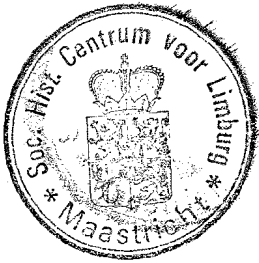

STUDIËS
OVER DE SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG

V

SO CIAAL-HISTORISCHE OPSTELLEN

UITGEGEVEN DOOR HET

SO CIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG

★

MAASTRICHT 1960

Jaarboek 1959

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord door Ir C. E. P. M. Raedts	blz. 7
Sociale geschiedenis en sociologie; een proeve tot terreinafbakening en samenwerking door Drs J. F. R. Philips	blz. 9
Enige aspecten van de historisch- demografische ontwikkeling van Limburg	blz. 45
Literatuur-repertorium	blz. 136
Sociaal Historisch Centrum 1950-1960	blz. 197

VOORWOORD

In 1959 mochten wij het 10-jarig bestaan herdenken van het Sociaal Historisch Centrum. Vanzelf gaan onze gedachten dan terug naar het prille begin. Het was een armetierig plantje, dat, in een weinig zonnige bodem geplaatst, tot groei en ontwikkeling gebracht moest worden. En al zijn wij dan nog lang niet waar wij zijn moeten, wij mogen toch wel constateren, dat dank zij onze twee opeenvolgende verzorgers - de Heren Cornips en Philips - het is uitgegroeid tot een plant, waarnaar men gaarne opziet.

In die tien jaren is ons Centrum een begrip geworden voor de sociaal-historische wetenschap van ons gewest. Veel is gedaan, veel meer nog te doen. Grote terreinen liggen nog braak op het gebied van de sociaal-historische wetenschap en kennis van Limburg en het verzamelen van archieven die verloren dreigende gaan of op andere wijze ontoegankelijk zijn.

Wanneer wij mogen blijven beschikken over de nodige belangstelling en de middelen, dan zullen de naaste tien jaren nog meer getuigen van de grote betekenis, die de bestudering van de sociaal-historische bronnen voor Limburg heeft.

Ir. C. E. P. M. Raedts
(voorzitter)

SOCIALE GESCHIEDENIS EN SOCIOLOGIE, EEN
PROEVE TOT TERREINAFBAKENING EN SAMEN-
WERKING

door

DRS J. F. R. PHILIPS

Sociale geschiedenis is een nog zeer jonge wetenschap, die in het algemeen niet op de bekendheid en interesse kan steunen, die de algemene geschiedenis bezit. Dit nieuwe terrein van historisch onderzoek heeft in vergelijking met de staatkundige, militaire en kerkelijke geschiedenis nog niet die erkende plaats, die deze "sociologisch-historische" benadering van het verleden ongetwijfeld toekomt.

Ontstaan uit de behoefte de grote maatschappelijke structuurveranderingen der laatste eeuw te verklaren, heeft de sociale geschiedenis ons geleidelijk de grote betekenis leren zien van een onderzoek van de maatschappelijke structuur überhaupt ter verklaring van het historisch gebeuren in elk tijdvak. Het belang immers van de sociaal-economische geschiedschrijving springt steeds meer in het oog.

Hoewel er reeds een verheugend aantal studies op sociaal-historisch terrein hier te lande en in het buitenland het licht zagen, behoort de sociale geschiedenis nog immer tot een van de jongste loten in de academische tuin van wetenschappelijke "specialismen". Vandaar natuurlijk ook de gepaste reserve van de kant van de oudere zusterwetenschappen, een zoeken naar afbakening van terrein en methoden, een proces van omgrenzing en omlijning van eigen inhoud en betekenis, dat verklaarbaar is in het bestaande systeem van wetenschappen en dat tal van andere jonge wetenschappen in hun opkomst evengoed ervaren hebben.

Daar komt voor de sociale geschiedenis nog bij, dat zij zich schatplichtig weet aan tal van sociale wetenschappen, aan wie zij begrippen en methoden ont-

leent, die met de eigen methoden van de geschiedwetenschap gecombineerd worden. De behoefte tot terreinverkenning en afbakening van studieterrein dringt nog temeer, omdat vele sociologen en andere sociale wetenschapsbeoefenaars het gebied van het historisch onderzoek hebben betreden. Door de enge gerichtheid van veel historici heeft een begrijpelijke belangstelling van de zijde van de sociologen voor de verschillende maatschappelijke structuren in het verleden namelijk er toe geleid, dat een aantal sociologen zich intensief met het terrein van het sociaal-historisch onderzoek heeft ingelaten.

Het is daarom uitermate nuttig om te trachten door middel van een confrontatie van sociale geschiedenis en sociologie en uit de karakterbepaling van deze beide wetenschappen hun wederzijdse plaats en verhouding op te sporen. Aangezien de verschillende auteurs niet steeds gelijkkluidend zijn in hun mening omtrent de eigen wetenschap en haar verhouding ten opzichte van buurwetenschappen, zal deze poging tot wederzijdse plaatsbepaling noodzakelijk onvolledig blijven. Waar in dit artikel een oordeel wordt uitgesproken over de vakken sociologie en sociale geschiedenis, betreft dit een zuiver persoonlijk standpunt, waarschijnlijk onbewust mede beïnvloed door de economisch-sociologische opleiding en werkzaamheid van de schrijver, die - hoewel een tak van geschiedenis beoefenend - zich niet tot de vak-historici mag rekenen.

Deze studie wijkt door zijn theoretische opzet af van de artikelen, die in de afgelopen jaren in het Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg zijn verschenen. We meenden echter de tijd gekomen, juist nu het Sociaal Historisch Centrum tien jaar lang zich op het terrein van de sociale geschiedschrijving van de provincie Limburg heeft bewogen, om ook een meer theoretische verantwoording te geven van de gepresteerde arbeid. Door zijn werkzaamheid en gepubliceerde studies heeft het Centrum willen aantonen, wat de sociale geschiedschrijving

kan betekenen. Dit artikel hoopt langs een meer theoretische weg de belangrijke waarde van de sociale geschiedschrijving nog eens te kunnen onderstrepen.

I

Geschiedenis in de zin van een reflectie op het verleden, als historisch denken, is een algemeen menselijke eigenschap, zo oud als het mensdom. Ook als wetenschap is de geschiedenis respectabel van leeftijd. Naast theologie en filosofie is geschiedenis als wetenschapsbeoefening een van de oudste vormen van intellectuele activiteit. Denken wij slechts aan de geschiedschrijvers van de oudheid, Herodotus, Plutarchus, Livius, Tacitus e. a., die reeds een wetenschappelijk verrassend hoog peil bereikten.

De verschillende sociale wetenschappen, die in de geschiedkundige wetenschap schuil gingen, zijn eigenlijk pas in de vorige eeuw na een proces van uit- en afsplitsing van de historische wetenschap een eigen bestaan gaan leiden. Voor de geschiedenis betekende dit proces aanvankelijk een vereniging van het studieterrein tot politieke of militaire geschiedenis; eerst met een ver doorgevoerde specialisatie van het studieterrein kwamen ook andere takken van geschiedenis tot ontwikkeling.

Geschiedenis als wetenschap is een kritische, methodische en systematisch verantwoorde kennis van het verleden. De historiografie is een wetenschap, die door middel en met behulp van getuigenissen (bronnen, documenten, overleveringen enz.) de gebeurtenissen uit het verleden tracht op te sporen. De geschiedwetenschap bepaalt zich doorgaans tot de mens in verband met zijn omgeving, als een sociaal wezen. Deze beperking houdt ook verband met de doelstelling der geschiedwetenschap, zoals die door al haar beoefenaars wordt aangegeven: de geschiedenis moet niet alleen beschrijven, maar tracht ook de ontwikkeling en samenhang te verkla-

ren. Geschiedenis is niet een chronologisch verslag van opeenvolgende feiten; geschiedenis wordt het eerst, als er in de opeenvolging een bepaalde aanschouwelijkheid is bereikt, wanneer men op het verleden "gezicht" heeft gekregen.

De geschiedenis is een wetenschap van een apart karakter. Het vaststellen van een relatie, samenhang, oorzaak en gevolg, eist in de geschiedbeoefening naast kritische analyse en logisch denken ook een meelevende intuïtie, die echter het gevaar van subjectiviteit niet uitsluit. De geschiedenis is een wetenschap "sui generis". Tussen de andere wetenschappen heeft zij haar eigen, enige plaats. Directer is zij uit het maatschappelijk leven ontstaan; nauwer hangt zij met het geestelijk leven samen. Vandaar dat de geschiedenis zich pas laat en dan nog slechts gedeeltelijk heeft kunnen en willen aanpassen bij de streng-wetenschappelijke methodes, die de negentiende eeuw op alle kengebieden ontwikkeld heeft.

De geschiedenis wantrouwt elke theorievorming; ze is afkering van begripsvorming, definitie en generalisatie. De geschiedenis, steunend op haar beproefde historisch-philologische methode, maakt gebruik bij de reconstructie en interpretatie van het cultuurleven van de literaire verhaaltrant en van het denken in beelden, hetgeen haar wezenlijk onderscheidt van de sociale wetenschappen, die andere technieken en methoden aanwenden.

Terecht mag men beweren, dat geschiedenis evenzeer een kunst is als een wetenschap. De historicus moet een eigen geesteshouding als persoonlijk kenmerk eigen zijn, een beschouwende relativerende geest, gewend om te denken in lange termijnen. Uit persoonlijke aandrift wordt zijn werk geboren. In vormgeving en creativiteit benadert hij vaak het kunstwerk en daardoor is hij in staat vaak dieper door te dringen dan de wetenschap vermag.

De geschiedenis is echter ook beperkt in zijn kunnen; het historisch beeld kan de werkelijkheid slechts benaderen. Niet enkel door de ingewikkeldheid

van het historisch gebeuren en de onvolledigheid van het bronnenmateriaal, ook door de keuze van het onderwerp en de methode, die men moet aanwenden, blijft de historische voorstelling noodzakelijk vaag. Het blijven gedachtenconstructies, die ons de interpretatie van de feiten mogelijk maken, meestal bezien vanuit ons eigentijdse standpunt.

Evenals dit in andere wetenschappen het geval was, is ook de geschied-wetenschap zich steeds meer gaan specialiseren in verschillende vertakkingen, variërend naar voorwerp en methode. Specialisatie en differentiatie werd de leuze voor de hele geschied-wetenschap. Wat deze verschillende takken van geschiedenis gemeenschappelijk kenmerkt, dat is, dat zij de ontwikkeling aanschouwelijk willen maken aan het unieke, het individuele, het "einmalige", niet aan het exemplarische, aan het type. De geschiedenis heeft steeds de ontwikkeling in de zin van verandering tot onderwerp van studie. Een doorsnee, een willekeurig stadium is pas geschiedenis, als dit wordt vergeleken en verenigd met andere doorsneden, zó, dat de ontwikkeling duidelijk wordt. De geschiedenis heeft daarbij niet alleen een verhalende taak; zij bevredigt eerst, als zij de nadruk legt op de samenhang en ontwikkeling van de feiten, waarin een zekere causaliteit tot uiting komt.

De samenhang en ontwikkeling van de sociale verschijnselen kan echter ook object zijn van een andere wetenschap, van de sociologie bijvoorbeeld, die de mens en de samenleving niet primair als evoluerende elementen ziet, maar deze herleidt tot structuren en processen van sociale aard met eigen normen en functies. "Tot de sociologie", zo zegt Enno van Gelder 1), "verhoudt de geschiedenis zich als methode en dienende wetenschap. Waar in het algemeen de wetenschappen van de mens het experiment missen, verschaft de historie hun het materiaal, door

1) Dr H. Enno van Gelder, *Geschiedenis als Wetenschap*, E. N. S. I. E., deel III, Amsterdam 1947 blz. 17.

hun de mens te tonen in de loop der tijden, zoals hij in de bijzondere omstandigheden en in bepaalde individuen zijn algemene aard en gedragingen manifesteerde". Met deze eerste confrontatie van geschiedenis en sociologie raken we reeds onmiddellijk het probleem, wat de sociale geschiedenis is en hoe deze zich tot de sociologie verhoudt.

II

Men mag zeggen, dat onder invloed van de sociologie de sociale geschiedenis zijn oorsprong heeft gevonden. De eerste sociale geschiedschrijvers, Buckle en vooral Taine, hebben de geschiedenis beoefend als vorm van sociologie, in het opsporen van de historische wetten, die de samenleving beheersen. Hun sociologisme vatte heel de geschiedenis op als een ontwikkelingsreeks, even gedetermineerd als de natuur. Van deze sociale gedetermineerdheid hebben de latere sociale geschiedschrijvers zich gedistancieerd. Deze sociologistische methode werd niet langer meer met sociale geschiedenis vereenzelvigd. De sociale geschiedenis werd nu opgevat als een hulpwetenschap van de geschiedenis met een eigen probleemstelling. Onder deze opvatting is sindsdien een onafzienbare reeks detailstudies over sociale onderwerpen verschenen.

In haar ontwikkeling volgde de sociale geschiedenis dezelfde weg, die ook haar oudere zuster, de economische geschiedenis had afgelegd, in ons land door de vooruitziende Posthumus geïntroduceerd. Onder de beschermende hoede van de economische geschiedenis opgegroeid, kreeg de sociale geschiedenis geleidelijk een eigen plaats, toen men eenmaal het gevaar beseftte, dat het economische motief tot een te overwegende factor bestempeld werd in het historisch gebeuren. Om deze eenzijdigheid te vermijden werd de sociale geschiedenis een eigen "specialisme", dat langzaam aan erkenning vond.

Het is begrijpelijk, dat de economische en sociale geschiedenis het eerst van moderne sociaal-

wetenschappelijke methodes gebruik maakten. Naast de algemene geschiedenis, die men voor het historisch perspectief niet kon ontberen, waren vooral de resultaten en methoden van de economie en sociologie als bouwstenen noodzakelijk. Van de "officiële" oudere takken der politieke en cultuurgeschiedenis onderscheidde de economische en sociale geschiedenis zich door het beklemtonen van de economische en sociale ontwikkeling.

Eerst gedurende de laatste jaren zijn enige theoretische beschouwingen verschenen over het karakter van de sociale geschiedenis, die echter voorlopig nog niet tot een communis opinio geleid hebben. Dat de sociale geschiedenis een eigen vraagstuk is, wordt weliswaar algemeen aanvaard, doch er bestaat geen eenstemmigheid over het object van deze wetenschap.

Opmerkelijk is de tendenz in de Angelsaksische landen om het begrip sociale geschiedenis ruim te definiëren, niet enkel vanwege de ruimere betekenis, die het woord "sociaal" in het taalgebruik heeft, maar ook beantwoordend aan het minder emotioneel begrip "sociaal", dat meer de idee aangeeft van de hiërarchische geleiding van de samenleving. In deze opvatting is sociale geschiedenis de geschiedenis van de sociale groepen, zowel afzonderlijk als in hun wederkerig verband.

In Europa heeft sociale geschiedenis een beperkter betekenis gehad. Hans Stein, Grünberg (en ten onzent aanvankelijk ook Verberne) beperken de sociale geschiedenis tot de geschiedenis van die groepen, die in economische afhankelijkheid en zonder sociale zekerheid verkeren, m. a. w. tot de geschiedenis van de "sociale quaestie", inhoudend de geschiedenis van het pauperisme en de sociale beweging.

Scholl, zelf een vruchtbaar historiograaf van de arbeidersbeweging, neemt het karakter van de sociale geschiedenis ruimer en verstaat hieronder de geschiedenis van de verschillende standen, afzonderlijk en in hun onderlinge verhoudingen 1). Voetnoot zie 1) pagina 16.

Er is nog een oudere opvatting over sociale geschiedenis te onderkennen, die in de vorige eeuw ontstond onder invloed van een ongenueanceerd historisch materialisme. Volgens deze opvatting, die in de grond tot een deterministische economische geschiedbeschouwing is terug te voeren, was de kern der geschiedenis niet de staat, zoals in de (politieke) geschiedenis van die dagen, maar de produktieverhouding. Sociale geschiedenis zou dan zijn de geschiedenis van de sociale consequenties der economische ontwikkeling. In deze vorm doet de sociale geschiedenis thans geen opgeld meer. Wel zijn er nog tal van schrijvers, die de sociale niet van de economische geschiedenis onderscheiden, en die aan het economisch moment een bijna te uitsluitende waarde toekennen.

Naar aanleiding van enige meer expliciete studies, die in de laatste jaren over het karakter van de sociale geschiedenis zijn verschenen, komt er meer tekening in de poging tot een strakkere omlijning. Belangrijk ter begripsverheldering is zonder twijfel geweest de verhandeling van Hans Proesler, die tot de omschrijving kwam: "Die Sozialgeschichte hat mit der methodisch-kritischen Ergründung und zusammenhängenden Darstellung des gesamten historischen Verlaufs unter dem Blickwinkel der Sozialität zutun" 2). Deze verwijzing naar de sociologische beschouwingwijze geeft ook min of meer het Handwörterbuch der Sozialgeschichte. Ook Baudet spreekt in zijn inaugurale rede 3) over de sociale geschiedenis als van een sociale geschiedbeschouwing van het sociaal-historisch aspect, van een bijzondere approach, die geen sector van het sociale leven kan uitsluiten. Sociale geschiedenis is volgens hem die geschiedbe-

- 1) Dr S. H. Scholl O. Praem., De historiografie der arbeidersbeweging in België, Brussel 1959, blz. 26.
- 2) Hauptprobleme der Sozialgeschichte, Erlangen 1951.
- 3) Historie en Menselijke Verhoudingen, Assen 1956.

beschouwing, welke als geschiedschrijving streeft naar een synthese van geïndividualiseerd begripen en sociaal is in deze zin, dat zij bij een algemene synthetische visie op het verleden speciale aandacht schenkt aan het geheel van sociaal-economische bindingen, waartoe de mens als sociaal wezen behoort. Sociale geschiedenis is geen "specialisme", dat de invloed of betekenis onderzoekt van sociale betrekkingen of sociale systemen, maar de taak van de sociale geschiedenis is gelegen in de sociale motivering van de ontwikkelingslijnen van de geschiedenis. Ook Otto Brunner, wiens mening wij nog nader zullen zien, beschouwt sociale geschiedenis als een beschouwingwijze, aan de sociologie ontleend, die met vrucht in de noodzakelijk eenzijdige staatkundige geschiedenis kan worden aangewend.

Deze mening staat geheel in tegenstelling met een opvatting als die van Trevelyan, die onder sociale geschiedenis verstaat alle geschiedenis met uitsluiting van de politieke, hetgeen in feite een vermenging inhoudt van cultuurgeschiedenis met economische en sociale geschiedenis. Deze opvatting willen wij verder laten rusten. Wij zouden er slechts op willen wijzen, dat het verschil tussen de voorgaande en deze mening hierin gelegen is, dat zij de sociale geschiedenis een eigen object geeft en niet slechts ziet als een afzonderlijke beschouwingwijze.

Ook in Nederland zijn er auteurs die in de richting gaan van een opvatting van sociale geschiedenis als een zelfstandige specialisatie van de "algemene" geschiedwetenschap. Rüter 1) omschrijft sociale geschiedenis als de geschiedenis van de maatschappelijke groeperingen in hun onderlinge verhouding. Hij ziet de taak van de sociale geschiedenis (nogal ruim) in het bestuderen van staten, klassen, standen en sociale groepen en de wederzijdse beïnvloeding van hun ontwikkeling door de economische structuur, politieke gebeurtenissen, ideeën en cultuurpatronen.

1) A. J. C. Rüter, Introduction, in International Review of Social History, volume I, 1956, part 1, blz. 1/4.

Romein is beperkter in zijn opvatting van sociale geschiedenis. Hij geeft haar tot taak de sociale geleiding van een bepaalde maatschappij te bestuderen in een of meer tijdvakken 1).

Volgens Dr H. F. J. M. van den Eerenbeemt - in zijn recente voordracht bij gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Sociaal Historisch Centrum - heeft de sociaal-economische geschiedenis primair tot studieobject de gestructureerdheid van een bepaalde gemeenschap of groep in het verleden. Een dergelijke structuuranalyse van een historische werkelijkheid duidt hij daarom bij voorkeur aan met het woord "structuurgeschiedenis".

Deze opvatting komt wonderwel overeen met de mening van een moderne socioloog als Prof. Dr René König 2), die de sociaal-economische geschiedenis - doch hem de zgn. sociologische geschiedschrijving genoemd - eveneens tot taak geeft het analyseren van historische instituties.

Niet het eenmalig gebeuren en de individuele persoon zijn primair van betekenis. Daarvoor in de plaats treedt de structurele interesse voor instituties, voor de economische en technische voorwaarden, die het maatschappelijke proces mee bepalen, voor sociale bewegingen en ideeënstromingen. Als voorbeeld van een dergelijke geschiedschrijving zouden wij kunnen verwijzen naar de publicaties van Prof. Dr B. H. Slicher van Bath, vooral zijn thans meest bekende werk "De Agrarische Geschiedenis van West-Europa", (500-1850), Aulaboeken, Utrecht/Antwerpen, 1960.

Deze sociale geschiedschrijving heeft vooral sinds de twintiger jaren in Frankrijk een grote vlucht

- 1) Prof. Dr J. M. Romein, Apparaat voor de studie der geschiedenis, Groningen 1957, blz. 60.
- 2) Soziologie und Geschichte, Literaturbesprechungen von Prof. René König, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 2. Heft 12. Jahrgang 1960, blz. 303-311.

genomen en is daar door auteurs als o. a. Gustave Glotz, Marcel Granet, Lucien Febvre, Marcel Bloch, Henri Berr, Charles Morazé en Fernand Braudel, tot grote ontwikkeling gebracht.

Deze vorm van sociale geschiedschrijving in Frankrijk, die de nadruk legt op de studie van de sociale structuurvormen, instituties en cultuurfactoren in hun onderlingewisselwerking en hun onderling verband, heeft opmerkelijk veel overeenkomst met de moderne sociologie. Het is dan ook juist op dit terrein, waar de kern van de moeilijkheid is gelegen.

Dit nauwe contact en deze samenvloeiing van de sociologische en historische methoden tot een nieuw, vruchtbaar sociologisch-historisch gezichtspunt betekent voorlopig een eerste afsluiting van deze elkaar beïnvloedende ontwikkeling van beide wetenschappen.

Begrijpelijk is in deze situatie echter wel, dat de historicus, die op de geschetste wijze tewerk gaat bij de ontleding van de sociale structuur in een bepaald tijdvak, zich afvraagt, in hoeverre hij de grenzen van de geschiedwetenschap niet overschrijdt en zo ja, of hij zich dan niet bewust of onbewust op het terrein van de wetenschap van de sociologie beweegt.

Wanneer de sociologie een verklaring zoekt van de samenhang en onderlinge verhouding van de structuur- en cultuurelementen in de samenleving, wanneer de socioloog de sociale structuur ontleedt in een aantal min of meer duurzame sociale betrekkingen en verhoudingen, gerangschikt binnen het raam van een nader te analyseren cultuurpatroon 1), dan gaat hij in wezen niet anders tewerk dan de sociale geschiedschrijver, dan is het sociologische gezichtspunt met andere woorden identiek aan het sociaal-historische. Daarom ook spreekt René König van sociologische geschiedschrijving als de nieuwe vorm van geschiedbeoefening, die de verouderde methode van geschied-

1) J. A. A. van Doorn en C. J. Lammers, *Moderne Sociologie, Systematiek en Analyse*, Aulaboek, Utrecht/Antwerpen, 1959, blz. 43 e. v., 86 e. v., 113 e. v.

schrijving zal vervangen in het streven naar "verwetenschappelijking" van de historie.

Hiermee raken wij een teer punt, dat zeer onlangs een zeer heftige critiek heeft uitgelokt, maar ook uit de kring der historici (in een sociologisch maandblad nota bene) tot een fervente stellingname heeft geleid. Wij zouden in dit stadium niet graag aan de interne bezinning afbreuk doen door hier op dit klemmende vraagstuk nader in te gaan. Wel illustreert deze discussie op duidelijke wijze de crisistoestand, waarin schijnbaar veel historici zich bevinden, niet in het minst door de zich opdringende sociologische methode.

Het heeft zeker geen zin om voorlopig in een uiterste te vervallen en het nut van de traditionele geschiedschrijving in twijfel te trekken. Evenzo is het zonder zin om de nieuwe vormen van sociale of sociologische geschiedschrijving nu maar aan de sociologie toe te bedelen. Immers sociale geschiedschrijving blijft een onderdeel van de historische wetenschap, die zijn materieel en formeel object ontleent aan de geschiedwetenschap, maar zijn object is beperkt tot een studie van de sociale structuur binnen een bepaald cultuurpatroon, zodat ook de sociologische beschouwingswijze voor haar onontbeerlijk is. Dit roept als vanzelf de vraag op, in hoeverre de sociale geschiedenis in verhouding staat tot de sociologie. Deze vraag zullen wij door een nadere confrontatie van beide wetenschappen trachten te beantwoorden.

III

Geschiedenis en sociologie zijn beide geesteswetenschappen, en wel empirische sociale wetenschappen, die zich bezig houden met de verschijnse-

len der menselijke samenleving, met sociale verschijnselen, intermenselijke betrekkingen, processen van integratie en differentiatie. Hiertoe beperken zich de sociologie en de sociale geschiedenis terwijl de geschiedenis ook mens-ding betrekkingen onderzoekt door de invloed na te gaan van niet-sociale factoren op sociale verschijnselen.

Uiterlijke en innerlijke waarneming stellen beide in staat een objectieve en methodische beschrijving te geven van de sociale verschijnselen, waarmee men samenhang, interdependentie en causaliteit wil opsporen. Bij gecompliceerde sociale verschijnselen (invloed van erfelijke aanleg, opvoeding, levenservaring, godsdienst, beroep, klasse, stand enz.) en grote sociale formaties (staatsinrichting, beschaving, cultuurelementen) zal men wetmatigheid in echte zin moeilijk of niet ontdekken. In de elementaire sociale feiten echter vertonen zich wel verschijnselen van functionele afhankelijkheid en correlatie. Deze regelmaat te ontdekken door middel van statistisch-kwantitatieve benadering vereist een bepaalde vormabstractie, die de sociologie in meerdere mate toepast dan de sociale geschiedenis.

Deze abstractie gaat zeer ver in de formele sociologie, die van de inhoud der vormen kan abstraheren en alleen bijvoorbeeld bestudeert de vormen van concurrentie, revolutie, arbeidsverdeling, partijvorm enz. Daarnaast is een door Max Weber voorgestelde vorm van abstractie de "Idealtipe", zowel bij de sociologie als in de geschiedenis in gebruik. Zuivere abstracties zijn dit niet; bepaalde trekken, die typerend worden geacht, worden geaccentueerd, b. v. "het" gildewezen, "het" 19e eeuwse proletariaat.

Er bestaat in de sociale wetenschappen geen algemeen geldende wetmatigheid, zoals in de natuurwetenschap; er is slechts voorwaardelijk geldende wetmatigheid, wederzijdse functionele afhankelijkheid, die algemeen geldt voor een bepaalde historische constellatie en een concreet sociaal milieu. Meestal zal de onderzoeker, de historicus zowel als

de socioloog, zich moeten tevreden stellen met het analyseren van een situatie en het aangeven van een conditionaliteit; de beschrijving blijft een der voornaamste grondslagen van beide wetenschappen.

Ten aanzien van het waarnemen en beschrijven hebben historiografie en sociologie dit verschil, dat de eerste het verleden beschrijft, de tweede doorgaans het heden. De sociologie maakt gebruik van het materiaal van alle sociale wetenschappen; een niet te verwaarlozen deel van dat waarnemingsmateriaal levert daarbij de geschiedenis. Anderzijds geven de resultaten van de sociologische (en andere) onderzoekingen op hun beurt uit een oogpunt van vergelijking en begripsvorming een dieper inzicht in de factoren, die voor het historisch gebeuren van belang zijn. Voor contemporaine geschiedenis zou de geschiedkunde bovendien van de sociologie b. v. de toepassing van de statistische methode, de technieken van interview en enquête kunnen leren, zoals de Vries Reilingh voorstelt 1). Dit is ten onzent nog slechts sporadisch gebeurd. Deze onvolledige benutting van sociologische methoden heeft ten onzent Groenman en Prakke er toe verleid om te spreken van historische sociografie in plaats van sociale geschiedenis en aldus een eigen terrein te onderscheiden. Een dergelijke sociologische opvatting, die het eigene van een wetenschap zoekt in technieken van onderzoek in plaats van in eigen object en probleemstellingen, gaat te ver.

Måg mandan van een eigen formeel object van de sociale geschiedenis spreken?

Daar alle sociale verschijnselen elkaar onderling beïnvloeden, zou er iets voor te zeggen zijn, ze alle te behandelen in één algemene sociale wetenschap. Die toestand heeft vroeger ook bestaan, maar de behoefte aan differentiatie deed een arbeidsinde-

1) Reactie op een stelling door Prof. Dr H. D. de Vries Reilingh, in Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 45e Jrg., maart-april 1954, blz. 93.

ling ontstaan, die een bepaalde groep van problemen in samenhang door afzonderlijke wetenschappen met een eigen gezichtspunt deed behandelen. Deze splitting is daarna in snel tempo verder gegaan.

Van Windelband en Rickert is afkomstig een onderscheiding van de wetenschappen in generaliserende of abstracte en individualiserende of concrete wetenschappen. Volgens dezen is geschiedenis een individualiserende wetenschap; de geschiedenis interesseert zich voor het bijzondere, het individuele; typen en algemene begrippen zijn voor haar niet belangrijk; de geschiedenis leert de beoefenaar de sociale verschijnselen te "verstehen", innerlijk te beleven. De sociologie daarentegen heeft een generaliserend karakter en zoekt wetmatigheden op te sporen.

Een dergelijke stricte onderscheiding wordt niet meer aanvaard. De geschiedeniswetenschap is naar de sociologie toegegroeid, doordat zij, vooral als sociaal-economische geschiedenis, meer dan vroeger gebruik maakt van vergelijking. En vergelijking is een sociologische methode, veronderstelt immers een doorbraak van het absolute, "eenmalige". Ook maakt de geschiedeniswetenschap gebruik van de hierboven genoemde "Ideal-typen" als gilde, Renaissance enz., die de sociologie eveneens benut. Daarnaast kent de socioloog ook "Idealtypen", die minder concreet historisch en meer abstract zijn. Een zuivere afbakening is dit onderscheid daarom niet. Ook de sociologie gebruikt de "verstehende" methode; naast een systematisch heeft zij ook een historisch karakter. Max Weber gaf in zijn veelzijdig werk een uitvoerige systematiek, maar daarnaast ook uitgebreid historisch materiaal en door zijn beide soorten "Idealtypen" overbrugde hij de kloof tussen geschiedenis en sociologie. De jongere historische school der economie, die ook een min of meer sociologisch karakter had, heeft werken gepubliceerd, die op het grensgebied van economie, sociale en economische geschiedenis en sociologie, moeilijk tot één tak van wetenschap zijn te rekenen.

Een ander onderscheid tussen geschiedenis en sociologie is het verschil in empirisch karakter. Ook zonder dat de historicus waarde-oordelen uitspreekt, geeft hij wel op waarden betrokken oordelen, die bij de probleemstelling, bij het kiezen van de feiten en bij de interpretatie meespelen. "Zonder wereld- en levensbeschouwing, waarin zij wordt opgenomen, is geen geschiedenis mogelijk. Eerst als element van een door cultuur bepaalde levenswijsheid kan geschiedenis vorm aannemen". (Huizinga). Bij sociale geschiedenis beginnen vergelijking en systematiek op de voorgrond te treden; zij benadert in dit opzicht de sociologie. Deze tracht in haar methodiek een zo onbevooroordeeld mogelijke beschrijving te geven van de sociale verschijnselen, al zijn ook haar hypothesen door een bepaald gezichtspunt gekleurd en kan enkel de verificatie op exactheid steunen. Tenslotte gebruikt de synthetische sociologie ook de historische methode en nadert zij hierin dicht de sociale geschiedschrijving. Wij bedoelen hier minder de classificatie der Stufentheorie, de historische ontwikkelingstrappen, die een ouder karakter hebben (evolutietheorie van de 19e eeuw) dan wel de klassering met behulp van abstracte tijdloze begrippen.

Een veel verbreide mening is, dat de sociologie zich enkel tot een beschrijving van het heden zou moeten beperken. Echter deze mening geeft geen uitsluitsel. De moderne sociologen, die met het begrip structuur werken, geven classificaties met een grotendeels historische inhoud. Vooral Max Weber heeft in zijn werk een mengeling gegeven van abstracte systematiek en historische structuurbegrippen. In de grond is enkel dit verschil te constateren, dat de socioloog alleen die factoren uit het verleden naar voren haalt, die de eigentijdse situatie doen begrijpen. Deze beperking wordt evenwel door de historicus niet aanvaard.

Het belangrijkste onderscheid tussen sociologie en sociale geschiedenis blijft in laatste instantie gelegen in de specifieke aard van beide wetenschappen: de sociale geschiedenis als een systematisch-con-

crete wetenschap, die bij voorkeur slechts singuliere uitspraken formuleert, die aan de synthese van het menselijk handelen recht doen, en daartegenover de sociologie, die theoretisch-analytisch van aard is, diagnostisch-therapeutisch te werk gaat, en die steeds gericht is op het ontdekken van gemeenschappelijke kenmerken, op theorievorming. Wanneer de geschiedeniswetenschap vergelijkt, wil zij toch bij alle vergelijking het eigene laten uitkomen, terwijl de sociologie juist zoekt naar de gemeenschappelijke trekken en deze de vergelijking als methode gebruikt tot het vinden van een algemene karakteristiek, van generalisaties. Bij de sociaal-economische geschiedenis worden ook wel de overeenkomstige trekken vergeleken, maar zij let toch evenzeer op het eigene, juist in het besef, dat de variatiemogelijkheden in beginsel oneindig zijn.

Sociale geschiedenis blijft voor historisch geschoolde beoefenaren altijd geschiedenis, dat wil zeggen het sociale handelen gezien vanuit de gehele historische cultuursituatie. De sociologie daarentegen is een theoretische wetenschap, die wel een empirisch karakter heeft, maar niet expliciet gericht is op de kennis van het verleden. Evenals in de economie de strijd tussen de historische en de theoretische richting in het voordeel van de laatste beslist is, zo heeft ook in de sociologie de theoretische richting overwonnen. Daaruit vloeit voort een steeds groter verschil tussen sociologie en sociale geschiedenis in accent en beginsel en in object en begripsvorming, met als uiteindelijke consequentie een steeds groter verschil in methoden en technieken. Momenteel zijn er nog veel punten van overeenkomst; de sociologie bedient zich vaak van de historie, terwijl veel geschiedenis tot stand komt met behulp van sociologische handgrepen. De affiniteit tussen historische sociologie en sociale geschiedenis wordt geringer: niet enkel vanwege de andere habitus van de socioloog en de geschiedschrijver, maar ook vanwege hun andere wijze van werken; beiden passen individualisatie en generalisatie toe, maar op een an-

dere manier 1).

IV

Een onderscheid tussen de kencriteria van sociologie en sociale geschiedenis is gaandeweg duidelijker geworden, nu de sociologie zich langzaam geheel heeft ontworsteld aan de vroegere descriptieve sociografische studies, die vóór 1945 onder invloed van Steinmetz en zijn leerlingen verschenen. Deze Amsterdamse sociografie was, paradoxaal uitgedrukt, een soort sociologie zonder sociologie, de onderwerpen waren meestal wel van sociologische aard, maar de schrijvers waren niet voldoende sociologisch geschoold om deze onderwerpen op waarlijk sociologische wijze te behandelen 2). Indien zij zich bezig hielden met de historische ontwikkelingsgang van bepaalde sociale verschijnselen, onderscheidden zij zich nauwelijks van de sociale geschiedenis. Ook deze houdt zich immers bezig met onderwerpen van "sociologische aard", maar dan specifiek onder het oogpunt van hun opeenvolging, verandering en samenhang. De eerste beoefenaren van de sociografie hadden nog weinig begrip van het eigen gezichtspunt, de eigen bijdrage, die zij ter verklaring konden bieden; vaak kwam hun formeel object en methode geheel overeen met dat van de sociale geschiedenis, die van zijn formeel object wel een helder begrip had - dit namelijk ontleende aan de

- 1) Bovenstaande gedachtengang werd ontleend aan Prof. Dr J. P. K. Kruyt, Inleiding tot de sociale wetenschappen, in: E. N. S. I. E., 3e deel, Amsterdam 1947, blz. 1 t/m 14, en voorts aan de verhelderende prae-adviezen van Prof. Dr Mr K. Kuypers, Prof. Dr E. H. P. Baudet en Prof. Dr J. A. A. van Doorn over dit onderwerp op de jaarvergadering 1960 van de Nederlandse Sociologische Vereniging.
- 2) Dr G. J. Kruijer, Observeren en redeneren, Mepel 1959, blz. 9

geschiedenis - maar zelf nog niet in het reine was, tot welke terreinen de sociale geschiedenis zich moest uitstrekken.

Nu de sociologie zich thans tot een eigen wetenschap heeft ontwikkeld, komt er in de terreinafbakening iets meer lijn. De sociologie gaat er van uit, dat indien bij het beschrijven van sociale feiten niet wordt gepoogd deze te betrekken op een door de sociologie aangebracht ordesysteem, er niet van sociologisch onderzoek kan worden gesproken.

Kruijer 1) neemt aan, dat door de meerderheid van de sociologen als materieel object van de sociologie worden beschouwd: hetzij groepen of aspecten van groepen, hetzij systemen of aspecten daarvan. In beginsel zou men dit terrein ook aan de sociale geschiedenis als haar materieel object mogen toewijzen. Het formeel object van de sociologie is het ontdekken van wetten, d. w. z. generalisaties, algemeen geldende uitspraken, die een begrip geven van de maatschappelijke werkelijkheid. Met een concreet onderzoek gaat men uit van reeds door de sociologie gedefinieerde begrippen, die voor de doeleinden van het onderzoek operationeel worden omschreven; aan de hand van deze begrippen worden de hypotheses als probleemstelling geformuleerd, waarna deze probleemstelling in het onderzoek wordt geverifieerd.

In Nederland wordt vrijwel door ieder als de specifieke taak van de sociologie beschouwd het bestuderen van de algemene aspecten van sociale betrekkingen en verhoudingen. Een sociologisch onderzoek is derhalve niet bestaanbaar, indien het niet tot doel heeft een bijdrage te leveren tot vermeerdering van het sociologisch inzicht, indien het met andere woorden geen theorievorming insluit.

De moeilijkheid is echter, dat een aantal sociologen van mening is, dat door generalisatie een wezenlijke trek van de samenlevingsverschijnselen verloren gaat, namelijk hun historisch karakter. Ook individualiserend moet de sociologie beoefend

1) Kruijer, t. a. p., blz. 21.

kunnen worden. In ons land wordt daarom een speciale tak van sociologie onderscheiden, de z. g. sociografie, die beschrijvend en individualiserend van aard is en uiteraard niet tot algemeen geldende uitspraken komt. Het doel van de sociografie is het kennen van een groep of sociaal systeem in zijn uniekheid. Als zodanig levert deze individualiserende sociografie geen onmiddellijke bijdrage tot de sociologische theorievorming. Het gaat hierbij niet om het formuleren van regelmatigigheden, maar om het toepassen van reeds verworven kennis op een concrete situatie 1).

Deze individualiserende sociografie is eigenlijk meer methode dan wetenschap; het is meer een speciale praktische discipline. Als zodanig kan deze beschouwingwijze in meerdere wetenschappen worden aangewend. Indien men de historische ontwikkeling van sociale verschijnselen tot onderwerp van studie maakt, kan de individualiserende sociografische methode met vrucht in de wetenschap van de sociale geschiedenis worden toegepast. Dit betekent geen annexatie van de sociografie door de sociale geschiedenis, aangezien een methode immers niet het domein van één wetenschap uitmaakt.

Wij zien dus, dat een afbakening tussen sociologie en sociale geschiedenis in principe wel mogelijk is. De sociografische methode, die haar ontstaan aan de sociologie heeft te danken, kan evenwel in beide wetenschappen een vruchtbare toepassing vinden.

Met het onderscheiden van beide wetenschappen wil niet gezegd zijn, dat de sociologie zich niet met de sociale verschijnselen uit het verleden zou mogen bezighouden. Integendeel, de historicus zal niets liever willen dan dat de sociologie haar eigen bijdrage levert en tracht het historisch gebeuren naar eigen gezichtspunt te verklaren. Maar dan zal de sociologie en de sociale geschiedenis elk op eigen ma-

1) Kruijer, t. a. p., blz. 23.

nier moeten trachten de sociale structuren uit het verleden te verklaren: de sociologie meer statisch-analytisch en abstracter, de sociale geschiedenis meer dynamisch en concreter als een synthese van geïndividualiseerd begripen. Het onderscheid in werkwijze zou men als volgt kunnen formuleren:

Terwijl de historicus de verwickelingen nagaat van de unieke ontwikkelingsgang, heeft het afzonderlijk verschijnsel voor de socioloog slechts belang als exempel, als illustratie van iets algemeners, van een type van iets, dat uitgaat boven de uniciteit. Het gaat de socioloog steeds om het doorgronden van een algemene status, om een zijn, en de bepaaldheid daarvan, terwijl de historicus vooral in de ontwikkeling, in het worden geïnteresseerd is en bij hem de genetische vragen op het eerste plan staan.

Natuurlijk vraagt secundair de socioloog ook naar de structuurveranderingen even zo goed als de sociale historicus ook in het toestandskarakter van een bepaalde tijd belang stelt. Maar wanneer de socioloog zich inlaat met het proces van de sociale verandering, ontleedt hij bewust dit veranderingsproces in de typische stadia, die de veranderingen doorlopen om daaruit een meer algemene ontwikkelings-"wet" af te leiden.

Zo blijkt de sociologische beschouwingwijze niet bij voorbaat in tegenstelling te staantot de historische; een andersoortige gerichtheid der belangstelling behoeft zodoende nog geen onverenigbaarheid te impliceren. Wat de "historische sociologie" feitelijk doet, wil zij de grenzen van haar wetenschap niet overschrijden, dat is om met het materiaal, dat de sociale geschiedenis haar verstrekt, sociologie te bedrijven, d. w. z. aan de hand van exemplarische voorbeelden de evenwichtsstoornissen te analyseren en de sociale structuur in zijn historische wording theoretisch te funderen. Zij werkt met een grotere graad van abstractie, omdat zij als tak van de sociologie immer theorievorming beoogt.

Zo gezien worden ook de sociologisch-historische publicaties verstaanbaar van sociologen als Hofstee

(Het Oldambt), Prakke (Deining in Drenthe) en Bouman, die in tal van publicaties deze werkwijze demonstren. Deze sociologen bedoelden niet de sociale geschiedenis bij de sociologie in te lijven, maar zij hebben veeleer een poging gewaagd om ten onzent de eerste voorbeelden te introduceren van deze nieuwe tak van sociologie.

De sociologie-beoefening, die zich met de studie van sociale verschijnselen uit het verleden op het randgebied van de sociologie begeeft, moet men wel onderscheiden van de sociologische leer van de sociale veranderingen, die vooreerst nog slechts door middel van toegepast onderzoek de functie van deze sociale veranderingen voor de momentele sociale structuur poogt vast te stellen.

De studie van de sociale verandering is een apart terrein in de sociologie. Men analyseert allerlei objectief waarneembare veranderingen in structuur en functie van een sociaal systeem en brengt deze in onderling verband. Deze tak van wetenschap gaat na de processen van verandering als zodanig, de fasen, die binnen deze processen zijn te onderkennen, de sociale bewegingen en drijvende krachten, die deze processen teweeg brengen. Sociale verandering wordt in dit geval beschouwd als een relatieve aantasting van de evenwichtstoestand van allerlei sociale systemen. Voor de socioloog is primair belangrijk de kennis van de sociale voorwaarden, waaronder veranderingen kunnen plaats vinden. De externe prikkels van niet-sociale aard, die binnen het sociale systeem tot veranderingen leiden, zijn voor de socioloog minder interessant. Het gaat er de socioloog niet om "de" oorzaken van sociale verandering op te sporen, maar enkel om de sociologische aspecten van de sociale verandering te ontleden. Hoewel de sociologie voorlopig nog niet in staat blijkt om in deze een bevredigende theorie op te stellen, die de directe sociologische relevante factoren in het proces van de sociale verandering kan verklaren, met gespannen aandacht zal de historicus ook deze sociologische poging tot geschiedverklaring volgen.

V

Sociologie en sociale geschiedenis, ook indien beide zich met de sociale verschijnselen uit het verleden bezig houden, zijn derhalve naast elkaar bestaanbaar, omdat zij ieder een eigen gezichtspunt, een eigen formeel object hebben ter verklaring van de historische werkelijkheid. De complementariteit van wetenschappelijke gezichtspunten heft hun zelfstandigheid niet op, maar dwingt beide wel tot een bewustere integratie van de tot heden te sterk geïsoleerde benaderingswijzen.

Dat brengt ons tenslotte tot de vraag, op welke wijze een toenadering tussen sociale geschiedenis en sociologie mogelijk is, en hoe beide wetenschappen elkaar kunnen bevruchten en van elkaars wetenschappelijke resultaten profijt kunnen trekken. Ter oriëntatie van de mogelijkheden, die daartoe aanwezig zijn willen wij ons vooraf een korte uitweiding veroorloven over het verband tussen de theoretische economie en de economische geschiedenis.

De economische geschiedenis, die haar begrippenapparaat ontleent aan de verwante beschouwende wetenschap, de theoretische economie, wordt door Sneller 1) een zelfstandige plaats toegekend naast economie en geschiedenis. Deze tak van wetenschap is volgens hem een onderdeel van de geschiedenis, omdat zij niet algemene regels tracht te formuleren, maar streeft naar de kennis van het bijzondere, al stelt zij dit ook in genetisch verband.

Een geheel andere mening huldigt Thurlings 2), die zijn definitie van economische geschiedenis zeer nauw met de economische theorie verbindt. De economische geschiedenis is het complement van de economische theorie, verdiept het economisch inzicht, dient de specialisatie en niet de synthese. De econo-

- 1) De economische geschiedenis in hare betrekking tot economie en geschiedenis, Amsterdam 1939.
- 2) De taak en betekenis der moderne economische geschiedenis, Haarlem 1947.

mische geschiedenis heeft tot taak een beschrijving te geven van de economische werkelijkheid; elk praktisch economisch onderzoek, elke economische beschrijving tot economische geografie toe, rekent Thurlings tot economische geschiedenis. Deze conclusie is de consequentie van zijn opvatting over de geschiedwetenschap, waarvan hij het formele object ontkent en welke hij zodoende moet terugvoeren tot een complement van de theoretische wetenschap.

Dit revolutionaire geluid bleef niet onbeantwoord. Wieringa 1) is in zijn Openbare Les nader hierop ingegaan. De economische geschiedenis is gegroeid uit de wetenschap der geschiedenis, en dit is bepalend voor haar taak en doelstelling. Deze is niet in de eerste plaats de behulpzame hand te bieden aan de theoretische economie, want als aspect van de geschiedwetenschap is haar arbeidsveld ruimer. Dit betekent voor de economische geschiedenis, dat zij het economisch handelen moet zien in verband met het gehele historische milieu van politieke, sociale en geestelijke factoren.

Echter ook voor de economische theorie is de studie der economische geschiedenis niet zonder zin. Door de snelle veranderingen op allerlei terrein is er een tweespalt ontstaan tussen de economische werkelijkheid en de economische ideologieën en leerstellingen. Iedere maatregel van economische politiek moet men zien in het kader van de gewenste maatschappelijke orde. De beginselen van economische orde zijn echter slechts op te stellen aan de hand van een analyse der feiten. Uit de ervaringsgegevens en uit de concrete historische situatie kan eerst de grondslag worden verkregen voor een doeltreffende economische politiek 2). In dit opzicht bewijst de economische geschiedenis haar groot praktisch nut. Zoals de theoretische economie en de economische geschiedenis derhalve nauw op elkaar zijn betrokken,

1) De economische geschiedenis als aspect van de wetenschap der geschiedenis, Utrecht 1950.

2) Walter Eucken, Die Grundlagen der Nationalökonomie, 1939.

zo is ook de relatie tussen sociologie en sociale geschiedenis uiteraard van grote betekenis. De gevarieerdheid van het sociologisch denken en de pluriformiteit van de sociologische theorie komen niet tot hun recht, wanneer men geen rekening houdt met de sociaal-historische achtergrond van de huidige, in zijn verschijningsvorm door historische factoren mee bepaalde situatie. Daar alle groepsvorming en groepsstructuren slechts onderzocht en begrepen kunnen worden in nauwe samenhang met het gehele cultuurleven en dit een historische werkelijkheid is, dient de sociologie steeds met dit historisch element rekening te houden.

Wat onderscheidt de sociologie van de sociale geschiedenis, zo vraagt zich Prof. Dr H. Plessner 1) af. De sociologie heeft steeds meer gewild dan pure descriptie of historische verklaring te zijn. Zij wil het constante in de variaties, het rythme en de periodiciteit in de verandering bereiken. Vandaar dat de socioloog steeds zoekt naar een zekere wetmatigheid in het sociale handelen en in de sociale structuren. Overall dient hij echter rekening te houden met de historische bepaaldheid van menselijk zijn en menselijk gedrag. De sociologische vergelijking zal te minder resultaat opleveren, naarmate de vergelijking de historische bepaaldheid van de objecten uit het oog verliest. Als het sociologisch onderzoek van het heden uitgaat, dan eist de vergelijkende methode, dat dit heden ook historisch wordt vergeleken. Hier moet de sociologie steeds weer op de hulp van de historie teruggrijpen.

Terwijl de antropoloog de blijvende structurelementen zoekt te achterhalen uit de bijna onoverzienbare rij van afzonderlijke culturen, concentreert de socioloog zich op de structureel-functionele analyse als zodanig en op de analyse van het heden en op de sociale veranderingen, die het heden in de toekomst doen overgaan. De historicus schept als het ware door zijn arbeid de noodzakelijke achtergrond voor

1) cfr. Mens en Maatschappij, 25e jrg. 1950, blz. 281.

het werk van de antropoloog en de socioloog, doordat hij het feitelijk functioneren van deze culturen laat zien in de meest verschillende cultuurtypen en wel onder het beklemtonen van die sociale veranderingen, die in het heden hun logisch einde vinden. De studie der sociale geschiedenis zal dan pas goed haar vrucht afwerpen, wanneer zij de verklaring kan geven van de historische wortels van de sociale problemen die de sociologen bezig houden.

De noodzakelijke toenadering van sociale geschiedenis en sociologie wordt dan pas mogelijk, indien de sociale geschiedenis het historisch materiaal op een zodanige wijze bewerkt, dat het toegankelijk wordt voor een sociologische benadering. Hier ligt echter de moeilijkheid, die voortspruit uit het verschillend karakter van beide wetenschappen. De verhalende trant van de geschiedschrijving laat het object in stand, doet het totale beeld voor ons oprijzen. Als historicus zal de beoefenaar van de sociale geschiedenis het deelfacet altijd plaatsen temidden van het algemeen historisch gebeuren; in zijn hart is hij steeds historicus, gedrongen tot synthetische geschiedschrijving. De socioloog verknipt het object en bekommert zich weinig om eenmalige verschijnselen of bijzonderheden. Door zijn theoretische scholing zal hij meer de nadruk leggen op facetbeschrijving, zich consciëntieuser beperken tot het toepassen van vakwetenschappelijke methoden en geneigd zijn tot het zoveel mogelijk abstraheren van alle facetten, waarvoor zijn wetenschap hem geen verklaringsmethode biedt.

Aangezien de sociale geschiedenis het sociologisch begrippenapparaat ontbeert, welke haar van een vruchtbare communicatie met de sociologie moet verzekeren, schijnen sommige auteurs het voortbestaan van de sociale geschiedenis in twijfel te trekken 1). De sociale geschiedenis zal haar studieterein slechts in nauwe samenwerking met de sociolo-

1) Otto Brunner, *Neue Wege der Sozialgeschichte*, Göttingen, 1956, blz. 31.
H. von Borch, *Grundlagen der Geschichtssoziologie*, München, 1955.

gie kunnen bewerken, aldus deze auteurs. De sociologie echter werkt met begrippen, die aan een bepaalde situatie ontleend zijn, zodat deze niet zonder meer in de sociale geschiedenis kunnen worden overgenomen. Een sociaal-historische begripsvorming zou daarom van de grond af, aan de hand van de bronnen zelf, moeten worden opgebouwd, hetgeen de auteurs niet voor mogelijk houden. Daar een dergelijke opgave niet is door te voeren, willen zij de taak van de sociale geschiedenis aan de sociologie overdragen en opteren zij uiteindelijk voor een "Geschichtssoziologie".

Men mag zich echter de vraag stellen, of het bestaansrecht van de sociale geschiedenis afhankelijk gesteld moet worden van de mogelijkheid om het sociologisch begrippenapparaat al dan niet over te nemen. Het is zelfs de vraag, of een toenadering tussen sociologie en sociale geschiedenis is uitgesloten, omdat beide niet dezelfde taal spreken. Bovendien zijn begrippen uit de sociologie niet tijdgebonden. Een aantal fundamentele begrippen, zoals sociale controle, communicatie, organisatie e.d., zouden in de sociale geschiedenis zonder bezwaar overgenomen kunnen worden; andere begrippen echter zijn wel produkt van een historische constellatie en zouden dus opnieuw gewogen moeten worden.

Veel wederkerige vooroordelen belemmeren voorlopig nog een vruchtbaar samenwerken. De persoonlijke visie van socioloog en historicus, hun geheel verschillende vakwetenschappelijke opleiding, het bewuste of ongewilde isolement, waarin beide zich bevinden, bepaalt meer het gebrek aan samenwerking dan de theoretische mogelijkheid hiertoe, die opnieuw doordacht moet worden. Veel sociologen zijn a-historisch gericht; hun denkwijze is anders dan die van de historicus, namelijk via hypothesen, modellen, structuren, functies en theorieën, terwijl de geschiedenis veel directer de historische werkelijkheid benadert. De meeste historische studies spreken dan ook in termen, die de socioloog niet verstaat, tenderen naar het zoeken van een cau-

saliteit, die de socioloog hooguit als een mogelijke hypothese aanvaardt en niet als resultaat van wetenschappelijk onderzoek. Deze verschillen in benadering zijn blijkbaar algemeen. Ook in de Verenigde Staten, waar de wetenschapsbeoefening niet zo geïsoleerd is, heeft men dit probleem aan de orde gesteld. Van de kant van de sociologen is daar het voorstel geopperd om een gemeenschappelijk communicatieorgaan in het leven te roepen, waar een aantal sociologen en historici elkaar op basis van de bestaande kennis zouden kunnen aanvullen 1).

Sociale geschiedenis en sociologie hebben als gemeenschappelijk kenmerk, dat zij beide oriënteringswetenschappen zijn, die tot taak hebben een bijdrage te leveren tot het tijdsbeeld. Het sociaal-historisch zowel als het sociologisch onderzoek zijn in dit opzicht onderling op elkaar aangewezen. Vooral de socioloog moet in dit opzicht van het werk van de sociale geschiedschrijving kunnen profiteren. De socioloog moet de structuurverandering kennen van de samenleving, die hij bestudeert. De gewijzigde signatuur van de tijd moet de basis zijn van het sociologisch onderzoek. De toepassing echter van de sociologie en de sociale geschiedenis in een analyse van het heden, zoals dit in de Verenigde Staten is beproefd 2), stuit af op tekortkomingen in beide wetenschappen voor die taak. Hier stoten wij wederom op het tegengesteld karakter van beide wetenschappen, die een wederzijdse samenwerking in de weg staat. De vraag is nu, of er geen brug geslagen kan worden tussendeze twee andersoortige benaderingen, waardoor de resultaten van beider werk voor de verklaring van een tijdsbeeld vruchtbaar worden verenigd. Een laatste confrontatie van sociale geschie-

- 1) S. Thrupp, History and sociology: new opportunities for cooperation, in: American Journal of Sociology, LXIII, 1, July 1957, 11-16.
- 2) B. Halpern, History, sociology and contemporary area studies, In: American Journal of Sociology, LXIII, 1, July 1957, 1-10.

denis en geschiedenis onder het opzicht van deze toenaderingspoging kan wellicht daartoe de weg effenen.

De theoretische sociologie is het meest gediend met een benadering vanuit algemene fundamentele begrippen; verschijnselen, die zelf produkt zijn van een historische ontwikkeling, zoals de staat, het industrieel bedrijf, het maatschappelijk werk e. d. , die dichter bij de sociale werkelijkheid staan, kunnen zeer geschikt zijn voor de praktische toepassing van sociologische kennis, doch kunnen eveneens onderwerp zijn van andere dan sociologische benaderingswijzen. De sociologie kan slechts op verschillende terreinen haar bijdrage leveren door één aspect te belichten, het sociale; andere aspecten vallen toe aan andere wetenschappen.

De sociologie wil door middel van vergelijking tot generale uitspraken komen over de uniformiteiten in de samenleving. De geschiedenis streeft naar een synthetisch beeld in de beschrijving van het temporele gebeuren met een nadrukkelijke aandacht ook voor de verschillende eenmaligheden, die de zingeving van het historisch verloop niet in de weg behoeven te staan.

In de meeste sociologische beschouwingen overheerst het statische moment, de neiging om structuren te zeer in statische vorm te zien, terwijl de geschiedenis meer oog heeft voor het veranderlijke in de samenleving.

De geschiedenis, uit de aard van haar methoden gericht op het verkrijgen van meer algemene kennis uit de verzameling van deelverschijnselen, is steeds op zoek naar een synthese in het historische verloop der gebeurtenissen. Zij heeft voornamelijk interessen, ook bij de bestudering van bepaalde facten, voor het totale historische beeld.

Er blijkt derhalve een sociaal-historisch en een sociologisch gezichtspunt naast elkaar mogelijk te zijn: het sociaal-historische, gericht op synthese, inordening van sociale verschijnselen in een totaal-analyse, en het sociologische gezichtspunt, een ana-

lyse van de samenlevingsverschijnselen volgens een isolerende werkwijze.

VI

Is er uiteindelijk dan nog een mogelijkheid, waarlangs de sociaal-historische en sociologische gezichtspunten tot wederzijds profijt met elkaar zijn te verbinden?

Een integratie van beide wetenschappelijke werkwijzen is volgens Alfred Weber 1) mogelijk door middel van de door hem geïntroduceerde methode van de "Gesamtkonstellationsanalyse", waarmee hij een sociologische interpretatie bedoelt te geven van de resultaten van de sociaal-historische arbeid. Deze "Konstellations"-interpretatie geeft het raam aan, de "Lebensaggregierung", waaruit de grondslagen en voorwaarden worden afgeleid, die bij het sociologisch onderzoek een rol spelen.

Tot goed begrip zullen wij deze gedachtengang van Alfred Weber iets uitvoeriger uiteenzetten:

In oorsprong was de sociologie, aldus Weber, "Gesellschaftssoziologie", een nieuwe sociologische interpretatie van de historische veranderingen in de samenleving. Later is de sociologie van de geschiedenis vervreemd bij haar streven naar eigen object en methode. De door hem ontworpen "Konstellationsanalyse" zoekt weer naar een nieuwe verhouding tot de geschiedwetenschap, die zelf op haar beurt in een bepaalde tak geëvolueerd is tot "strukturierende Geschichtsbetrachtung". De historisch-sociologische structuuranalyse echter heeft tot een vermenging van geschiedschrijving en sociologie gevoerd. Het doel van geschiedschrijving en sociologie is anders. Volgens Weber houdt de geschiedenis zich bezig met de innerlijke structuur van de samenleving, terwijl een historisch-sociologische beschouwing meer het oog heeft op de uiterlijke structuur van de samenleving.

1) Einführung in die Soziologie von Alfred Weber u. a. R. Piper Verlag, München (1955).

De analyse van de totale historische structuur moet volgens Weber steeds het raam zijn, waarbinnen de specialistische sociologische onderzoekingen eerst tot hun recht komen. Dit raam ontwerpen en construeren voor elke historische bepaalde situatie, noemt Weber "Geschichtssoziologie", sociologie derhalve, niet sociale geschiedenis. Een sociologie echter, die werkt met historische data, met resultaten van historisch onderzoek, en deze resultaten rangschikt en ordent volgens de methode van de "Konstellationsinterpretation". Dit is derhalve een andere methode als het opsporen van samenhangen, of het ontwerpen van ideaal-typologieën.

De methode van de "Konstellationsinterpretation" werkt met een typologisch-empirisch begrips- en voorstellingsapparaat en heeft tot taak het opsporen van de relevante historisch-sociologische constellatie van "eine jeweilige Lebensaggregation", die als een complexe historische voorwaarde - samen met andere voorwaarden en data, zoals het fysisch-geografisch milieu, de aard en samenstelling van de bevolking, enz. - het sociale handelen van de mens omgrent.

Deze "konstellativ deutende" sociologie is dus een sociologische analyse van het geschiedverloop, niet om zich zelfs wille, maar om de historisch beïnvloedende factoren op bepaalde sociale verschijnselen duidelijk te maken.

Sociologie is dan niet uitsluitend "eine Lehre zeitloser Gesellschaftsbeziehungen", maar wordt nu door een reeks van historische data afgepaald. Merkwaardig is in dit verband de parallel met de economische leer van de markt vormen, door Walter Eucken met vrucht in de theoretische economie toegepast, die ook een dergelijke morfologie ontwierp.

De "Konstellations"-interpretatie wil als methode zijn bijdrage leveren tot de sociologische verklaring van de cultuur- en structurelementen. "Die spezialistischen "Einzelanalysen müssen stets, wollen sie nicht blutleer und nichtssagend werden, bewusst ihre Arbeit auch konstellationsinterpretativ

ergänzen". Deze "Konstellations"-interpretatie is een belangrijk hulpmiddel ter verklaring van de te onderzoeken sociale verschijnselen, "dessen Verumstandungen sie sich klar zu machen sucht".

Een z.g. historische verklaring te geven van bepaalde, onder sociologisch gezichtspunt te bestuderen sociale verschijnselen, is volgens Weber de taak van de - met behulp van de (sociale) geschiedenis opgestelde - "Konstellationsanalyse". Het gaat bij deze methode derhalve niet om algemene uitspraken en het opsporen van algemene voorwaarden in de samenleving. Een analyse van het historievormend samenwerken van geestelijke, sociaal-structurele, economische en politieke factoren is echter met behulp van deze methode gegeven.

Alfred Weber richt voornamelijk zijn aandacht op het verleden om daaruit de toestand van het heden te begrijpen. Daarom ook richt hij zijn zoeklicht bij voorkeur op de ontwikkeling in de geschiedenis. Tegenover de sociologie van de nieuwe tijd, die zich te buiten gaat aan systematiseren en catalogiseren van vormen en samenhangen, stelt Alfred Weber de dynamiek, het bewegende in de geschiedenis. Juist in zijn methodische benadering van deze dynamiek heeft Weber een geheel eigen theorie uitgewerkt. Hij verdeelt de dynamiek in drie interdependente categorieën, die afzonderlijk, gedeeltelijk of alle tezamen het historisch proces gestalte en voortgang geven. Zo onderscheidt Weber een "Gesellschaftsprozess", een "Zivilisationsprozess" en een "Kulturbewegung".

Het "Gesellschaftsprozess", de permanente basis in ieder geschiedproces, is de natuurlijke instinctieve wijze, waarop de mens reageert op de onontkoombare "Gegebenheiten", zoals geografische omstandigheden, economische mogelijkheden enz. Het "Zivilisationsprozess" omschrijft hij als de geestelijke aanpassing van de mens aan de omstandigheden; in dit proces veroorzaakt de geestelijke rationalisatie, techniek en wetenschap, de ontwikkeling. De "Kulturbewegung" is eenmalig, anti-univer-

seel en bij uitstek individueel; het cultuurproces is een telkens nieuwe schepping binnen de tijd, stoot door naar de achtergronden, die door de schijn van de werkelijkheid verborgen blijven, en die afgebeeld, vertolkt en gesymboliseerd worden in het kunstwerk. Deze drie aspecten van de werkelijkheid, de sociaal-structurele sfeer, de civilisatorische en de culturele sfeer, beïnvloeden elkaar onderling, maar worden door Weber logisch onderscheiden.

Hoe werken deze categorieën op elkaar in? Zij hebben geen van alle een causaal primaat; zij bezitten elk een ander soort ontwikkelingsgang. Het "Gesellschaftsprozess" is het meest gebonden aan de omstandigheden en de omgeving; de civilisatie ontwikkelt zich trapsgewijze door alle beschavingskringen heen en is de meest bindende kracht tussen heden en verleden; de cultuurbeweging is tenslotte onherhaalbaar, "einmalig".

Met deze theorie wenst Alfred Weber zich duidelijk van de bestaande geschiedbeschouwingen en -methodes te onderscheiden. Vragen blijven er natuurlijk te over, omdat Weber vermijdt deze begrippen een strakke inhoud te geven om de werkelijkheid geen geweld aan te doen. Zijn definities en termen zijn veel minder strak omlijnd dan de methodologisch vruchtbaarder aan te wenden "Idealtypen" van zijn broer Max Weber. Zijn "duiden" van het verleden door middel van de "Konstellationsanalyse" is op zich zelf een verdienste, al is het niet geheel duidelijk, wat hij onder die constellatie verstaat 1).

Als toevallige doorsnede in de geschiedenis, door de onderzoeker gemaakt, biedt de methode van Alfred Weber echter het noodzakelijke raam, waarbinnen de speciale onderzoekstechnieken van de sociologie

- 1) Bovenstaande beschouwingen werden voor een deel ontleend aan een critische bespreking van Alfred Webers werk door Drs I. Schöffner.

Drs I. Schöffner, Alfred Webers Kultursoziologie, in Mens en Maatschappij, 28e jrg. 1953, blz. 193-217.

hun omlijsting en achtergrond verkrijgen.

VII

Tot heden bestaan er binnen de sociologie twee scherp gescheiden richtingen: de systematische en de historische sociologie. De systematische sociologie gaat uit van contemporaine gegevens, verzameld via controleerbare methoden, opgebouwd tot empirisch verifieerbare constructies via micro-sociologisch en sociaal-psychologisch onderzoek, uit welke constructies miniatuur- (middle-range) theorieën worden opgebouwd, die uiteindelijk zullen leiden tot één realistische sociologische theorie. De historische (beter gezegd historiserende) sociologie baseert zich op "historisch materiaal", via structurele en macro-analyse opgebouwd tot historisch-sociologische constructies (macro-theorieën).

Veelal is gesteld, dat de immanente tendenz van de sociologie er op gericht zou zijn om haar probleemstelling los te maken uit de wereld der historische gebeurtenissen. Met deze uitspraak heeft men, doelend op de systematische sociologie, niet helemaal ongelijk, want inderdaad dreigt deze tak van sociologie door haar strakke formalisering wel eens de oneindige gevarieerdheid van de werkelijkheid uit het oog te verliezen. De macro-sociologen, die dichter bij de historie staan, zijn door hun historisch-sociologische studies in staat de thematische sociologie voortdurend te waarschuwen tegen het gevaar van het gladde model en de overhaaste abstractie.

Deze corrigerende taak komt echter vooral toe aan de geschiedenis, die de sociologie kan behoeden voor onverantwoorde generalisatie. Die corrigerende functie, die de grondslag vormt van de historiografie, moet eigenlijk ingebouwd zijn binnen de sociologie, juist om aan de veelvormigheid van de sociologische theorie recht te doen. Het kan immers niet ontkend, dat een betrouwbare en waarheidsgetrouwe sociologische theorie alleen mogelijk is voor een bepaalde, door historische factoren mee bepaalde con-

stellatie.

Dat de sociologie niet kan en mag abstraheren van het historisch gebeuren, heeft Alfred Weber in zijn werk op overtuigende wijze aangetoond. Het is zijn grote verdienste, dat hij door middel van de "Konstellations"-analyse aan de (sociaal)-historici en sociologen een methode aan de hand heeft gedaan om hun arbeid op elkaar af te stemmen. Het is nog te vroeg om de vraag te beantwoorden, of deze methode in zijn voorgestelde vorm ook praktisch tot de beoogde resultaten voert. Mogelijk moet nog aan deze sociologische interpretatievorm van de geschiedenis veel gedokterd worden, vooraleer zij werkelijk bruikbaar is. Deze aanvulling, wijziging en perfectionering zal evenwel vanzelf uit de praktische werkzaamheid geboren worden. Niettemin biedt deze methode in beginsel twee belangrijke voordelen. De sociale geschiedenis, zonder haar karakter als geschiedwetenschap te verloochenen, biedt door het filter van de "Konstellations"-analyse aan de sociologie een bruikbaar kader voor haar theorievorming, terwijl de sociologie door rekening te houden met de steeds wisselende krans van historische data haar theorie historisch toepasbaar kan vervolmaken.

Nadere bestudering zal noodzakelijk zijn, vooraleer men over de verhouding van sociologie tot sociale geschiedenis geheel tot klaarheid komt. Zeker is echter, dat het geen zin heeft de ene wetenschap bij de andere in te lijven. Wetenschappelijke specialisatie is noodzakelijk, enerzijds om de mogelijkheid te scheppen dieper door te dringen in de samenhang der verschijnselen, anderzijds omdat aan het bevattingsvermogen van de individuele onderzoeker natuurlijke grenzen zijn gesteld. Het bezwaar, dat echter terecht tegen de wetenschapsverbijzondering en vakspecialisatie wordt aangevoerd, is, dat de belangstelling voor de totaliteit van de samenhang der sociale verschijnselen verloren gaat. De praktische vraagstukken in de samenleving liggen nooit uitsluitend op het terrein van één bepaalde

vakwetenschap. Overkoepelende samenwerking tussen de diverse terreinen van wetenschap door middel van "teamwork" kan hier een uitkomst bieden. De klemmende noodzaak van arbeidsverdeling enerzijds, coördinatie en wetenschappelijke samenwerking anderzijds heeft tot het schrijven van dit artikel geïnspireerd. Laten wij hopen, dat de sociologie en de sociale geschiedenis een navolgenswaardig voorbeeld van deze samenwerking zullen gaan demonstreren. In het bijzonder in de "regional approach" liggen voor deze samenwerking grote mogelijkheden, waartoe het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg graag van harte zijn medewerking zal verlenen.

ENIGE ASPECTEN VAN DE HISTORISCH-DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELING VAN LIMBURG.

* * *

De in vroegere afleveringen begonnen artikelen-serie over de bevolkingsontwikkeling van de provincie Limburg willen wij thans vervolgen met een artikel over een aantal aanvullende aspecten van de demografische evolutie.

Welbewust hebben wij gemeend deze bevolkingsstudies te moeten voortzetten als eerste in de nog te publiceren artikelen, omdat deze demografische studie o.i. aan andere facet-studies vooraf dient te gaan en tweedens omdat wij hierin een goed voorbeeld menen te zien van moderne sociale geschiedschrijving, namelijk als analyse van een deelfacet van de Limburgse sociale structuur in het recente verleden. Deze methodisch vergelijkende studie dient als aanzet tot een verdere historisch-sociologische structuuranalyse en als achtergrond tevens, waarbinnen de tegenwoordige demografische ontwikkeling een duidelijker accent krijgt.

Deze studie bouwt voort op een drietal studies, die reeds eerder in het Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum verschenen en die resp. handelden over de "Relatieve Limburgse bevolkingsgroei, 1830-1955", "Het geboorteoverschot in Limburg in de laatste eeuw" en "De Limburgse migratie in de laatste eeuw". Nauw aansluitend bij deze studies, doch ruimer van strekking, was de recente dissertatie van pater Dr Remigius Dieteren OFM over "De migratie in de Mijnstreek, 1900-1935".

Dit artikel is bedoeld als een voortzetting van genoemde studies, door een aantal nieuwe aspecten in de beschouwing te trekken, die in onze uitgaven nog geen behandeling vonden. In het volgende zullen als verdere aspecten worden behandeld:

- par. 1 De bevolkingsdichtheid van Limburg.
- par. 2 De geslachtsverhouding der bevolking.
- par. 3 De leeftijdsopbouw van de bevolking.

- par. 4 De bevolking naar burgerlijke staat.
- par. 5 De beroepsstructuur van de bevolking.
- par. 6 De indeling van de bevolking naar kerke-
lijke gezindte.

Tot slot stellen wij ons voor in de volgende aflevering van de "Studies" een aansluitend artikel te wijden aan de aspecten: gezin, huwelijk, huwelijksvruchtbaarheid en kindertal.

Bij het weergeven van de cijfers is dezelfde indeling gevolgd als in vorige jaren: Limburg als geheel, de drie samenstellende delen Noord-, Midden- en Zuid-Limburg, de sociaal-geografische gebieden en tenslotte een splitsing van deze gebieden in de grotere bevolkingscentra en de plattelandsgebieden. Zoveel mogelijk zijn de gegevens enkel beperkt tot de berekende relatieve cijfers. De absolute cijfers werden geheel geput uit de jaarlijkse cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek en uit de uitkomsten van de volkstellingen. Belangrijke medewerking bij het verzamelen van dit cijfermateriaal ontvingen wij van het Economisch Technologisch Instituut in Limburg en de Provinciale Planologische Dienst, die wij gaarne hiervoor hartelijk dank zeggen.

Er dient vooraf te worden opgemerkt, dat dit artikel slechts beoogt een statistisch-sociografische analyse van de cijfers te geven, zonder dat reeds onmiddellijk een volledige historisch-sociologische interpretatie kan worden geboden van de eigensoortige bevolkingsontwikkeling van Limburg. Uit de samenhang met de sociale structuur in zijn geheel krijgen deze cijfers eerst hun achtergrond en verklaring. Bij een verdere doorvorsing van de sociale structuur van Limburg, in historisch perspectief beschouwd, zal gaandeweg ook de historisch-demografische studie aan betekenis winnen en eerst dan zal ook een samenvatting en uitputtende verklaring van de verkregen resultaten mogelijk zijn.

Al mag men dan ook nog niet van een volledig afgeronde studie spreken, niettemin kunnen deze gegevens een houvast betekenen voor hen, die belangstel-

ling hebben voor de sociaal-economische geschiedenis van ons gewest en een studie willen wijden aan de Limburgse sociaal-economische problemen van een bepaalde streek of gemeente.

Par. 1. De bevolkingsdichtheid van Limburg.

De bevolkingsdichtheid (het aantal inwoners per km²) is een gegeven, dat zeer sprekend is om de bevolkingsconcentratie van een gebied aan te duiden. Het dichtheidscijfer maakt voorts een betere vergelijking mogelijk tussen de verschillende landsdelen dan enkel door het vermelden van het inwonertal.

Men mag spreken van dichtbevolkte gebieden, wanneer de bevolkingsdichtheid meer dan 100 inwoners per km² bedraagt. Op 1 juni 1960 telde Nederland 11.468.201 inwoners, hetgeen overeenkwam met een bevolkingsdichtheid van 352 inwoners per km². Met dit dichtheidscijfer behoort ons land tot het dichtstbevolkte ter wereld. Onze buurlanden (West-Duitsland met ruim 200 en België met 288 per km²) blijven ver bij Nederland ten achter.

De provincie Limburg had op 1 januari 1960 een bevolkingsdichtheid van 403 inwoners per km², waarmee dit gewest het gemiddelde Nederlandse cijfer overtreft. Limburg wordt slechts overtroffen door de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht, die nog aanmerkelijk hogere cijfers hebben.

Wij gaan op deze kwestie niet nader in; het klemmende ruimtegebrek in de sterk geïndustrialiseerde randstad Holland met zijn ruim vijf miljoen mensen mag voldoende bekend zijn.

De oppervlakte van Limburg beslaat 6,8 % van de totale oppervlakte van Nederland. Het aandeel van Limburg in de bevolking van ons land bedroeg 7,1 % in 1830, daalde geleidelijk tot 5,5 % in 1899 en is sindsdien gestegen tot 7,7 % op 1 januari 1960. Dit gegeven is voldoende om aan te tonen, dat de bevolkingsdichtheid zich niet alleen in de randstad Holland toespitst.

Opmerkelijk is, dat de bevolkingsdichtheid in Lim-

Tabel 1. De bevolkingsdichtheid van Limburg en Rijk in aantal inwoners per km² land, uitgedrukt in absolute en indexcijfers (1830 = 100).

Tijdstip	Limburg		Rijk	
	abs.	indexcijfer	abs.	indexcijfer
1 jan. 1830	83,9	100	80,2	100
1 jan. 1840	89,2	106,3	87,8	109,5
19 nov. 1849	93,1	111,0	93,8	117,0
31 dec. 1859	97,8	116,6	100,8	125,7
1 dec. 1869	101,5	121,0	108,9	135,8
31 dec. 1879	108,6	129,4	121,6	151,6
31 dec. 1889	116,1	138,4	138,6	172,8
31 dec. 1899	127,9	152,4	154,3	192,4
31 dec. 1909	151,3	180,4	179,7	223,3
31 dec. 1920	200,7	239,2	210,6	262,6
31 dec. 1930	251,0	299,2	242,8	302,6
31 dec. 1940	282,9	337,2	271,1	338,0
31 dec. 1950	339,9	405,0	314,9	392,6
1 jan. 1960	402,8	480,1	350,0	436,4

burg ook reeds in 1830 en in 1840 boven het Rijksgemiddelde lag. Tussen 1850 en 1900 bleef het dichtheidscijfer van Limburg ver bij het gemiddelde Nederlandse cijfer achter. Na 1900 tekent zich een wijziging af en vooral sedert 1930 steeg het cijfer van Limburg weer uit boven het rijksgemiddelde. De invloed van Zuid-Limburg op deze gewijzigde cijfers zullen wij nog zien. Voor de vergelijking van Limburg en het Rijk verwijzen wij naar tabel 1 pag. 48.

Wanneer de oppervlakte van een gebied gelijk blijft, loopt de curve van de bevolkingsdichtheid met die van het bevolkingscijfer parallel. Met de groei van het aantal inwoners ondergaat ook de bevolkingsdichtheid een toeneming, tenzij er nieuwe grond gewonnen is. Dit was voor Limburg niet het geval, zodat voor de verklaring van de bevolkingsdichtheid uiteraard dezelfde tendenzen gelden als voor de bevolkingsgroei van deze provincie (geboorteoverschot en migratieaccres).

De cijfers over de bevolkingsdichtheid zeggen op zichzelf weinig, omdat ze geen kwalitatieve vergelijking toelaten. De bodemproductiviteit is sterk gestegen, de woeste gronden zijn door ontginning belangrijk verminderd; de eisen van verkeer, woningbouw, industrialisatie, enz. hebben het agrarisch bodemgebruik ingekrompen. Slechts zeer globale gegevens staan ter beschikking om de veranderingen in het bodemgebruik te benaderen. Voor ons doel willen wij hier volstaan met een opgave van de indeling en het gebruik van de bodem op een drietal tijdstippen:

De verschillende vormen van bodemgebruik van Limburg in percenten van de totale oppervlakte in de jaren 1833, 1900 en 1958.

	1833	1900	1958
woeste gronden	31,7	16,8	4,0
bossen	7,9	17,1	12,7
rivieren, kanalen, moerassen, enz.	4,0	3,3	1,1
bebouwde grond, wegen, spoorwegen, enz.	4,4	5,1	14,1
akkerbouwgrond	38,6	40,8	35,2
gras, boomgaarden en kwekerijen	12,5	14,2	24,6
tuinbouwgrond	0,9	1,9	9,8

Bron: Verslag over den Landbouw 1900; Jaarcijfers 1957-1958.

Deze verdeling geeft een benaderende indruk, hoe met de groei van de bevolkingsdichtheid ook een verandering in het bodemgebruik gepaard is gegaan.

Met het vraagstuk van de bevolkingsdichtheid hangt nauw samen de urbanisatie, de bevolkingsconcentratie in grotere gemeenten. Er heeft in de laatste eeuw een sterke verstedelijking plaats gevonden, niet in de laatste plaats in Limburg. Het aandeel van de bevolking in de gemeenten met minder dan 5000 inwoners is in percenten van de bevolking sterk gedaald. Enkele cijfers mogen dit verduidelijken:

Het aantal gemeenten met minder dan 5000 zielen in percenten van de totale bevolking		
Jaar	Nederland	Limburg
1850	34	75
1900	26	53
1930	21	40
1958	12	19

De verstedelijking van Limburg spreekt nog sterker, indien wij niet alleen het verschil tussen stad en platteland tot uitgangspunt nemen, maar ook de mate, waarin het platteland verstedelijkt is:

De indeling van de bevolking naar urbanisatiegraad van de gemeenten per 31 december 1958.		
	Nederland	Limburg
platteland	24,6	18,8
verstedelijkt platteland	21,2	40,8
steden	54,2	40,4

Bron: Jaarcijfers voor Nederland, 1957-1958, 12.

Een vergelijking van de bevolkingsdichtheid van de gemeenten naar grootte toont aan, dat de bevolkingsdichtheid het grootst is in de gemeenten boven 100.000 inwoners. Maar de administratieve eenheid der gemeenten is niet steeds een zuivere maatstaf om de dichtheid van de bevolking te bepalen. Een betere maatstaf is de indeling in sociaal-geografische gebieden. Een dichtbevolkte stad, gelegen in een omringend plattelandsgebied, dat relatief dun bevolkt is, heeft een geheel ander karakter dan een gebied, bestaande uit enkel kleinere gemeenten met een hoge bevolkingsdichtheid. Om deze reden willen wij de bevolkingsdichtheid van Limburg nader bezien, verdeeld naar de verschillende gebieden met een afzonderlijke splitsing in bevolkingscentra en platteland. Deze cijfers zijn weergegeven in tabel 2, pp. 52 en 53.

Vooreerst merken wij op, dat de oppervlaktecijfers ontleend zijn aan de publicaties van het C. B. S. Voor de naoorlogse jaren zijn deze cijfers ontleend aan de volkstelling van 31 mei 1947, bij welke telling correcties op de oppervlaktecijfers van vroegere jaren werden toegepast. Voorts werd bij de berekening gelet op de verschillen, die in de oppervlakte van gemeenten c. q. gebieden ontstaan ten gevolge van annexa-

Gebieden en Gemeenten	1879	1909	1930	1950	1960	aantal km2 land
	31 dec aant. inw. per km2	31 dec aant. inw. per km2	31 dec aant. inw. per km2	31 dec aant. inw. per km2	1 jan aant. inw. per km2	
Gebied Bergen-Gennep	55	72	82	102	127	174,2
Gebied Venray-Horst	43	57	80	109	130	368,1
Gebied Helden	64	93	130	124	143	162,0
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	52	75	114	164	211	82,0
Venlo	339	667	920	994	1222	44,6
Tegelen	249	658	1025	1421	1649	10,2
Gebied Venlo	133	255	370	528	648	136,8
Noord-Limburg	63	96	132	167	216	841,1
Gebied Beegden	83	94	111	145	168	165,8
Gebied Echt	78	101	131	185	229	106,6
Gebied Roermond zon- der de stad Roermond	82	108	137	179	187	117,9
Roermond	960	1430	1700	1840	1252	27,3
Gebied Roermond	146	196	241	318	387	145,2
Gebied Weert zonder de stad Weert	50	60	78	102	119	136,5
Weert	76	104	143	223	285	98,8
Gebied Weert	61	78	104	153	189	235,3
Midden-Limburg	89	112	141	193	234	652,9

In bovenstaande tabel zijn enkel opgenomen de laatst gepubliceerde oppervlaktecijfers, nl. van 1950. Voor de wijzigingen in vroegere jaren tengevolge van annexaties verwijzen we naar de tekst.

Gebied Nieuwe Mijnstreek zonder Sittard en Geleen	141	168	246	354	435	140,0
Sittard	243	365	733	981	1445	21,1
Geleen	186	236	1007	1723	2506	12,3
Gebied Nwe. Mijnstreek	156	196	358	527	705	173,4
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	119	145	257	326	388	98,8
Nieuwenhagen	163	314	736	818	1151	7,1
Schaesberg	159	331	1123	1296	1912	7,4
Ubach over Worms	129	218	684	829	1001	10,1
Eygelshoven	146	423	1248	1674	1945	3,1
Roeholtz	149	250	363	434	473	8,5
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	127	182	390	480	592	135,0
Heerlen	152	345	1398	1799	2136	33,5
Kerkrade	332	871	1995	2301	2664	18,4
Hoensbroek	141	188	1530	1908	2413	8,9
Brunssum	94	116	1288	1659	1918	12,3
Gebied Oude Mijnstreek	147	265	794	984	1184	208,1
Gebied Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	130	175	209	268	312	268,1
Maastricht	6800	7076	1888	2444	2702	31,8
Gebied Overig Zuid-Limburg	223	297	389	499	577	299,9
Zuid-Limburg	183	261	505	654	792	681,4
Totaal Limburg	108	152	251	340	403	2175,4

ties of gemeentegrenswijzigingen.

Het blijkt, dat de gebieden van Noord- en Midden-Limburg de geringste bevolkingsdichtheid hebben, al neemt ook hier de dichtheid gedurende de laatste decennia toe. Het minst dichtbevolkt is het platteland rond Weert met 119 inwoners per km². Van het dichtbevolkte Zuid-Limburg noteert het gebied Oude Mijnstreek de hoogste cijfers. Opmerkelijk is, dat ook in de vorige eeuw de Mijnstreek van thans toen al een hoge dichtheid van bevolking had, die echter nog overtroffen werd door de rest van Zuid-Limburg.

Per 1 januari 1960 noteerde Noord-Limburg een cijfer van 216, Midden-Limburg van 234, de Mijnstreek van 966 en het gebied Overig Zuid-Limburg van 577. In zijn verloop neemt het dichtheidscijfer van Midden-Limburg het geringste toe, hetgeen overeenkomt met de bevolkingsontwikkeling, die wij reeds eerder vaststelden (Jaarboek 1955).

In 1879 waren in Limburg 105 gemeenten met een bevolkingsdichtheid van minder dan 200 inwoners per km². Een zeer hoge dichtheid hadden in dat jaar Maastricht (6800) en Roermond (960), beide vestingsteden, die nog niet buiten hun omwalling waren getreden. Dichtbevolkt waren in die tijd ook reeds Venlo en Kerkrade. In 1960 waren er slechts 42 gemeenten met een bevolkingsdichtheid van minder dan 200 inwoners per km². Van de 68 overige gemeenten waren 16 gemeenten met meer dan 1000 inwoners per km².

Bij de verklaring van de dichtheidscijfers dienen wij er rekening mee te houden, dat er in de bevolkingsdichtheid plotseling wijzigingen kunnen optreden, doordat de oppervlakte van een gemeente tengevolge van annexatie of grenswijziging plotseling verandert. Dit is in Limburg in het verleden nogal eens het geval geweest. In 1830 telde deze provincie 124 zelfstandige gemeenten, terwijl op 1 januari 1960 er nog 110 gemeenten waren. Waarschijnlijk mag men verwachten, dat het aantal gemeenten nog verder zal dalen, gezien het streven om tot een vermindering te komen van het aantal kleine gemeenten.

Ten behoeve van een verdere uitwerking van dit

gegeven hebben wij in tabel 3 pag. 56 opgenomen een lijst van annexaties of grenswijzigingen, die in Limburg sinds 1830 plaats hadden.

Belangrijke annexaties hadden plaats door de gemeenten Maastricht (1920), Valkenburg (1940), Venlo (1940) en Roermond (1959). Na annexatie en grenswijziging komt uiteraard een ander cijfer voor de bevolkingsdichtheid van deze gemeenten te voorschijn. Er valt nog op te merken, dat een groot aantal annexaties plaats had gedurende de oorlogsjaren, toen de wettelijke procedure vereenvoudigd was.

Tot slot laten wij als oriëntering omtrent de dichtheid van de bevolking nog enige cijfers volgen over de gemiddelde woonbezetting in Nederland en in Limburg (het gemiddeld aantal personen per woning). Het is voor de bepaling van de bevolkingsdichtheid namelijk van belang, dat wij het dichtheidscijfer in relatie brengen met de gezinsgrootte, waartoe de woonbezetting een indicatie vormt.

De woonbezetting in Nederland en Limburg in de jaren 1920, 1930, 1947 en 1958		
Jaar	Nederland	Limburg
1920	4,1	6,3
1930	4,3	5,2
1947	4,6	5,9
1958	4,1	4,8

Uit het verloop van de woondichtheid volgt, dat het ruimtegebrek in Limburg gemitigeerd wordt door een hogere woonbezetting als gevolg van een hoger gemiddeld kindertal. Dit verschil is echter gaandeweg geringer geworden door de afnemende gezinsgrootte, hetgeen de toenemende bevolkingsdichtheid van deze provincie accentueert.

Tabel 3. Gehele of gedeeltelijke annexatie van en door gemeenten in Limburg sinds 1830.		Geannexeerde gemeente of deel daarvan		Waarvan		Aanxerende gemeente
Tijdstip	Totaal	Gedeelte	geannexeerde oppervl. in km ²	aantal overge-gane inwoners		
1-1-1878	Strucht				324	Schin op Geul
1-1-1886	Rimburg				254	Ubach over Worms
1-1-1907		Heer Meerssen	} + 28,--		124	Mastricht
1-1-1907		Ambly			328	Mastricht
1-1-1920		Gronsveld		178	Mastricht	
1-1-1920		Heer Borgharen		984	Mastricht	
1-1-1920		Meerssen		1583	Mastricht	
1-1-1920	Oud-Vroenhoven			2856	Mastricht	
1-1-1920				4512	Mastricht	
1-1-1920	St.-Pleter			2255	Mastricht	
1-1-1939		Melick-herkenbosch	2,64	1264	Mastricht	
1-10-1940	Houtham	Berg en Terblijt	0,61	414	Voermond	
1-10-1940			8,71	2382	Valkenburg	
1-10-1940		Hulstberg	24,96	919	Valkenburg	
1-10-1940	Oud-Valkenburg		0,96	1286	Valkenburg	
1-10-1940	Schin op Geul		7,78	1692	Valkenburg	
1-10-1940			6,90	10855	Valkenburg	
1-1-1942	Buggenum	Maastree	18,31	10855	Venlo	
1-1-1942	Nunhem		5,46	790	Haalen	
1-1-1942	Mesch		3,87	384	Haalen	
1-1-1942	Ittervoort		2,65	368	Eysden	
1-7-1942			4,20	369	Hunsel	
1-7-1942	Neeritter		8,45	681	Hunsel	
1-7-1942	Broeksiltard		4,25	992	Sittard	
1-1-1951	kyckholt		2,10	419	Gronsveld	
1-1-1951		Borgharen	2,40	11	Mastricht	
1-1-1951		Itteren	-	-	Mastricht	
1-1-1951		Meerssen	-	63	Mastricht	
1-1-1958		Gruddenvorst	1,00	75	Mastricht	
1-1-1958	Maaslel		15,10	7156	Venlo	
					Roermond	

Par. 2 De geslachtsverhouding der bevolking.

De verdeling vande bevolking naar geslacht vraagt onze aandacht, in het bijzonder vanwege haar betekenis voor het sociale en economische leven. Wanneer een provincie of gebied een mannen- of vrouwenoverschot heeft, zal dit namelijk een belangrijke invloed uitoefenen op b.v. het aantal huwelijken, de deelname aan het productieproces, enz.

Bij alle in Nederland gehouden volkstellingen en uitkomsten van jaarcijfers valt een vrouwenoverschot waar te nemen. Dit vrouwenoverschot is echter een typisch verschijnsel, dat in de beide Hollanden en Utrecht optreedt, terwijl de randprovincies daarentegen een mannenoverschot vertonen. In Limburg zien wij eveneens over bijna de gehele lijn een mannenoverschot. De volgende cijfers, aangevend het aantal vrouwen per 1000 mannen voor Limburg en het Rijk, lichten dit nader toe.

Jaar	Nederland	Limburg
1830	1045	1011
1840	1042	975
1849	1040	983
1859	1031	979
1869	1029	975
1879	1023	979
1889	1024	973
1899	1025	975
1909	1021	968
1920	1013	961
1930	1013	954
1947	1009	977
1958	1007	979

Zoals men ziet, is er voor het Rijk een regelmatige daling van het vrouwenoverschot waar te nemen. Het mannenoverschot in Limburg sedert 1840 vertoont echter een meer grillig verloop, hetgeen een

analyse bemoeilijkt.

Welke verklaring kan worden aangevoerd voor dit mannenoverschot in Limburg?

Er worden naar verhouding in ons land meer jongens dan meisjes geboren, hetgeen evenwel voor een deel gecompenseerd wordt door een hogere sterfte bij de mannen. De relatief hogere mannensterfte, zowel bij de zuigelingen als in de oudere leeftijdsklassen, is weliswaar gedaald, maar nog steeds niet tot het peil van de gemiddelde vrouwensterfte. Voorts blijkt in Nederland gemiddeld het mannenoverschot het grootst te zijn in de kleinere gemeenten, terwijl een vrouwenoverschot vooral voorkomt in de grotere bevolkingsconcentraties. Het platteland blijkt derhalve ondanks de hoge geboortecijfers naar verhouding een geringer aantal vrouwen te tellen. Dit mannenoverschot in de plattelandsgemeenten geeft op zich zelf nog geen verklaring, waarom steeds gemiddeld in Limburg de mannen overwegen. Deze samenhang tussen bevolkingsdichtheid en geslachtsverhouding vraagt om een nadere verklaring. Voor Limburg ligt de verklaringsgrond voor het mannenoverschot voor een deel in de ongelijke deelneming van de beide geslachten aan de migratie. Dit dient men aldus te verstaan, dat Limburg enerzijds bijna over de gehele lijn een vestigingsoverschot van mannen had, terwijl anderzijds het vertrekcijfer afwisselend een overschot van mannen en vrouwen aanwijst. Dit laatste is niet onbegrijpelijk, omdat reeds in de vorige eeuw ook de vrouwen in sterke mate aan de migratie naar binnen- en buitenland deelnamen. Bij deze migratie heeft men dan vooral het oog op de buitenlandse migratie van alleenstaanden.

Het is echter de vraag, of deze migratiebeweging geheel verklaart, waarom in Limburg gedurende de gehele onderzochte periode meer mannen dan vrouwen wonen. Het betreft hier een kenmerk van de bevolkingsstructuur van Limburg, voor een groot deel mede veroorzaakt door de hoge geboorteoverschotten. Uit een vergelijking van de saldi van de bevolkingsaanwas met de migratiesaldi blijkt, dat de ho-

ge geboortecijfers een mannenoverschot als uitgangspunt opleveren, welk mannenoverschot niet geheel wordt teniet gedaan door de lagere sterftcijfers der vrouwen, noch door een soms aanwezig vrouwelijk migratiesurplus.

Om dit mannenoverschot nader te situeren, werd in eerste instantie voor alle gemeenten van Limburg een verdeling van de bevolking naar geslacht opgesteld voor de jaren 1879, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947 en 1958. Bij deze opstelling kwamen merkwaardige cijfers tevoorschijn; verschillende gemeenten vertoonden over de gehele lijn een vrouwenoverschot, zoals de gemeenten Amby, Bunde, Eysden, Grubbenvorst, Posterholt, Simpelveld, Valkenburg en Meerssen. Bij een samenvatting naar sociaal-geografische gebieden bleek echter, dat in de gebieden vrijwel steeds een mannenoverschot voorkomt, ondanks het feit, dat in enkele grotere centra een vrouwenoverschot voorkomt (Maastricht en Roermond hebben over de gehele periode een vrouwenoverschot; Geleen, Brunssum, Heerlen, Venlo en Sittard op enkele tijdstippen). Het vrouwenoverschot in de grotere gemeenten is waarschijnlijk een gevolg van de ongelijke sterftcijfers en de migratieverschillen, hetgeen blijkt uit de leeftijdsverdeling. Die gebieden en gemeenten, die een schijnbaar structureel vrouwenoverschot hebben, kennen in veel gevallen nog een mannenoverschot in de leeftijdsgroep van 0-14 jaar.

Ondanks de afwijkingen in genoemde gemeenten is de tendens tot een mannenoverschot duidelijk te onderkennen. Om een zuiverder beeld te verkrijgen en mogelijke afwijkingen te verklaren hebben wij de gestichtsbevolking uit het bevolkingscijfer geëlimineerd, omdat het vermoeden bestond, dat de gestichtsbevolking - vooral waar deze naar verhouding groot en eenzijdig is samengesteld - de verdeling tussen mannen en vrouwen belangrijk kon beïnvloeden. Dit vermoeden werd inderdaad bevestigd, want voor verschillende gemeenten veranderde het oorspronkelijk vrouwenoverschot in een mannenoverschot. Typische voorbeelden zijn de gemeenten Heer-

Tabel 4. Aantal vrouwen per 1000 mannen exclusief gestichtsbevolking.									
Gebieden en Gemeenten	1879	1899	1909	1920	1930	1947	1958		
Gebied Bergen-Cennep	949	931	912	912	927	890	961		
Gebied Venray-Horst	957	961	934	996	957	938	946		
Gebied Heiden	938	938	934	957	934	916	938		
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	949	901	927	931	909	916	957		
Venlo	909	996	1028	931	1028	1004	1004		
Tegelen	894	873	916	912	916	927	957		
Gebied Venlo	969	969	984	1016	976	980	988		
Noord-Limburg	949	949	949	965	953	946	965		
Gebied Roermond zonder de stad Roermond	934	916	901	923	934	931	969		
Roermond	1041	1114	1088	1045	1114	1066	1037		
Gebied Roermond	980	1004	992	976	1012	992	1000		
Gebied Beegden	992	919	901	946	961	961	957		
Gebied Echt	912	880	909	931	934	923	934		
Gebied Weert zonder stad Weert	953	961	942	949	946	942	931		
Weert	980	961	965	965	976	957	965		
Gebied Weert	969	961	953	961	961	949	953		
Midden-Limburg	957	957	953	961	976	965	969		

Gebied Nieuwe Mijnstreek zonder Sittard en Geleen	912	905	901	912	916	916	942	953
	1037	1037	992	992	880	912	988	992
	946	996	1004	946	909	976	961	969
	938	934	927	946	953	946	953	965
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	961	905	835	923	916	916	934	946
	890	909	938	909	905	905	972	976
Nieuwenhagen	1012	852	852	880	880	912	961	976
	946	953	946	942	919	919	961	980
	1016	869	901	862	770	770	980	961
	880	969	916	953	946	946	942	938
	953	912	905	916	905	905	946	961
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	969	965	909	901	909	909	972	984
	953	855	912	919	923	923	976	972
	876	949	957	835	887	887	953	961
	972	984	927	828	931	931	969	980
	953	909	905	898	912	912	965	972
Gebied Overig Zuid-Limburg z. Maastricht	931	957	949	953	961	961	969	961
	1119	1164	1160	1066	1058	1058	1022	1016
Gebied Overig Zuid-Limburg	1004	1041	1028	1012	1012	1012	996	988
	976	984	957	949	946	946	972	976
Limburg	965	969	984	953	953	953	965	972

len, Brunssum en Geleen. Betreffende het gebied "Overig Zuid-Limburg", dat een vrouwenoverschot heeft, moet men een scheiding maken tussen de gemeente Maastricht met een permanent vrouwenoverschot en het gebied exclusief Maastricht, dat over de gehele lijn een mannenoverschot heeft.

De herleide cijfers betreffende de verdeling van de bevolking naar geslacht zijn weergegeven in tabel 4 pp. 60 en 61. Na het voorgaande willen wij nog slechts wijzen op het vrouwenoverschot in Maastricht en Roermond, dat kennelijk zijn oorzaak vindt in de lagere geboortecijfers en in de ongelijke migratie van mannen en vrouwen.

Tot slot mag nog gewezen worden op een merkwaardige parallel tussen Nederland en Limburg, namelijk dat het overschot van vrouwen of mannen geleidelijk steeds meer daalt. In ons land valt duidelijk een daling van het vrouwenoverschot te constateren, terwijl de cijfers voor Limburg demonstren, dat daar het mannenoverschot bezig is langzaam te verdwijnen. Deze tendens tekent zich zowel in Noord-, Midden- als in Zuid-Limburg af.

Par. 3 De leeftijdsopbouw van de bevolking van Limburg.

Kennis van de leeftijdsgroepering en de veranderingen, die daarin optreden, is van veel belang voor het sociaal-economisch leven en daarom een van de belangrijkste elementen in de samenstelling van de bevolking. De onderlinge bezetting der leeftijdsgroepen, een uitbreiding of inkrimping der jongste leeftijdsklassen, het aandeel van de leeftijdsgroepen met de grootste levensactiviteit, de constante toename van de oudere groepen, al deze verhoudingen scheppen sociale problemen van bijzondere urgentie.

De leeftijdsopbouw van de bevolking kan worden voorgesteld in de vorm van een pyramide, die een indruk geeft van de bezetting van de verschillende leeftijdsgroepen. Deze pyramide, "de spil van het bevolkingsvraagstuk", geeft met een oogopslag een

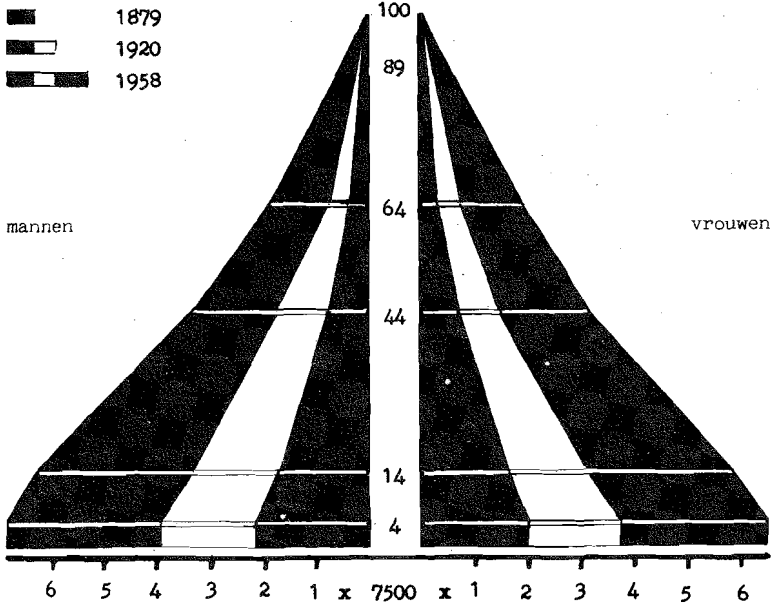
beeld van de leeftijdsverdeling van de mannen en vrouwen in onderlinge verhouding. Het is uiteraard niet doenlijk voor elk van de sociaal-geografische gebieden en bevolkingscentra een dergelijke grafische uitbeelding op te nemen. Voor de provincie als geheel hebben wij echter in nevenstaande grafiek een bevolkingspyramide opgenomen (zie pag. 64), die de onderlinge verhoudingen en de veranderingen in de leeftijdsopbouw uitbeeldt voor de jaren 1879, 1920 en 1958. Een vergelijking van de leeftijdsopbouw in deze jaren lijkt ons voldoende, omdat door de opschuiving van de leeftijdsklassen en de invloeden van de tussenliggende jaren op de leeftijdsbezetting te herkennen zijn.

In 1879 heeft de bevolkingspyramide meer de vorm van een granaat, hetgeen wijst op een slechts langzaam toenemende bevolking. In 1920 vertoont de leeftijdssamenstelling een vrij regelmatige pyramidevorm; de laagste leeftijdsgroepen zijn goed bezet, evenals de middelbare, terwijl de hogere leeftijdsgroepen vrij zwak zijn vertegenwoordigd. De leeftijdsopbouw van 1958 geeft een veroudering van de bevolking te zien; wij constateren een achteruitgang van de groep 0-14 jarigen, een relatieve toeneming van de hogere leeftijdsgroepen en een vrij constante verhouding der middengroepen.

Ook blijkt, dat Limburg in 1879 een mannenoverschot had in alle leeftijdsgroepen, terwijl in 1920 en 1958 dit mannenoverschot gehandhaafd blijft voor de leeftijdsgroepen beneden 65 jaar; de groep van 65 jaar en ouder vertoont dan een vrouwenoverschot.

Deze verschuivingen in de leeftijdsverhoudingen komen overeen met het beeld, dat leeftijdspyramiden van Nederland te zien geven. Het aandeel van de leeftijdsgroep van 0-14 jaar daalde in Nederland van 34,8 % in 1899 tot 30,1 % in 1958, de groep van 65 jaar en ouder daarentegen steeg van 6 % in 1899 tot 8,8 % in 1958. Dit verouderingsproces valt ook af te lezen uit de onderlinge verhouding van de leeftijdsgroepen tussen 15 en 65 jaar; de groep van 15-19 jaar daalde in deze periode van 9,5 % tot 7,8 %, de

DE LEEFTIJDOPBOUW VAN LIMBURG

leeftijdsgroep van 40-64 jaar steeg van 20,8% tot 25,7%. Deze veroudering is eensdeels het gevolg van een dalend geboortecijfer, anderdeels van de gunstiger sterfteverhoudingen in de hogere leeftijdsgroepen.

In de demografische statistiek worden de leeftijdscategorieën in vijf groepen verdeeld:

de nog niet productieve groep	(0-14 jaar)
de halfproductieve jeugdigen	(15-19 jaar)
de volproductieve groep	(20-54 jaar)
de halfproductieve ouderen	(55-64 jaar)
de niet meer productieve ouderen	(65 jaar en ouder)

Deze indeling, waartegen wel een en ander zou zijn in te brengen, wordt doorgaans als maatstaf genomen om de productiviteitsverhoudingen binnen een bevolkingsgroep vast te stellen. Om de productiviteitsverhouding enigszins te benaderen, meenden wij te kunnen volstaan met een driedeling, waarbij de half-productieve groepen en de vol-productieve groep tot één leeftijdsgroep werden verenigd. Aldus hebben wij in tabel 5 (zie pp. 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74 en 75) het verloop van de leeftijdsopbouw in de verschillende gebieden en grotere gemeenten van Limburg weergegeven voor de jaren 1879, 1909, 1920, 1930 en 1947. De leeftijdsverhoudingen werden berekend aan de hand van een indeling van de leeftijd in de groepen 0-14 jaar, 15-64 jaar en 65 jaar en ouder, afzonderlijk bezien voor de mannelijke en vrouwelijke bevolking.

Wat de groep 0-14 jaar betreft, stellen wij vast, dat deze leeftijdsgroep in Limburg sterker vertegenwoordigd is dan in Nederland in het algemeen. Noord- en Midden-Limburg benaderen het provinciaal gemiddelde; het gebied "Overig Zuid-Limburg" is tussen het provinciaal en het rijks-gemiddelde gelegen, terwijl de steden Maastricht en Roermond een verhouding hebben, die zich beweegt op het niveau van het rijks-gemiddelde. De oude en nieuwe Mijnstreek schieten ver boven het gemiddelde van Lim-

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en leeftijd in procenten.							
	1879							
	Mannen				Vrouwen			
	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer		
Gebied Bergen-Gennep	19,1	29,1	2,9	18,4	27,3	3,3		
Gebied Venray-Horst	17,3	29,9	2,9	17,5	29,8	2,5		
Gebied Helden	18,5	29,8	2,8	17,9	28,4	2,5		
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	18,5	30,0	3,1	17,1	28,7	2,6		
Venlo	17,5	31,2	2,0	16,8	29,6	2,8		
Tegelen	17,7	30,4	1,7	17,8	30,4	1,9		
Gebied Venlo	17,9	30,7	2,3	17,0	29,5	2,6		
Noord-Limburg	18,0	30,0	2,7	17,6	28,9	2,7		
Gebied Beegden	18,0	30,5	3,4	17,4	27,7	3,0		
Gebied Echt	18,5	29,5	3,2	19,1	27,4	2,3		
Gebied Roermond zonder stad Roermond	18,7	30,3	2,3	19,0	27,8	1,9		
Roermond	18,1	28,9	2,2	16,0	31,8	3,0		
Gebied Roermond	18,4	29,6	2,3	17,5	29,8	2,4		
Gebied Weert zonder stad Weert	15,7	31,6	3,9	16,1	29,6	3,1		
Weert	17,1	30,0	3,8	16,1	29,3	3,7		
Gebied Weert	16,4	30,8	3,9	16,1	29,4	3,4		
Midden-Limburg	17,8	30,0	3,1	17,4	28,9	2,8		

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	17,9 16,2 15,5	30,2 28,8 30,2	4,1 3,4 3,9	17,4 17,9 16,3	26,8 30,1 31,1	3,5 3,5 3,0
Gebied Nwe. Mijnstreek	17,4	30,0	3,9	17,4	27,8	3,4
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	16,8	29,7	3,5	17,4	29,4	3,3
Nieuwenhagen	18,4	31,5	2,9	17,9	27,0	2,3
Schaesberg	16,5	28,3	4,1	18,5	29,0	3,7
Ubach over Worms	17,8	30,5	3,1	17,7	27,6	3,4
Eygelshoven	13,9	31,7	4,0	17,8	26,2	6,4
Bocholtz	18,5	30,7	4,0	16,5	26,3	4,0
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	17,0	29,9	3,5	17,4	28,7	3,4
Heerlen	17,4	29,4	3,7	17,1	29,0	3,3
Kerkrade	20,9	33,7	2,0	16,3	24,8	2,3
Hoensbroek	20,4	29,7	3,2	16,8	27,2	2,7
Brunssum	15,8	27,1	4,4	20,6	28,8	3,4
Gebied Oude Mijnstreek	17,9	30,4	3,3	17,3	28,0	3,1
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	17,5 16,7	29,4 28,0	3,8 2,3	17,3 16,8	28,4 32,9	3,6 3,4
Overig Zuid-Limburg	17,1	28,8	3,2	17,1	30,3	3,4
Zuid-Limburg	17,4	29,5	3,3	17,2	29,2	3,4
Totaal Limburg	17,6	29,7	3,1	17,3	29,1	3,1

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en leeftijd in procenten.							
	1909							
	Mannen				Vrouwen			
	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer		
Gebied Bergen-Gennep	18,0	29,1	3,5	17,8	28,8	2,8		
Gebied Venray-Horst	19,1	29,5	3,5	17,2	27,7	3,0		
Gebied Helden	19,5	28,3	3,3	18,7	27,2	3,0		
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	17,7	30,5	3,1	18,4	27,6	2,7		
Venlo	18,7	28,9	1,9	18,5	29,7	2,3		
Tegelen	17,7	32,4	1,8	16,7	29,7	1,7		
Gebied Venlo	18,3	30,1	2,1	18,1	29,2	2,2		
Noord-Limburg	18,7	29,4	2,9	17,9	28,3	2,8		
Gebied Beegden	19,1	29,3	4,0	16,1	28,2	3,3		
Gebied Echt	18,7	29,2	3,2	18,7	27,4	2,8		
Gebied Roermond zonder stad Roermond	19,4	31,0	2,7	18,7	25,9	2,3		
Roermond	17,3	28,6	2,5	16,0	32,1	3,5		
Gebied Roermond	18,3	29,8	2,2	17,4	29,0	3,3		
Gebied Weert zonder stad Weert	18,7	29,5	3,7	17,6	27,2	3,3		
Weert	19,1	29,5	3,4	17,1	27,3	3,6		
Gebied Weert	18,9	29,5	3,6	17,4	27,2	3,4		
Midden-Limburg	18,7	29,5	3,2	17,3	28,1	3,2		

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	17,8 18,4 15,5	30,6 31,3 27,0	3,9 2,8 2,9	17,2 17,3 18,1	27,0 17,4 31,6	3,6 2,8 3,9
Gebied Nwe. Mijnstreek	17,8	30,5	3,5	17,3	27,5	3,4
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	16,5	31,7	3,5	17,1	27,5	3,4
Nieuwenhagen	21,0	28,4	2,2	22,5	23,8	2,1
Schaesberg	20,4	31,5	2,0	20,6	23,4	2,0
Ubach over Worms	18,2	29,4	3,8	20,2	25,4	3,0
Eygelshoven	20,1	30,8	1,6	21,9	23,8	1,7
Bocholtz	20,5	29,4	2,3	20,0	25,3	2,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	18,0	31,0	3,0	18,7	26,4	2,9
Heerlen	19,7	30,1	2,1	19,1	26,7	2,3
Kerkrade	22,6	31,0	1,1	19,6	24,0	1,7
Hoensbroek	17,5	30,0	3,5	19,3	26,3	3,2
Brunssum	17,8	25,6	3,0	22,6	27,5	3,5
Gebied Oude Mijnstreek	19,6	30,6	2,3	19,2	25,8	2,5
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	18,4 17,5	29,0 27,6	3,2 1,5	18,1 18,1	28,0 32,2	3,3 3,1
Gebied Overig Zuid- Limburg	18,0	28,2	2,5	18,1	30,0	3,2
Zuid-Limburg	18,4	29,4	2,6	18,3	28,2	3,1
Totaal Limburg	18,6	29,4	2,9	18,0	28,2	2,9

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en leeftijd in procenten.							
	1920							
	Mannen				Vrouwen			
	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer		
Gebied Bergen-Gennep	17,6	27,5	6,2	16,5	26,5	5,7		
Gebied Venray-Horst	18,1	27,8	3,1	19,4	28,7	2,9		
Gebied Helden	19,4	28,7	2,8	18,3	28,3	2,4		
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	19,5	29,0	2,9	19,1	26,7	2,7		
Venlo	17,1	29,4	2,0	17,3	32,0	2,1		
Tegelen	19,4	30,8	1,9	16,6	29,4	1,8		
Gebied Venlo	18,1	29,6	2,2	17,5	30,3	2,2		
Noord-Limburg	18,3	28,6	3,1	18,0	28,9	3,0		
Gebied Beegden	19,3	29,2	3,6	16,8	27,8	3,2		
Gebied Echt	19,1	28,9	2,8	19,4	27,2	2,6		
Gebied Roermond zonder stad Roermond	18,5	31,4	2,8	17,5	27,2	2,5		
Roermond	16,1	30,6	2,3	15,4	32,4	3,2		
Gebied Roermond	17,4	31,1	2,6	16,4	29,7	2,8		
Gebied Weert zonder stad Weert	17,7	30,5	3,5	17,0	28,1	3,2		
Weert	20,5	29,1	2,8	17,7	27,1	2,7		
Gebied Weert	19,2	29,6	3,1	17,3	27,4	3,0		
Midden-Limburg	18,5	30,1	3,0	17,4	28,1	2,9		

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	18,2 18,5 17,9	30,3 30,0 29,5	3,3 2,1 2,5	18,3 17,9 18,6	26,9 29,1 29,0	3,0 2,4 2,6
Gebied Nwe. Mijnstreek	18,2	30,2	2,9	18,2	27,7	2,8
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	17,8	31,1	2,9	17,9	27,6	2,7
Nieuwenhagen	21,7	28,9	1,9	20,3	25,7	1,5
Schaesberg	21,6	30,4	1,3	21,2	24,2	1,2
Ubach over Worms	19,5	29,8	2,1	20,7	26,3	1,7
Egelshoven	18,7	34,3	1,2	19,4	24,9	1,4
Bocholtz	20,0	29,6	2,0	21,3	25,2	1,9
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	19,1	30,8	2,2	19,2	26,5	2,1
Heerlen	19,6	31,1	1,2	19,4	27,6	1,1
Kerkrade	21,0	31,2	1,1	19,1	26,2	1,4
Hoensbroek	21,3	32,6	0,9	21,1	23,0	1,1
Brunssum	23,3	33,2	0,7	20,1	22,0	0,8
Gebied Oude Mijnstreek	20,2	31,3	1,4	19,5	26,1	1,5
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	17,3 16,0	30,1 29,7	3,1 2,0	17,0 16,1	29,2 33,2	3,3 3,0
Gebied Overig Zuid- Limburg	16,6	30,0	2,5	16,5	31,3	3,1
Zuid-Limburg	18,4	30,7	2,1	18,1	28,4	2,3
Totaal Limburg	18,4	30,1	2,5	17,9	28,5	2,6

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en leeftijd in procenten.					
	1930					
	Mannen			Vrouwen		
	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer
Gebied Bergen-Gennep	19,2	28,2	3,1	17,7	28,6	3,1
Gebied Venray-Horst	18,5	28,9	3,0	18,1	28,6	2,8
Gebied Heiden	18,9	29,6	2,9	17,8	28,4	2,4
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	18,8	29,7	3,1	17,9	27,8	2,7
Venlo	16,2	30,0	2,5	15,6	32,5	3,2
Tegelen	17,2	32,7	2,0	15,2	30,9	2,0
Gebied Venlo	17,0	30,6	2,5	16,1	31,3	2,5
Noord-Limburg	18,1	29,6	2,8	17,2	29,6	2,6
Gebied Beegden	18,2	29,4	3,8	16,3	28,8	3,5
Gebied Echt	18,3	29,3	3,2	18,4	28,2	2,6
Gebied Roermond zonder stad Roermond	18,7	30,3	3,1	17,3	27,9	2,7
Roermond	16,1	28,7	2,8	16,0	32,7	3,7
Gebied Roermond	17,4	29,6	3,0	16,7	30,2	3,1
Gebied Weert zonder stad Weert	18,8	29,1	3,8	17,7	27,2	3,4
Weert	19,5	30,0	2,9	17,8	27,2	2,6
Gebied Weert	19,2	29,6	3,3	17,8	27,2	2,9
Midden-Limburg	18,2	29,5	3,2	17,2	28,8	3,1

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	18,7 18,5 19,8	30,5 31,9 31,0	2,9 1,8 1,1	18,4 16,8 19,7	26,7 29,0 27,1	2,7 2,0 1,2
Gebied Nwe. Mijnstreek	18,9	31,0	2,3	18,2	27,3	2,3
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	18,9	31,0	2,5	18,2	27,1	2,3
Nieuwenhagen	19,6	30,9	1,7	19,6	26,7	1,5
Schaesberg	19,5	31,6	1,1	19,1	27,6	1,0
Ubach over Worms	20,5	30,1	1,4	20,2	26,7	1,1
Eygelshoven	16,2	39,6	1,0	15,4	26,8	1,0
Bocholtz	19,5	29,5	2,1	19,9	26,4	2,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	19,1	31,6	1,9	18,6	27,0	1,8
Heerlen	18,4	32,1	1,0	18,2	29,2	1,1
Kerkrade	18,7	32,6	1,4	17,4	28,4	1,6
Hoensbroek	20,4	31,7	0,9	20,5	25,7	0,8
Brunssum	21,8	29,2	0,6	21,3	26,5	0,6
Gebied Oude Mijnstreek	19,2	31,7	1,3	18,7	27,8	1,3
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	17,1 15,2	30,7 30,6	3,1 2,2	16,5 15,1	29,2 33,7	3,4 3,2
Gebied Overig Zuid- Limburg	16,1	30,6	2,7	15,8	31,5	3,3
Zuid-Limburg	18,8	31,2	1,2	17,7	28,9	2,2
Totaal Limburg	18,1	30,6	2,3	17,5	29,1	2,4

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en leeftijd in procenten.							
	1947							
	Mannen		Vrouwen		Mannen		Vrouwen	
0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer	0-14 j.	15-64 j.	65 j.en meer
Gebied Bergen-Gennep	17,1	32,2	3,6	16,0	28,1	3,0		
Gebied Venray-Horst	18,4	29,4	3,4	17,2	28,4	3,1		
Gebied Helden	18,5	30,1	3,5	18,2	26,9	2,8		
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	18,4	31,1	2,7	17,0	28,2	2,6		
Venlo	15,5	30,7	2,7	15,7	32,6	2,8		
Tegelen	17,7	31,3	2,6	15,2	30,7	2,5		
Gebied Venlo	16,5	30,9	2,7	15,8	31,4	2,7		
Noord-Limburg	17,3	30,6	3,1	16,6	29,6	2,8		
Gebied Beegden	16,9	28,5	3,9	16,9	29,9	3,9		
Gebied Echt	17,4	30,7	3,3	16,4	28,9	3,2		
Gebied Roermond zonder stad Roermond	16,9	31,5	3,2	16,0	29,6	2,8		
Roermond	14,7	30,3	2,7	15,5	33,6	3,2		
Gebied Roermond	15,8	31,0	2,9	15,7	31,6	3,0		
Gebied Weert zonder stad Weert	19,9	27,9	3,6	18,8	26,3	3,5		
Weert	19,7	29,6	3,1	17,4	27,5	2,7		
Gebied Weert	19,8	28,9	3,2	17,9	27,1	3,1		
Midden-Limburg	17,4	29,8	3,3	16,7	29,5	3,3		

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	20,2 16,2 18,6	28,3 31,9 31,3	3,0 2,4 1,6	17,2 15,4 17,5	28,5 31,3 29,6	2,8 2,8 1,4
Gebied Nwe. Mijnstreek	18,9	29,7	2,8	16,8	29,4	2,4
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	16,6	31,9	2,9	15,9	29,9	2,8
Nieuwenhagen	16,3	32,0	2,4	16,1	31,2	2,0
Schaesberg	17,1	31,6	2,2	16,4	30,5	2,1
Ubach over Worms	17,6	31,2	2,3	16,4	30,4	2,1
Eygelshoven	15,2	34,5	2,0	16,3	30,2	1,8
Bocholtz	17,3	31,4	2,6	16,7	29,5	2,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	17,1	32,3	1,5	17,0	30,6	1,5
Heerlen	15,8	32,1	2,4	15,0	33,0	1,8
Kerkrade	15,8	33,1	2,2	14,8	31,8	2,3
Hoensbroek	17,7	32,1	1,8	16,9	29,7	1,7
Brunssum	17,1	32,3	1,5	17,0	30,6	1,5
Gebied Oude Mijnstreek	16,9	32,2	1,7	15,6	31,4	2,1
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	16,2 14,7	30,8 31,1	3,5 2,9	15,8 14,6	30,0 33,0	3,7 3,7
Gebied Overig Zuid- Limburg	15,4	31,0	3,2	15,2	31,5	3,7
Zuid-Limburg	16,8	31,3	2,4	15,7	31,0	2,8
Totaal Limburg	17,0	30,9	2,7	16,1	30,5	2,8

burg uit; de oude Mijnstreek vooral in de jaren tussen 1909 en 1930, de nieuwe Mijnstreek tussen 1920 en 1947. In het verloop treedt een regelmatige daling op in het relatieve aandeel van deze groep ten gevolge van de ingezette geboortedaling. Dit verklaart ook, waarom deze daling in de steden in versnelde mate plaats heeft en op het platteland meer geleidelijk geschiedt.

In de vorige eeuw lag deze verhouding omgekeerd, toen men in de steden vroeger huwde en het platteland door de uitgestelde huwelijken een lager cijfer had.

Wat de groep van 65 jaar en ouder betreft constateren wij, dat deze relatief in Limburg geringer is dan het gemiddelde Nederlandse cijfer, tenminste voor de periode na 1900. Deze groep is het zwakst vertegenwoordigd in de Mijnstreek, waar de migratie van veel jongeren het aandeel van de oudere groep verlaagd heeft. De gebieden Midden-Limburg en overig Zuid-Limburg hebben het grootste aandeel.

In vergelijking met 1879 treedt er voor de volkstellingen jaren 1909 en 1920 een "verjonging" van de bevolking op, die een gevolg is van het vestigingsoverschot op grote schaal in deze periode. Vanaf 1930, veel later dan gemiddeld in Nederland, begint ook in Limburg een verouderingsproces, dat het eerste inzet in Midden-Limburg en overig Zuid-Limburg. Deze veroudering gaat nog onverminderd voort door de verlenging van de gemiddelde levensduur als gevolg van een verbetering van de sociaalhygiënische toestanden, door de vooruitgang van de medische wetenschappen en een meer omvattende algemene sociale zorg.

De beide niet-productieve leeftijdsgroepen wijken dus in tweeërlei opzicht af van de gemiddelde cijfers in Nederland; Limburg heeft meer jeugd en minder ouden van dagen. De steden hebben minder ouderen, maar zij hebben ook minder jeugdigen dan op het platteland en komen in dit opzicht overeen met het beeld, dat de stad in het algemeen vertoont.

Hoe is het nu gesteld met de productieve leef-

tijdsklasse? Het aandeel van de leeftijdsgroep van 15-64 jaar in de totale bevolking is in Limburg onder het cijfer van het rijk gelegen. De verklaring van deze verhouding ligt min of meer in de verhoudingen van de andere groepen opgesloten. Als het geboortecijfer daalt en de basis van de pyramide derhalve versmalt, schuift de groep van 0-14 jaar door naar de andere leeftijdsgroepen, die na een aanvankelijk grotere bezetting daarna ook minder bezet raken. Zo liep het eerst het aandeel van de 15-19-jarigen voortdurend terug, waartegenover dat der 20-64-jarigen steeg. Achtereenvolgens verminderde het aandeel van de vol-productieve groep, waardoor uiteindelijk het aandeel van de 15-64-jarigen is gedaald. Deze tendens tekende zich het eerst af in de steden en vervolgens op het platteland. In de steden echter wordt doorgaans de productieve groep voortdurend aangevuld door de vestigingsoverschotten aldaar. In de cijfers voor de Mijnstreek komt dit duidelijk tot uitdrukking.

De inkrimping van de jongste leeftijdsklassen en de toeneming van de middelbare en oudere groepen is een gevolg van drie factoren: van de daling van het geboortecijfer, van de verbeterde levenskansen met als gevolg de daling van het sterftecijfer en van de vestigingsoverschotten van de productieve leeftijdsgroepen. Door deze drie factoren verschilt de leeftijdsopbouw sterk tussen de industriële bevolkingsagglomeraties en de plattelandsgebieden. In de stedelijke en industriële agglomeraties neemt de groep productieven sneller toe dan op het platteland. Voor de groep van 15-64 jaar volgen uit de cijfers dan ook verschillende soorten ontwikkelingslijnen: een dalende lijn voor uitgesproken agrarische gebieden, b. v. het gebied rondom Weert, een stijgende lijn voor oude industrie-centra, b. v. Maastricht, een beurtelings stijgende en dalende lijn, zoals voor de Mijnstreek, en een eerst dalende dan weer stijgende lijn, zoals voor Midden- en Noord-Limburg.

De productieve groep is voor het sociaal-economisch leven van grote betekenis; op haar schouders

rust voor het grootste deel de plicht om de welvaart van de samenleving te verzekeren. Over deze groep komen wij nog nader te spreken bij de behandeling van de beroepsstructuur, welke paragraaf nauw aansluit bij het gegeven over de productieve leeftijds-groep.

Par. 4 De bevolking naar burgerlijke staat.

De verdeling van de bevolking naar burgerlijke staat hangt ten nauwste samen met de verdeling naar geslacht en leeftijd en voltooit het beeld van de samenstelling van de bevolking. Wij maken hierbij de bekende indeling in vier groepen: ongehuwd, gehuwd, weduwen of weduwnaars en gescheidenen. Het aandeel van deze groepen is uitgedrukt in percenten van de totale mannelijke en vrouwelijke bevolking.

Voor een eerste overzicht van de verdeling van de burgerlijke staat zijn in tabel 6 a en b (zie pp. 80 en 81) de procentuele cijfers vermeld van de provincie Limburg en van het Rijk. Als uitgangspunt is in deze tabel genomen het jaar 1830, toen in Limburg het percentage ongehuwden en in weduwstaat levenden zeer hoog was en het percentage gehuwden relatief gering. Deze verhoudingen hebben een aanmerkelijke verschuiving ondergaan: het percentage ongehuwden is van 64 % tot beneden de 60 % gedaald, terwijl het percentage gehuwden toenam van 30 % tot ruim 40 %; het aandeel van de weduwen en weduwnaars daalde tot de helft van het oorspronkelijke cijfer.

Verschillende factoren hebben deze wijziging ten gunste van de gehuwden beïnvloed. Een daling van geboorte en sterfte sinds het begin van deze eeuw deed het aantal gehuwden relatief sneller toenemendan de groei van de gehele bevolking. De bevolking van Limburg groeide vergeleken met 1830 met 378 %, terwijl de groep van de gehuwden met 344 % toenam; in vergelijking met 1900 steeg de bevolking met 242 % en namen de gehuwden met 308 % toe. Deze ongelijke toename wordt echter niet alleen verklaard door de

achteruitgang van de geboorten en door de verminderde sterfte, maar wijst tevens op een verandering van de gezinsgrootte. In bepaalde gebieden van de provincie, waar het percentage gehuwden nog sneller toenam dan het gemiddelde cijfer voor Limburg, is dit eveneens een gevolg van een regelmatig vestigingsoverschot van jonggehuwden en jeugdigen, die daar trouwden. Hierop komen wij nog nader terug.

Het percentage ongehuwden liep vooral terug, doordat de gemiddelde huwelijksleeftijd veranderde. De leeftijd, waarop men vroeger een huwelijk sloot, was vrij hoog, omdat de bestaansmogelijkheden niet toelieten, dat men vroeger trouwde. Bij boerengezinnen trof men veelvuldig aan, dat een of meer zonen ongehuwd bleven, omdat voor hen geen boerderij beschikbaar was. In deze toestand is in de loop van deze eeuw verandering gekomen. Door de toenemende welvaart en door een doorbreken van vroegere tradities is de huwelijksleeftijd sterk gedaald. De huwelijksfrequentie heeft in de loop der jaren wijzigingen ondergaan, die in de sociale samenstelling van de bevolking verandering brachten. Over de loop van het huwelijkscijfer kunnen wij in dit verband niet nader uitweiden. Voldoende is op te merken, dat de veranderingen van het huwelijkscijfer de voornaamste verklaring bieden voor de veranderingen, die zich in de burgerlijke staat van de bevolking voordoen.

Het reeds gesignaleerde mannenoverschot is oorzaak, dat de indeling naar burgerlijke staat verschilt voor de mannen en de vrouwen. Het aantal gehuwde mannen en vrouwen is vrijwel gelijk. Grote verschillen zijn te vinden tussen het aantal ongehuwde mannen en vrouwen en tussen het aantal weduwen en weduwnaars. Vanwege dit mannenoverschot is in Limburg het percentage ongehuwde vrouwen geringer dan dat van de mannen.

De verschillen tussen Limburg en het Rijk bij de groep van de ongehuwden kunnen voor een deel verklaard worden door de invloed, die de celibataire gestichtsbevolking op dit cijfer heeft. De totale gestichtsbevolking van Limburg schommelt tussen 4 à

Tabel 6a. De burgerlijke staat van de mannelijke bevolking van Limburg en het Rijk in percenten van het totaal der mannelijke bevolking.

Jaar	Ongehuwd		Gehuwd		Weduwstaat		Gescheiden	
	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk
1830	65,3	63,9	30,5	32,0	4,2	4,1		
1840	66,1	64,5	29,7	31,8	4,1	3,8		
1849	65,6	64,7	30,1	31,1	4,4	4,1		
1859	65,3	63,8	30,2	32,1	4,8	4,1		0,01
1869	64,8	62,6	30,5	33,4	4,8	3,9	0,01	0,05
1879	65,6	62,4	29,9	33,9	4,5	3,7	0,01	0,05
1889	67,3	63,1	28,4	33,1	4,3	3,7	0,02	0,10
1899	67,7	63,1	28,4	33,2	3,9	3,6	0,03	0,14
1909	67,6	62,3	29,0	34,2	3,4	3,3	0,05	0,19
1920	66,0	60,6	30,9	35,9	3,0	3,2	0,11	0,26
1930	64,4	58,2	32,9	38,4	2,6	3,0	0,15	0,40
1947	61,1	54,8	36,0	41,7	2,6	2,9	0,30	0,60

Tabel 6b. De burgerlijke staat van de vrouwelijke bevolking van Limburg en het Rijk in percenten van het totaal der vrouwelijke bevolking.

Jaar	Ongehuwd		Gehuwd		Weduwstaat		Gescheiden	
	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk	Limburg	Rijk
	1830	62,0	60,6	30,0	30,7	8,0	8,7	
1840	61,8	61,2	30,4	30,5	7,7	8,3		
1849	61,5	61,5	30,8	30,0	7,7	8,4		
1859	61,4	60,7	30,9	31,1	7,6	8,2		
1869	61,2	59,6	31,3	32,5	7,5	7,8	0,01	0,08
1879	62,5	59,4	30,5	33,1	7,0	7,4	0,01	0,08
1889	63,8	60,2	29,2	32,4	7,0	7,2	0,02	0,15
1899	64,3	60,4	29,0	32,4	6,7	6,9	0,04	0,21
1909	64,3	59,8	29,8	33,6	5,9	6,3	0,06	0,28
1920	63,2	58,2	31,7	35,5	4,9	5,9	0,09	0,40
1930	61,6	56,1	34,0	38,0	4,2	5,4	0,16	0,50
1947	58,1	51,6	36,9	41,4	4,6	6,0	0,30	0,90

5 % van de bevolking met een gering, maar stijgend vrouwenoverschot. Deze factor verklaart gedeeltelijk, waarom in Limburg het percentage ongehuwden hoger is dan in het Rijk.

De toeneming van het aantal gehuwden en de daling van het cijfer voor de weduwstaat is een gevolg van het feit, dat door de betere gezondheidstoestand van de bevolking de huwelijksduur langer wordt. De verschillende percentages voor weduwnaars en weduwen vinden hierin hun verklaring, dat weduwnaren veelvuldiger hertrouwen dan weduwen, een verschijnsel dat men ook landelijk constateert.

Voor een verdere analyse van de bevolkingsverdeling naar burgerlijke staat hebben wij in tabel 6 (zie pp. 84, 85, 86, 87, 88 en 89) cijfers opgenomen per sociaal-geografisch gebied van de ongehuwden, de gehuwden en de personen in weduwstaat. Wij hebben dit overzicht beperkt tot de tijdstippen 1879, 1909 en 1947 om de ontwikkeling des te beter te doen uitkomen. Er werden geen cijfers opgenomen betreffende het aantal mannen en vrouwen, die van echt of van tafel en bed zijn gescheiden. Voor 1879 is het aantal gescheidenen te verwaarlozen; in 1909 wordt slechts in twee gemeenten (Heerlen en Nieuwenhagen) 'n aantal geregistreerd van resp. 0,2 en 0,3 % voor de mannen en 0,1 en 0,4 % voor de vrouwen. In 1947 is het aantal gescheidenen echter belangrijk gestegen en wordt genoemd percentage in de grotere gemeenten, met name te Maastricht en in de oude Mijnstreek, zelfs aanzienlijk overschreden.

In 1879 zijn de onderlinge verschillen in de verdeling naar burgerlijke staat niet bijzonder groot. De afwijkingen kunnen worden verklaard door de gestichtsbevolking. Deze veroorzaakt het hoge percentage ongehuwden in de gemeenten Venlo, Tegelen, Roermond en Kerkrade. Opmerkelijk is het relatief hoog aantal gehuwden in deze periode in Noord-Limburg, hetgeen waarschijnlijk overeenkomt met de grote bevolkingsaanwas voor deze streek, die in deze jaren hoger is dan elders in Limburg.

In 1909 treedt er meer tekening op in de cijfers

en scheiden de steden en geïndustrialiseerde gebieden zich duidelijk af van het platteland. Het grotere aantal gehuwden in de oude Mijnstreek, in Maastricht Venlo en Roermond, doet zich dan al typisch voor als een stedelijk verschijnsel, enerzijds als gevolg van de vestiging van veel jonge gezinnen, anderzijds als gevolg van een "gezinsverduunning". Dat daarnaast ook enkele plattelandsgebieden, zoals de omgeving van Weert en het gebied Helden een hoog aantal gehuwden tellen, spruit voort uit de veroudering van de bevolking en door het wegtrekken van de jongere leeftijdsgroepen. In gebieden, waar het aantal ongehuwde mannen en vrouwen zeer groot is, hangt dit samen met de gemiddelde hoge huwelijksleeftijd.

Er dient nog te worden gewezen op het feit, dat het aandeel van de ongehuwden in 1909 nog is gestegen ten opzichte van 1879. Dit verschijnsel is alleen verklaarbaar, indien wij letten op de voorafgaande daling van de huwelijksfrequentie. Het aantal huwenden per duizend inwoners van de gemiddelde bevolking van Limburg bedroeg voor de periode:

1870-1879	: 13,7
1880-1889	: 11,7
1890-1899	: 12,7
1900-1909	: 13,2

Deze daling van het huwelijks cijfer heeft ontegenzeggelijk de verhouding tussen de ongehuwden en de gehuwden in het voordeel van de eersten beïnvloed.

Voor 1947 zien wij een voortzetting van de tendenzen, die wij reeds in 1909 bespeurden. Grote verschillen treden aan de dag tussen de plattelandsgebieden van Noord- en Midden-Limburg en de grotere gemeenten. Dezelfde factoren als reeds genoemd kunnen wederom ter verklaring worden aangehaald: wisselingen in huwelijksfrequentie en gemiddelde huwelijksleeftijd, veranderingen in de gezinssamenstelling, het aantal personen in de huwbare leeftijd en de mobiliteit van de jongere leeftijdsgroepen. Tekenend voor de verschillende verdeling van de bevolking naar burgerlijke staat is, dat steden als Venlo,

Gebieden en Gemeenten	Bevolking naar geslacht en burgerlijke staat.									
	1879									
	Ongehuurd		Gehuwd			Weduurstaat				
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	V
Gebied Bergen-Gebiep	63,4	58,6	32,7	34,2	3,9	7,2				
Gebied Venray-Horst	62,9	62,3	31,4	31,4	4,7	6,3				
Gebied Helden	66,1	62,8	29,9	31,0	4,0	6,2				
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	65,0	60,8	30,7	32,8	4,4	6,4				
Venlo	67,1	63,1	29,6	30,7	3,3	6,2				
Tegelen	68,2	66,6	27,7	27,8	4,1	5,6				
Gebied Venlo	66,7	63,1	29,6	30,7	3,7	6,2				
Noord-Limburg	65,1	62,0	30,8	31,6	4,1	6,4				
Gebied Beegden	66,3	62,0	28,9	31,2	4,8	6,8				
Gebied Echt	66,2	64,4	28,0	29,3	5,8	6,3				
Gebied Roermond zonder stad Roermond	66,6	63,6	29,1	30,5	4,3	5,9				
Roermond	68,8	66,4	28,7	27,9	2,8	5,7				
Gebied Roermond	67,5	65,0	28,9	29,2	3,6	5,8				
Gebied Weert zonder stad Weert	65,9	63,2	28,1	29,5	6,0	7,3				
Weert	65,4	62,3	30,1	31,1	4,5	6,6				
Gebied Weert	65,7	63,0	29,1	30,2	5,2	6,8				
Midden-Limburg	66,5	63,6	28,8	30,0	4,6	6,4				

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	63,9	59,6	29,9	32,9	6,2	7,5
	65,6	65,1	30,4	28,0	4,0	6,9
	63,4	62,6	29,9	29,7	6,7	7,7
Gebied Nwe. Mijnstreek	64,2	60,9	30,0	31,6	5,8	7,5
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	66,4	63,6	28,7	29,3	4,9	7,1
	65,4	58,5	30,7	34,9	3,9	6,6
	62,2	59,9	33,6	33,6	4,2	6,5
	64,8	58,6	29,8	32,6	5,4	8,8
	61,4	59,0	29,7	30,6	8,8	10,4
	65,2	55,9	30,3	34,0	4,5	10,1
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	65,9	62,0	29,4	30,6	4,7	7,4
	65,2	62,6	29,6	30,2	5,2	7,2
	73,3	60,7	24,1	30,9	2,6	8,4
	67,4	58,1	28,9	33,6	3,7	8,3
	60,3	66,9	34,0	28,4	5,7	4,7
Gebied Oude Mijnstreek	67,3	61,9	28,4	30,6	4,3	7,5
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	66,0	63,0	29,3	30,1	4,7	6,9
	63,1	62,5	33,0	29,2	3,8	8,3
Gebied Overig Zuid- Limburg	64,8	62,7	30,9	29,8	4,3	7,5
	65,2	62,2	30,1	30,3	4,7	7,5
Totaal Limburg	65,7	62,5	29,9	30,5	4,5	7,0

Gebieden en Gemeenten		Bevolking naar geslacht en burgerlijke staat.									
		1909									
		Ongehuwd		Gehuwd				Weduwstaat			
M	V	M	V	M	V	M	V	M	V		
Gebied Bergen-Genneep	68,4	66,1	27,8	28,4	3,7	5,4					
Gebied Venray-Horst	68,1	65,7	27,7	28,4	4,2	5,9					
Gebied Helden	67,2	64,7	28,7	30,1	4,1	5,2					
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	67,4	65,0	28,5	30,0	4,1	5,0					
Venlo	66,6	64,7	30,9	30,3	2,4	4,9					
Tegelen	75,3	71,8	23,0	24,7	1,7	3,5					
Gebied Venlo	68,7	66,3	28,6	29,0	2,6	4,6					
Noord-Limburg	68,2	65,8	28,2	29,0	3,5	5,2					
Gebied Beegden	70,7	62,2	25,2	27,7	4,1	6,0					
Gebied Echt	69,2	66,3	26,8	27,9	4,0	5,7					
Gebied Roermond zonder stad Roermond	68,6	63,2	27,8	31,2	3,6	5,6					
Roermond	66,8	65,3	30,3	28,5	2,8	6,0					
Gebied Roermond	67,7	64,2	29,0	30,0	3,2	5,8					
Gebied Weert zonder stad Weert	67,7	64,0	28,1	30,3	4,2	5,7					
Weert	69,5	65,1	26,9	28,9	3,6	5,9					
Gebied Weert	68,7	64,6	27,4	29,5	3,8	5,8					
Midden-Limburg	68,8	65,1	27,4	29,0	3,7	5,8					

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	66,9 69,7 66,0	61,7 65,6 67,1	28,8 27,3 30,5	31,7 29,2 26,1	4,3 2,9 3,4	6,6 5,2 6,8
Gebied Nwe. Mijnstreek	67,4	63,1	28,6	30,6	3,9	6,3
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	66,5	64,5	29,9	29,1	3,6	6,4
Nieuwenhagen	66,2	61,7	30,6	32,6	3,1	5,3
Schaesberg	65,2	60,3	32,6	35,6	2,1	4,1
Ubach over Worms	63,7	61,1	31,2	33,0	5,0	5,8
Eygelshoven	65,0	60,9	32,7	35,1	2,2	4,0
Bocholtz	68,0	63,2	29,5	31,9	2,5	4,9
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	66,2	63,3	30,4	31,0	3,4	5,7
Heerlen	65,3	61,4	31,8	33,9	2,7	4,4
Kerkrade	69,7	61,0	28,5	34,3	1,8	4,6
Hoensbroek	67,0	60,9	20,3	31,5	2,7	7,5
Brunssum	68,8	71,7	28,2	23,8	3,0	4,5
Gebied Oude Mijnstreek	67,1	62,4	30,1	32,3	2,8	5,2
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	67,3 63,5	63,7 64,1	29,2 33,4	30,1 28,5	3,5 3,1	6,1 7,3
Gebied Overig Zuid- Limburg	65,8	63,9	30,8	29,4	3,4	6,6
Zuid-Limburg	66,5	63,3	30,2	30,4	3,3	6,2
Totaal Limburg	67,4	64,3	29,1	29,8	3,4	5,8

Tabel 6. Bevolking naar geslacht en burgerlijke staat.

Gebieden en Gemeenten	1947									
	Ongehuwd			Gehuwd			Weduwsstaat			
	M	V		M	V		M	V		V
Gebied Bergen-Gennep	65,2	60,0		31,7	34,8		3,1			5,1
Gebied Venray-Horst	69,2	66,5		28,1	29,5		2,6			3,9
Gebied Helden	68,9	65,0		28,2	30,8		2,8			4,1
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	66,0	61,8		31,2	34,0		2,7			4,1
Venlo	57,8	57,2		39,5	37,6		2,5			4,8
Tegelen	65,5	62,5		32,4	34,0		1,9			3,4
Gebied Venlo	60,9	59,1		36,4	36,3		2,4			4,4
Noord-Limburg	64,8	62,0		32,5	33,6		2,6			4,2
Gebied Beegden	67,8	67,4		29,0	28,2		3,2			4,3
Gebied Echt	64,4	61,3		32,4	33,8		3,0			4,8
Gebied Roermond zon- der stad Roermond	63,1	59,3		33,7	36,0		3,0			4,6
Roermond	59,3	60,1		37,6	34,2		2,7			5,3
Gebied Roermond	61,3	59,7		35,5	35,1		2,9			4,9
Gebied Weert zonder stad Weert	68,7	65,5		28,1	29,7		3,2			4,8
Weert	66,5	62,3		30,9	33,7		2,4			3,8
Gebied Weert	67,4	63,6		29,8	32,1		2,8			4,2
Midden-Limburg	64,8	62,5		32,1	32,7		2,9			4,6

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	63,4 61,0 59,4	59,8 58,6 56,7	33,8 36,2 38,3	35,7 36,7 40,7	2,7 2,4 1,9	4,4 4,4 2,3
Gebied Nwe. Mijnstreek	62,0	58,8	35,3	37,0	2,4	4,0
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	63,8	60,0	33,6	35,5	2,4	4,3
Nieuwenhagen	57,4	53,4	39,9	40,9	2,1	5,1
Schaesberg	57,7	53,6	40,0	41,6	1,9	4,2
Ubach over Worms	57,0	52,8	40,6	42,6	2,0	4,2
Eygelsboven	56,7	51,9	41,0	43,8	1,9	3,7
Bocholtz	60,8	55,2	37,2	39,0	1,9	5,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	60,7	56,7	36,6	38,6	2,3	4,4
Heerlen	56,7	54,5	40,7	40,7	2,1	4,2
Kerkrade	52,2	50,1	42,1	44,2	2,2	5,1
Hoensbroek	58,7	54,6	39,0	41,4	1,8	3,6
Brunsum	58,0	54,8	40,0	41,5	1,6	3,3
Gebied Oude Mijnstreek	58,0	54,4	39,5	40,9	2,1	4,2
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	62,3 53,8	59,3 52,6	34,5 42,5	35,2 40,5	2,9 3,0	5,2 6,1
Gebied Overig Zuid- Limburg	58,0	55,9	38,5	37,9	3,0	5,6
Zuid-Limburg	58,8	55,8	38,3	39,1	2,5	4,7
Totaal Limburg	61,1	58,1	36,0	36,9	2,6	4,6

Roermond, Sittard, Geleen, Heerlen, Kerkrade, Hoensbroek, Brunssum en Maastricht een geheel andere samenstelling naar burgerlijke staat hebben dan plattelandsgebieden als Venray-Horst, Bergen-Genep, Helden e. o., Weert e. o., Beegden e. o., Echt e. o. en overig Zuid-Limburg, buiten Maastricht.

Tenslotte geldt ter verklaring van het afnemend percentage weduwen en weduwnaars de verbetering van de levenskansen en de stijging van de gemiddelde leeftijd.

Par. 5 De beroepsstructuur van de bevolking.

Het beeld van de samenstelling van de Limburgse bevolking, dat wij in dit artikel pogen te schetsen, zou wel zeer onvolledig blijven, indien geen aandacht werd besteed aan de beroepsstructuur. De ingrijpende veranderingen, die in aantal en samenstelling van de beroepsbeoefenaren plaats hadden, zullen wij nagaan aan de hand van de beroepstellingen 1909, 1930, 1947 en aan de hand van enkele aanvullende gegevens uit de woningtelling 1956. Deze gegevens zijn geordend naar de woonplaats van de beroepsbeoefenaren. De beroepsstructuur valt niet samen met de economische structuur van een gemeente, met het aantal bedrijven en beroepen derhalve in hun onderlinge differentiatie. Daartoe bieden de bedrijfstellingen uitkomst, die de gegevens rangschikken naar de plaats van vestiging van de bedrijven.

Wij beperken ons bij deze bespreking voornamelijk tot de beroepstellingen, waarvan wij de uitkomsten samenvatten in drie takken: de landbouw, de industrie en de verzorgingsbedrijven en -beroepen.

De veranderingen in de beroepsstructuur, die zich in de loop van de vorige eeuw in Limburg voltrokken, onttrekken zich grotendeels aan een kwantitatieve beschouwing, aangezien de ter beschikking staande gegevens per gemeente slechts de periode bestrijken vanaf de volks- en beroepstelling 1909. Wel zijn er in de vorige eeuw beroepstellingen gehouden, doch deze verstrekken geen volledige uit-

Tabel 7.

Procentuele verdeling van de totale beroepsbevolking
van Limburg voor de jaren
1889, 1899, 1909, 1930, 1947 en 1959 (benaderend).

Jaar	Landbouw	Industrie	Verzorgings- bedrijven en -beroepen
1889	47,0	27,7	25,2
1899	44,3	31,7	24,0
1909	41,1	34,9	24,0
1930	24,5	46,5	29,0
1947	21,9	44,8	33,3
1959	15,0	37,0	48,0

komsten. De beroepstellingen van 1849 en 1859 geven slechts cijfers voor de gemeente Maastricht. De volgende beroepstelling van 1889 vermeldt behalve voor Maastricht nog cijfers voor Heerlen, Kerkrade, Sittard, Roermond, Weert, Venlo, Maasbree en Venray. Voor de beroepstelling 1899 werden behalve voor genoemde gemeenten nog uitkomsten gepubliceerd voor de gemeenten Meerssen, Vaals, Echt en Nederweert.

Voor de provincie als geheel geven wij in nevenstaande tabel 7, zie pag. 91, cijfers over de beroepsstructuur vanaf 1889.

De typische ontwikkeling springt onmiddellijk in het oog. In de vorige eeuw was bijna de helft van de beroepsbevolking in de agrarische sector werkzaam. Wij mogen veilig veronderstellen, dat in het midden van de vorige eeuw zelfs méér dan de helft van de beroepsbevolking in de landbouw werkte. Limburg was derhalve een overwegend agrarische provincie, terwijl voor het Rijk het percentuele aandeel van de landbouw in de totale beroepsbevolking voor 1889 bedroeg: 32 % en voor 1899: 30 %.

Vanaf 1900 komt in deze verhoudingen een grondige wijziging, vooral onder invloed van de stormachtige ontwikkeling van de mijnindustrie. De Limburgse beroepsbevolking in de nijverheid (waaronder ook de ambachtsbedrijven zijn begrepen) nam toe van 31,7 % in 1899 tot 46,5 % in 1930. In deze periode van snelle industrialisering van Limburg onderging het overeenkomstig cijfer van het Rijk een stijging van 34 % in 1899 tot 39 % in 1930; het aandeel van de "overige beroepen" steeg in het Rijk van 17 % tot 30 %.

Na enige vertraging in het voorafgaande tijdsbestek blijkt Limburg laatstgenoemde ontwikkeling voor de periode na 1930 te volgen. Niet alleen absoluut maar ook relatief vonden steeds meer personen werk in de verzorgende sectoren. Het aandeel van de personen in de verzorgende sector steeg in Limburg gedurende de laatste zestig jaren precies tot 't dubbele en het valt zelfs te voorzien, dat deze stij-

ging zich nog verder zal voortzetten.

Vooraleer de beroepssamenstelling voor de verschillende gebieden te bezien, dienen wij eerst aandacht te besteden aan de ontwikkeling van de totale beroepsbevolking van Limburg als geheel. Het aantal personen, dat een beroep uitoefent, is in Limburg in gelijke mate toegenomen als de bevolkingsaanwas. In een aantal gebieden echter overtreft de groei van de beroepsbevolking in belangrijke mate die van de totale bevolking. De oorzaken hiervan zijn van tweeërlei aard: op de eerste plaats door een toenemende bedrijfsconcentratie in enkele gebieden en steden, waar jonggehuwden werden aangetrokken en in de tweede plaats als gevolg van de gezinsverdunning, die sedert een halve eeuw gaande is door de daling van de geboorten en door de verlenging van de gemiddelde levensduur.

Bijzondere structuurkenmerken van Limburg zijn reeds te herkennen bij een onderlinge vergelijking van de beroepsbevolking per gebied, zoals weergegeven in tabel 8, zie pp. 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 en 101. Het percentage mannen, in een beroep werkzaam, is voor Limburg lager dan in het Rijk en blijft steeds beneden het landelijk gemiddelde.

Voor de vrouwen zijn de verhoudingen anders: deze zijn meer dan elders in een beroep werkzaam. Hierbij moet echter onmiddellijk worden opgemerkt, dat deze cijfers vooral wat betreft de grote categorie vrouwen, die werkzaam zijn in de agrarische sector, niet geheel exact zijn, omdat bij de verschillende tellingen variërende maatstaven zijn aangelegd. Uiteraard werd geen rekening gehouden met part-time werkzaamheden. In hoeverre de vrouwelijke arbeid, die wel geregistreerd is, er een is van volledig em-plooi, kon niet worden uitgemaakt.

Leeftijdsopbouw en beroepsbevolking hangen nauw samen, zoals wij constateerden bij de bespreking van de produktieve leeftijds-groep. Het verband tussen beide hebben wij trachten na te gaan door ook in tabel 8, zie pp. 94 t/m 101 de totale beroepsbevolking te vergelijken met de bevolking in de productieve leeftijds-

Gebieden en Gemeenten	De totale beroepsbevolking, uitgedrukt in procenten van de bevolking van 15 t/m 64 jaar en in procenten van de totale bevolking.									
	1909									
	In % van de bevolking van 15 t/m 64 jaar			Totaal			In % van de totale bevolking			Totaal
	M	V		V		M	V		M	V
Gebied Bergen-Gennep	108,5	34,2	71,5			62,3	19,9		41,4	
Gebied Venray-Horst	96,4	36,3	67,6			54,9	21,0		38,7	
Gebied Helden	100,0	33,6	67,3			55,2	18,8		37,4	
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	109,2	34,2	73,6			65,0	19,3		42,7	
Venlo	100,0	33,1	66,1			58,4	19,4		38,8	
Tegelen	94,5	41,4	69,1			58,9	25,5		42,9	
Gebied Venlo	100,6	35,1	68,3			59,9	20,7		40,4	
Noord-Limburg	100,6	35,0	68,4			57,9	20,2		39,5	
Gebied Beegden	104,8	51,0	78,4			58,5	30,2		45,1	
Gebied Echt	104,4	55,9	80,8			59,7	31,3		45,8	
Gebied Roermond zon- der stad Roermond	101,1	41,4	73,9			59,0	22,8		42,0	
Roermond	94,3	36,5	63,8			55,8	22,8		38,7	
Gebied Roermond	97,8	38,7	68,7			57,5	22,8		40,4	
Gebied Weert zonder stad Weert	110,7	54,8	85,6			62,8	33,1		48,5	
Weert	100,2	49,0	75,6			56,8	27,8		42,9	
Gebied Weert	105,1	53,5	80,3			59,6	30,3		45,6	
Midden-Limburg	102,2	47,5	75,5			58,6	27,5		43,5	

Gebied Nwe. Mijnstreek	106,1	37,4	73,9	62,2	21,1	42,6
z. Sittard en Geleen	89,5	35,9	64,5	53,4	20,7	37,8
Sittard	100,8	35,4	65,5	58,5	20,9	38,4
Gebied Nwe. Mijnstreek	101,7	36,8	70,9	59,8	21,0	41,1
Gebied Oude Mijnstreek	97,2	38,1	69,6	59,6	21,9	41,4
zonder 9 gemeenten						
Nieuwenhagen	104,6	35,8	73,3	57,6	17,6	38,2
Schaesberg	97,2	13,0	61,3	56,8	6,6	33,7
Ubach over Worms	104,7	26,5	68,5	60,0	13,8	37,6
Eygelshoven	100,0	15,2	63,0	58,6	7,7	34,4
Bocholtz	103,5	34,0	71,4	58,4	17,9	39,0
Gebied Oude Mijnstreek	99,1	33,2	68,8	59,0	18,3	39,4
zonder 4 gemeenten						
Heerlen	103,6	30,5	69,2	60,1	16,9	39,3
Kerkrade	92,3	21,9	61,6	52,2	11,6	33,9
Hoensbroek	108,1	45,2	78,6	63,5	24,4	44,4
Brunssum	121,9	50,1	84,7	67,3	25,6	45,0
Gebied Oude Mijnstreek	98,2	30,4	67,5	57,5	16,6	38,1
Overig Zuid-Limburg						
zonder Maastricht	113,5	44,1	79,4	65,1	25,0	45,3
Maastricht	84,8	37,9	59,4	49,7	22,9	35,4
Gebied Overig Zuid-Limburg	100,4	41,0	69,8	58,2	24,0	40,6
Zuid-Limburg	100,1	37,3	69,4	58,3	21,3	39,4
Totaal Limburg	100,7	39,0	70,5	58,3	22,4	40,6

Gebieden en Gemeenten	De totale beroepsbevolking, uitgedrukt in procenten van de bevolking van 15 t/m 64 jaar en in procenten van de totale bevolking.									
	1930									
	In % van de bevolking van 15 t/m 64 jaar			Totaal			In % van de totale bevolking			Totaal
	M	V	Totaal	M	V	Totaal	M	V	Totaal	
Gebied Bergen-Gemep	101,4	27,6	64,3	56,6	16,0	36,5				
Gebied Venray-Horst	94,2	38,1	66,3	54,0	22,0	38,2				
Gebied Helden	99,6	36,7	68,8	57,4	21,5	40,0				
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	102,2	32,5	68,5	58,8	18,7	39,4				
Venlo	95,8	32,8	62,8	59,1	21,0	39,5				
Tegelen	92,3	37,3	65,6	58,2	24,0	41,8				
Gebied Venlo	96,2	33,8	64,6	58,8	21,2	40,0				
Noord-Limburg	97,0	34,7	65,6	57,0	20,8	39,1				
Gebied Beegden	97,3	49,5	73,4	55,7	29,1	42,8				
Gebied Echt	99,1	40,1	71,8	58,3	22,9	40,9				
Gebied Roermond zonder stad Roermond	97,9	33,8	67,3	57,1	19,7	39,2				
Roermond	89,9	35,8	61,1	54,2	22,4	37,5				
Gebied Roermond	94,2	34,8	62,9	55,8	21,0	38,4				
Gebied Weert zonder stad Weert	101,0	43,3	73,1	56,9	24,3	41,2				
Weert	94,9	47,3	72,3	54,4	27,0	41,4				
Gebied Weert	97,5	45,5	72,1	55,5	25,8	41,3				
Midden-Limburg	96,7	41,2	69,3	56,1	24,1	40,4				

Gebied Nwe. Mi.jnstreek z. Sittard en Geleen Sittard Geleen	98,2	24,9	63,9	57,5	13,9	36,6
	82,5	26,4	55,7	49,8	15,9	33,6
	98,0	17,8	60,7	58,5	10,0	25,2
	94,9	24,3	61,8	56,5	13,8	36,1
Gebied Oude Mi.jnstreek zonder 9 gemeenten Nisuenhagen Schaesberg Ubach over Worms Eygelshoven Rocholtz	98,6	27,6	65,7	58,4	15,7	38,1
	97,6	14,4	59,1	57,8	8,0	34,1
	95,8	17,4	59,3	58,0	10,1	35,1
	95,5	13,5	57,0	55,4	7,5	32,4
	97,5	21,0	66,6	67,9	13,1	44,2
	98,6	29,2	65,8	56,9	15,8	36,8
Gebied Oude Mi.jnstreek zonder 4 gemeenten Heerlen Kerkrade Hoensbroek Brunssum	96,4	22,5	62,9	58,6	12,8	36,9
	96,6	22,5	61,3	60,2	13,5	37,6
	92,2	20,5	58,8	57,3	12,3	36,0
	57,3	13,2	59,6	58,3	7,2	34,3
	98,1	12,6	57,9	55,5	6,7	31,9
Gebied Oude Mi.jnstreek Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	96,1	20,4	60,8	58,4	11,9	36,2
	98,3	38,1	68,9	59,2	22,7	41,2
Gebied Overig Zuid- Limburg Zuid-Limburg Totaal Limburg	94,9	34,9	63,4	60,5	22,6	40,8
	96,5	36,3	65,9	59,8	22,6	41,0
	96,0	26,8	62,7	58,5	16,0	38,1
	96,3	30,9	64,4	57,8	18,3	38,5

Gebieden en Gemeenten	De totale beroepsbevolking, uitgedrukt in procenten van de bevolking van 15 t/m 64 jaar en in procenten van de totale bevolking.						
	1947						
	In % van de bevolking van 15 t/m 64 jaar			In % van de totale bevolking			Totaal
M	V	Totaal	M	V	Totaal		
Gebied Bergen-Gennep	100,1	36,3	70,7	61,3	21,7	42,7	
Gebied Venray-Horst	96,3	44,0	70,7	55,4	25,5	40,8	
Gebied Helden	101,0	50,1	76,9	58,3	28,2	43,9	
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	101,4	35,8	69,7	60,4	21,2	41,7	
Tegelen	94,8	29,8	61,3	59,5	19,1	38,9	
Gebied Venlo	95,0	26,2	61,0	57,6	16,4	37,5	
Noord-Limburg	96,0	30,1	62,8	59,2	19,0	39,1	
Gebied Beegden	97,3	36,8	67,6	58,4	22,2	40,6	
Gebied Echt	97,8	46,2	71,4	56,5	27,2	41,7	
Gebied Roermond zonder stad Roermond	100,1	37,2	69,6	59,9	22,0	41,4	
Roermond	100,5	34,9	68,7	61,4	21,3	42,0	
Gebied Roermond	87,1	35,4	59,9	55,4	22,8	38,4	
Gebied Weert zonder stad Weert	94,1	35,2	64,4	58,6	21,9	40,2	
Weert	105,4	51,9	79,4	57,3	28,1	43,1	
Gebied Weert	94,6	44,1	70,3	53,4	25,4	40,1	
Midden-Limburg	98,8	47,1	73,8	55,0	26,5	41,3	
	97,0	40,7	69,1	57,4	24,3	41,0	

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	98,7 92,8 93,9	30,1 31,7 23,0	65,3 62,5 59,5	57,8 58,9 57,3	17,7 20,2 14,0	38,3 39,7 36,3
Gebied Nwe. Mijnstreek	95,9	28,8	63,1	57,3	17,3	37,9
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	96,9	32,2	65,4	57,6	19,3	39,0
Nieuwenhagen	93,8	24,4	59,7	59,7	15,4	37,8
Schaesberg	93,4	20,8	57,6	58,0	13,0	36,0
Ubach over Worms	93,8	20,6	57,8	57,3	12,8	35,5
Eygelshoven	94,2	20,7	59,4	61,8	13,0	38,2
Bocholtz	94,1	27,7	61,8	57,5	16,8	37,7
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	95,3	27,2	62,1	58,1	16,6	37,9
Heerlen	92,9	25,0	58,4	59,8	16,5	38,1
Kerkrade	89,6	22,9	57,0	58,2	14,9	37,1
Hoensbroek	94,8	21,3	59,4	59,1	13,1	36,9
Brunssum	94,6	19,0	57,9	60,1	11,9	36,4
Gebied Oude Mijnstreek	93,1	24,3	59,2	58,8	15,5	37,5
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	97,1 92,9	38,3 29,0	68,2 60,0	58,6 59,4	22,8 18,7	40,9 38,5
Gebied Overig Zuid- Limburg	94,9	33,2	63,8	59,0	20,7	39,7
Zuid-Limburg	94,5	28,3	61,6	58,6	17,7	38,3
Totaal Limburg	95,3	32,1	64,0	58,3	19,7	39,3

Gebieden en Gemeenten	De totale beroepsbevolking, uitgedrukt in procenten van de bevolking van 15 t/m 64 jaar en in procenten van de totale bevolking.									
	1956									
	In % van de bevolking van 15 t/m 64 jaar			Totaal			In % van de totale bevolking			Totaal
	M	V	Totaal	M	V	Totaal	M	V	Totaal	
Gebied Bergen-Gennep	70,7	19,6	59,1	53,7	15,0	34,8				
Gebied Venray-Horst	64,5	14,4	54,2	50,5	10,9	31,0				
Gebied Helden	70,9	23,9	64,1	52,9	18,1	36,1				
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	71,6	21,3	61,0	54,0	16,5	35,6				
Venlo	70,5	19,5	55,6	55,2	15,3	34,9				
Tegelen	70,1	17,7	55,8	53,3	13,7	33,6				
Gebied Venlo	70,6	19,5	56,7	54,6	15,2	34,8				
Noord-Limburg	69,9	18,7	57,0	53,2	14,4	33,9				
Gebied Beegden	66,4	18,4	54,4	49,7	13,8	31,4				
Gebied Echt	71,8	18,1	58,0	54,4	13,9	34,5				
Gebied Roermond zonder stad Roermond	74,2	18,4	51,6	56,6	14,2	35,6				
Roermond	63,2	20,9	51,8	50,0	16,0	32,7				
Gebied Roermond	72,3	19,5	55,4	53,4	15,1	34,2				
Gebied Weert zonder stad Weert	77,7	22,8	70,0	56,5	16,7	37,2				
Weert	66,5	24,6	61,6	49,9	18,9	35,2				
Gebied Weert	70,5	23,9	64,6	52,3	18,6	36,0				
Midden-Limburg	69,3	20,3	58,0	52,6	15,5	34,2				

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	73,9 68,0 70,0	16,7 14,5 14,9	49,9 51,9 55,8	54,6 53,5 54,4	12,7 11,5 11,8	34,2 32,5 33,6
Gebied Nwe. Mijnstreek	71,6	15,7	56,9	54,3	12,2	33,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	71,2	16,4	56,5	54,8	12,7	34,3
Nieuwenhagen	69,1	12,3	52,0	54,2	9,7	32,4
Schaesberg	69,6	12,7	52,6	54,7	10,1	32,7
Ubach over Worms	71,2	15,1	55,6	55,0	12,0	33,9
Eygelshoven	74,1	13,9	56,5	59,3	11,1	36,1
Bocholtz	73,1	18,9	60,0	54,8	14,4	35,3
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	71,3	15,3	58,8	55,1	11,8	34,0
Heerlen	70,1	15,6	53,1	55,7	12,4	35,5
Kerkrade	68,1	14,1	51,7	53,8	11,2	32,9
Hoensbroek	71,9	14,2	56,8	55,8	11,2	34,5
Brunssum	76,7	14,2	59,3	59,6	11,1	36,0
Gebied Oude Mijnstreek	71,3	14,8	54,8	55,5	11,7	34,0
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	70,8 70,9	20,9 19,6	58,5 51,2	54,1 55,7	16,0 15,2	35,4 35,0
Gebied Overig Zuid- Limburg	70,8	20,3	57,0	54,9	15,6	35,2
Zuid-Limburg	71,1	16,8	55,9	55,1	13,1	34,3
Totaal Limburg	70,6	17,8	56,9	54,2	13,8	34,2

klassen. Dit overzicht geeft opmerkelijke cijfers te zien vooral voor de mannelijke beroepsbevolking, die - behalve voor 1956 - op het platteland zelfs groter was dan de bevolking in de leeftijd van 15-65 jaar. Dit verschijnsel wordt sterk beïnvloed door de agrarische beroepsbevolking, omdat deze zijn arbeid doorgaans niet op 65-jarige leeftijd beëindigt. Voorts is van invloed een relatief geringere deelname in sommige gebieden aan het voortgezet onderwijs en de aanwezigheid van gestichtsbevolking zonder beroep. Een scheiding tussen de steden en de verstedelijkte gebieden enerzijds en het platteland anderzijds komt in deze cijfers duidelijk naar voren. De deelname van de vrouwelijke bevolking aan het bedrijfsleven is opmerkelijk gedaald; in de agrarische gebieden is zij nog het hoogst. Een verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking in gehuwde en ongehuwde vrouwen kon uit dit overzicht niet worden gegeven; zodoende was het ook niet mogelijk iets naders mede te delen over de grootte van het aantal gehuwde arbeidsters.

Indien wij de verhouding vergelijken van de beroepsbevolking tot de produktieve leeftijdsklasse in Limburg en het Rijk, dan blijkt, dat ook voor het Rijk het cijfer van de mannelijke beroepsbeoefenaren op ongeveer gelijke hoogte ligt als dat van de mannelijke produktieve leeftijdsgroep; voor de vrouwen verschilt deze verhouding echter met Limburg.

Het aandeel van de beroepsbevolking in de totale bevolking van Limburg wijst voorts nog op een merkwaardige tendens. Het percentage van de beroepsbevolking onderging een daling, terwijl voor het Rijk dit percent toenam. Deze daling trad vooral op in de meest geïndustrialiseerde gebieden sedert 1909. Voor een belangrijk deel blijken de verschillen overigens te zijn terug te brengen tot een dalend aandeel van de vrouwen in de beroepsbevolking. Hoewel de uiteenlopende telcriteria hierbij een rol kunnen spelen, is de verklaring vooral hierin gelegen, dat de bereidheid tot het medewerken in het gezinsbedrijf en het aanvaarden van een aanvullende werkgelegenheid

afnemen.

Vervolgens dienen de beroepsgroepen nader te worden geanalyseerd naar de bestaansbronnen, waarin zij werkzaam zijn. Daartoe werden, zoals gezegd, drie hoofdsectoren onderscheiden, de twee primaire produktietakken, landbouw en industrie, en de dienstverlenende beroepen, huiselijke diensten, onderwijs, bank- en credietwezen, enz. De ongelijke mogelijkheden van de diverse economische bestaansbronnen hebben gedurende de laatste eeuw een grondige wijziging teweeggebracht in de beroepsstructuur. Er hebben zich niet alleen belangrijke verschuivingen voorgedaan tussen de primaire, de secundaire en de tertiaire sector, ook binnen deze sectoren hadden veranderingen plaats, die sterk verschillen van het ene gebied tot het andere.

Vooraf willen wij wijzen op het nauwe verband tussen beroepsstructuur en bevolkingsontwikkeling. Zoals reeds vroeger werd betoogd, danken de steden hun sterke groei gedurende de laatste eeuw voornamelijk aan een migratieoverschot. Dit verschijnsel is geen typisch verschijnsel van de laatste honderd jaren, maar gaat veel verder terug in de historie. Het ontstaan van de steden is veelal een gevolg geweest van de differentiatie in het produktieproces. Die differentiatie bracht een verdeling teweeg tussen de oorspronkelijk geheel agrarische bevolking in twee groepen, namelijk in een groep, die de grond bleef bewerken en een groep, die zich concentreerde in de stedelijke centra. De steden werden zodoende centra van secundaire en tertiaire produktie, de plaatsen van handel, nijverheid en verkeer. Door de beperkte oppervlakte cultuurgrond heeft er de eeuwen door steeds een blijvende trek naar de stad plaats gehad, waardoor de ontwikkeling van handel en nijverheid parallel verliep met de bevolkingsconcentratie. De trek naar de stad en de migratie in het algemeen impliceert een verandering in werkgelegenheidsmogelijkheden. De veranderingen in produktie en werkgelegenheid zijn derhalve zowel oorzaak als gevolg van de wijzigingen in de

beroepsstructuur.

De gewijzigde beroepsstructuur van de laatste eeuw weerspiegelt de veranderde belangrijkheid van de verschillende bestaansmiddelen. Uit het eerste overzicht betreffende de verdeling van de beroepsbevolking bleek de afnemende betekenis van de landbouw en de mogelijkheden, die de industrie in toenemende mate heeft geboden voor de bevolking om in haar levensonderhoud te voorzien.

Limburg kreeg in deze eeuw een meer gedifferentieerde structuur, toen de agrarische homogeniteit door de opkomst van de mijnindustrie en de industrialisatie in andere streken werd doorbroken.

Een tijd van snel opgaande conjunctuur toont Limburg in 1930 reeds als een sterk geïndustrialiseerde provincie. Door deze industrievestiging ontstonden nieuwe bevolkingsconcentraties, waarbij vooral de Mijnstreek op de voorgrond trad.

Waar geen industrievestiging plaats had, bleef een verspreide bevolking bestaan, omdat buiten de mijnbouw en de overige industrietakken er relatief weinig andere mogelijkheden open stonden. De opnamecapaciteit in de landbouw werd steeds geringer. Hoezeer de landbouw in 1930 reeds in een impasse was geraakt, toont het cijfer van de gemiddelde bedrijfsgrootte aan. In Limburg bedroeg dit 7,1 ha tegen een Rijksgemiddelde van 9,8 ha. In 1930 was nog slechts 24,5 % van de beroepsbevolking van Limburg in de landbouw werkzaam; in het Rijk 31 %. Ter illustratie van de beroepsstructuur van Limburg in de dertiger jaren geven wij hierbij een tabel betreffende de verdeling van het volksinkomen van Limburg per bedrijfstak in 1938 (ontleend aan het Maandschrift C. B. S. 1940).

Bedrijfstakken	In pct. tot het per bedrijfs-tak geproduceerde inkomen in Ned.	In pct. van het totale volksinkomen van Limburg
land- en tuinbouw	13	11
nijverheid	9	47
handel en verkeer	9	13
bank- en verzekeringswezen	3	1
overheid, onderwijs		
vrije beroepen, enz.	6	16
woningdiensten	4	8
huiselijke diensten,		
godsdienst	7	4

Uit deze opstelling blijkt, dat Limburg zelfs toen reeds de meest geïndustrialiseerde provincie was, terwijl de relatieve economische betekenis van de land- en tuinbouw aanzienlijk was verminderd. Hoewel het aantal personen, werkzaam in de landbouw, in absolute grootte nog wel is toegenomen door bedrijfsintensivering, ontginningsmogelijkheden, ruilverkavelingsprojecten e.d. is toch het relatieve aandeel van de landbouw regelmatig gedaald.

Na 1930 hebben de jaren van crisis en oorlog weliswaar de ontwikkeling doen stagneren, zodat de beroepstelling 1947 niet meer zo'n grote verschillen aanwijst, maar in de na-oorlogse periode van economische opgang is weer een nieuw tijdvak ingeluid, waarvan de globale resultaten van de woningtelling 1956 een bewijs afleggen. Het is niet de bedoeling de recente ontwikkeling verder te becommentariëren; over de industrialisatie van Limburg in de afgelopen jaren is reeds overvloedige litera-

tuur verschenen 1). Wij volstaan hier verder met een verwijzing naar onze artikelen over dit onderwerp in het Jaarboek 1955 en 1956. Aan de ontwikkeling van de landbouw en de verzorgende sector hopen wij later nog afzonderlijk aandacht te besteden.

De verdeling van de beroepsbevolking in de verschillende sociaal-geografische gebieden hebben wij geanalyseerd in tabel 9, zie pp. 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114 en 115. Hierbij werd wederom een onderscheid gemaakt tussen de grotere gemeenten en het omliggende plattelandsgebied. Uit dit overzicht kan

- 1) Over de beroepsstructuur van Limburg vindt men o. a. gegevens bij:

Dr H. C. W. Roemen, De groei van de personeelsbezetting in de Nederlandse provincies gedurende de periode 1950-1958, in Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, november 1959.

Schatting van de aanwas van het aantal personen in de produktieve leeftijdsklassen in Limburg in de periode 1951-1961.

Maastricht, 1952. Uitgave: E. T. I. L.

Drs J. J. J. v. d. Venne, Structuurveranderingen in de Zuid-Limburgse samenleving en de daarmee samenhangende sociaal-economische vraagstukken.

Maastricht, 1954.

Dr H. C. W. Roemen, Drs W. P. C. Toonen, P. C. A. 't Hoen, Drs L. W. Haas, Verkenningen omtrent het huidige en toekomstige personeelsvraagstuk in de mijnbouw in Nederlands Limburg.

Luxemburg, 1957. In: Regionale studies Werkgelegenheid E. G. K. S.

E. T. I. L., 1932-1957. Een kwart eeuw welvaartsbevordering in Limburg.

Maastricht, 1957.

Arbeidsmarktbeschrijving in de provincie Limburg. Jaarlijkse uitgaven sedert 1954.

Voor een uitvoeriger oriëntatie raadplege men het opgenomen literatuuroverzicht.

het volgende geconcludeerd worden:

De cijfers over de agrarische beroepsbevolking tonen duidelijk de verandering in de economische structuur van Limburg aan, dat in de vorige eeuw nog een overwegend agrarisch gewest was. In 1909 was in alle gebieden van Limburg - met uitzondering dan van de steden en de kerngemeenten in de oude Mijnstreek - de landbouw nog hoofdmiddel van bestaan. In 1930 is deze toestand al aanmerkelijk anders; in slechts 43 gemeenten was meer dan de helft van de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw werkzaam. De landvlucht was het grootst in de Mijnstreek; daar uitte zich dit ook in een absolute vermindering van het aantal agrariërs. Ook het aantal vrouwen, werkzaam in de landbouw, was in 1930 evenredig gedaald.

Na de oorlog zijn de mogelijkheden in de landbouw nog verder ingekrompen en derhalve ook de agrarische beroepsbevolking. In 1947 telde Limburg nog 27 gemeenten, waar de meerderheid van de bevolking in de landbouw een bestaan vond; in 1956 was dit aantal tot vier gedaald. In Noord- en Midden-Limburg zijn er evenwel nog gebieden, waar de landbouw van groot belang is, zoals de gebieden Helden e.o., Venray-Horst, de omgeving van Weert, het gebied Bergen-Gennep en het gebied Beegden e.o. In deze gebieden zijn de vrouwen op grotere schaal in de landbouw werkzaam dan de mannen. Klaarblijkelijk heeft de man in veel gevallen zijn hoofdberoep buiten de landbouw gevonden, terwijl de vrouw in het veelal kleine boerenbedrijf blijft ingeschakeld. Hierop wijst ook het groter wordend aantal particuliere landgebruikers in de grootte-klasse van 1 tot 5 ha.

Het verloop van de industriële beroepsbevolking vertoont een tegengesteld beeld. Hier treden andere gebieden en streken op de voorgrond. In 1909 is de industriële beroepsbevolking nog grotendeels geconcentreerd in de oude Mijnstreek; daarbuiten is enkel nog in de gemeente Tegelen meer dan de helft van de beroepsbevolking werkzaam in de industrie. Opmerkelijk is, dat Maastricht zijn vanouds overwe-

Tabel 9. De beroepsbevolking in percentages van de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking.

Gebieden en Gemeenten	1909									
	Industrie				Landbouw				Verzorgings- bedrijven en -beroepen	
	M	V	M	V	M	V	M	V		
Gebied Bergen-Gennep	15,6	2,6	63,6	42,3	21,1	55,1				
Gebied Venray-Horst	20,4	5,7	58,9	47,3	20,7	47,0				
Gebied Halden	20,3	7,6	65,7	58,3	14,0	34,1				
Gebied Venlo zonder Venlo	28,6	5,6	51,3	63,7	20,1	30,7				
Tegelen	26,1	16,8	17,1	4,5	56,8	78,7				
Gebied Venlo	50,5	5,7	6,1	1,4	43,4	92,9				
Noord-Limburg	32,0	11,8	22,6	15,1	45,4	73,1				
Gebied Beegden	24,0	8,0	47,1	36,2	28,9	55,8				
Gebied Echt	14,6	3,1	67,4	68,6	18,0	28,3				
Gebied Roermond zonder stad Roermond	14,3	6,1	70,1	68,8	15,6	25,1				
Gebied Roermond	19,2	3,8	64,2	69,8	16,6	26,4				
Gebied Weert zonder stad Weert	36,4	11,0	5,7	3,0	57,9	86,0				
Midden-Limburg	27,1	7,5	37,3	35,1	35,6	57,4				
Gebied Weert	10,2	3,7	78,7	79,8	11,1	16,5				
Gebied Weert	29,5	5,4	42,8	57,0	27,7	37,6				
Gebied Weert	19,9	4,6	60,7	68,7	19,4	26,7				
Midden-Limburg	20,6	5,4	54,9	58,0	24,5	36,6				

Gebied Nwe. Mi.jnstreek z. Sittard en Geleen	21,9 36,6 30,2	4,2 2,2 4,6	60,1 17,5 54,9	66,5 11,2 66,5	18,0 45,9 14,9	29,3 86,6 28,9
Gebied Nwe. Mi.jnstreek	25,5	3,8	51,3	54,4	23,2	41,8
Gebied Oude Mi.jnstreek zonder 9 gemeenten	24,6	5,9	52,8	53,4	22,6	40,7
Nieuwenhagen	63,6	2,7	17,9	16,8	18,5	80,5
Schaesberg	69,6	10,6	15,6	35,5	14,8	53,9
Ubach over Worms	54,9	15,0	24,4	34,3	20,7	50,7
Eygelshoven	57,5	25,0	8,3	15,9	34,2	59,1
Bocholtz	67,4	22,4	22,5	68,8	13,1	31,2
Gebied Oude Mi.jnstreek zonder 4 gemeenten	40,4	8,2	38,6	46,9	21,0	44,9
Heerlen	57,5	9,3	16,8	16,7	25,6	74,0
Kerkrade	72,5	26,9	5,6	10,1	21,9	63,0
Hoensbroek	43,5	7,5	38,4	64,2	18,1	28,3
Brunssum	26,8	5,5	41,9	50,3	31,2	44,2
Gebied Oude Mi.jnstreek	52,6	11,9	25,0	34,2	22,4	53,9
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	30,5 44,8	12,2 41,4	40,3 -	47,4 -	29,2 55,2	40,4 58,6
Gebied overig Zuid- Limburg	36,0	25,8	24,8	25,3	39,2	48,9
Zuid-Limburg	39,1	18,8	30,1	32,5	30,8	49,7
Totaal Limburg	31,3	12,9	39,7	40,1	29,0	47,0

Tabel 9.		De beroepsbevolking in percentages van de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking.									
		1930									
		Industrie			Landbouw			Verzorgings- bedrijven en -beroepen			
Gebieden en Gemeenten		M	V	M	V	M	V	M	V	V	
Gebied Bergen-Gennep		28,2	6,3	52,5	36,8	19,3	56,9				
Gebied Venray-Horst		26,1	4,9	59,5	61,4	14,4	33,7				
Gebied Helden		33,3	9,2	47,6	51,8	19,1	39,0				
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen		45,4	11,2	42,0	47,3	12,6	41,5				
Venlo		44,9	21,1	13,8	3,8	41,3	75,1				
Tegelen		69,0	17,5	6,6	1,3	24,4	81,2				
Gebied Venlo		50,9	16,8	18,3	11,3	30,8	71,9				
Noord-Limburg		38,0	10,7	39,3	36,4	22,7	52,9				
Gebied Beegden		26,1	4,4	60,3	63,8	13,6	31,8				
Gebied Echt		40,2	6,4	44,9	55,4	14,9	38,2				
Gebied Roermond zon- der stad Roermond		39,5	6,1	42,7	61,2	17,8	32,7				
Roermond		49,2	15,8	3,9	1,5	46,9	82,7				
Gebied Roermond		43,8	11,2	25,8	29,8	30,4	59,0				
Gebied Weert zonder stad Weert		13,8	4,3	75,8	81,4	10,4	14,3				
Weert		43,4	14,6	32,9	51,2	23,7	34,2				
Gebied Weert		30,3	10,0	51,8	63,6	17,9	26,4				
Midden-Limburg		36,0	8,6	42,8	51,1	21,2	40,3				

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen Sittard Geleen	55,8 59,2 77,7	8,1 10,8 13,2	29,9 8,3 8,0	49,1 6,3 6,2	14,3 32,5 14,3	42,8 82,9 80,8
Gebied Nwe. Mijnstreek	61,0	9,6	20,5	30,2	18,5	60,2
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	57,2	10,7	22,9	38,6	19,9	50,7
Nieuwenhagen	81,6	20,0	4,9	7,0	13,5	73,0
Schaesberg	84,5	14,4	3,4	8,5	12,1	77,1
Ubach over Worms	82,5	16,1	7,1	15,3	10,4	68,6
Eygelshoven	85,9	10,9	1,5	3,2	12,6	85,9
Bocholtz	74,8	14,2	17,1	47,3	8,1	38,5
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	70,4	12,4	13,9	29,3	15,7	58,3
Heerlen	73,4	12,5	2,8	3,2	23,8	84,3
Kerkrade	85,2	14,7	2,1	3,9	12,7	81,4
Hoensbroek	83,5	10,7	2,5	4,1	14,0	85,2
Brunssum	88,4	18,6	2,0	4,2	9,6	77,2
Gebied Oude Mijnstreek	77,3	13,2	6,1	12,4	16,6	74,4
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	49,5 60,7	11,8 35,8	29,7 5,2	44,5 3,0	20,7 34,1	43,7 61,2
Gebied Overig Zuid- Limburg	55,3	24,8	17,0	22,0	27,7	53,2
Zuid-Limburg	67,1	18,4	12,3	19,9	20,6	61,7
Totaal Limburg	56,3	14,5	22,6	30,9	21,1	54,6

Tabel 9.	De beroepsbevolking in percentages van de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking.									
	1947									
	Industrie			Landbouw			Verzorgings- bedrijven en -beroepen			
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Gebied Bergen-Gennep	32,5	10,4	42,6	44,1	24,9	45,5				
Gebied Venray-Horst	28,4	5,9	52,1	54,8	19,5	39,3				
Gebied Helden	20,5	7,8	58,3	69,8	21,2	22,3				
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	47,3	12,6	34,4	51,0	18,3	36,4				
Venlo	45,7	18,2	11,5	12,0	42,8	69,8				
Tegelen	66,0	25,9	8,6	6,7	25,4	57,4				
Gebied Venlo	50,3	18,9	15,4	19,1	34,3	62,0				
Noord-Limburg	38,4	10,2	34,2	41,2	27,4	48,6				
Gebied Beegden	31,8	7,2	46,3	51,2	21,9	41,6				
Gebied Echt	43,2	11,4	18,8	46,9	38,0	41,7				
Gebied Roermond zon- der stad Roermond	43,5	10,8	30,5	43,6	25,9	45,6				
Roermond	42,8	12,9	3,8	3,0	53,4	84,1				
Gebied Roermond	43,2	11,9	18,8	22,4	38,0	65,7				
Gebied Weert zonder stad Weert	24,7	14,3	59,1	53,6	16,2	32,1				
Weert	47,3	18,2	23,3	37,1	29,4	44,7				
Gebied Weert	37,9	13,9	39,0	52,8	23,1	33,3				
Midden-Limburg	39,9	11,4	32,5	41,7	27,6	46,9				

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	59,0 60,1 76,2	13,4 19,3 23,3	20,3 6,5 4,3	37,8 8,0 10,4	20,7 33,4 19,5	48,8 72,7 66,3
Gebied Nwe. Mijnstreek	63,0	16,8	13,6	25,0	23,4	58,2
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	61,9	17,3	17,9	31,8	20,2	50,9
Nieuwenhagen	75,1	31,9	4,5	8,1	20,4	60,0
Schaesberg	77,1	27,4	4,2	5,7	18,7	66,9
Ubach over Worms	77,8	32,4	4,7	6,6	17,5	61,0
Eygelshoven	76,9	24,3	2,3	2,5	20,8	73,2
Bocholtz	73,3	28,9	12,1	20,4	14,6	50,7
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten.	69,5	22,2	11,5	22,1	19,0	55,7
Heerlen	65,7	21,6	2,5	3,8	31,8	74,6
Kerkrade	74,2	30,6	2,9	3,6	22,9	65,8
Hoensbroek	75,6	26,0	2,4	3,5	22,0	70,5
Brunssum	71,2	25,2	1,5	2,9	27,3	71,9
Gebied Oude Mijnstreek	70,5	24,6	5,4	9,9	24,1	65,5
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	49,0 52,4	14,7 26,7	24,9 4,3	36,4 4,4	26,1 43,3	48,9 68,9
Gebied Overig Zuid- Limburg	50,8	20,4	14,5	21,2	34,7	58,4
Zuid-Limburg	62,5	21,3	10,1	17,5	27,3	61,2
Totaal Limburg	53,7	17,1	18,8	28,1	27,5	54,8

Tabel 9. De beroepsbevolking in percentages van de mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking.

Gebieden en Gemeenten	1956					
	Landbouw			Industrie en verzorgingsbedrijven en beroepen		
	M	V		M	V	
Gebied Bergen-Gemep	29,5	28,2		70,5		71,8
Gebied Venray-Horst	39,9	37,8		60,1		62,2
Gebied Helden	43,3	54,7		56,7		45,3
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	21,4	37,2		78,6		62,8
Venlo	8,1	7,5		91,9		92,5
Tegelen	3,2	1,2		96,8		98,8
Gebied Venlo	9,7	12,3		90,3		87,7
Noord-Limburg	24,1	25,9		75,9		74,1
Gebied Beegden	31,6	40,9		68,4		59,1
Gebied Echt	17,5	21,1		82,5		78,9
Gebied Roermond zonder stad Roermond	16,9	21,3		83,1		78,7
Roermond	1,7	1,2		98,3		98,8
Gebied Roermond	10,1	10,8		89,9		89,2
Gebied Weert zonder stad Weert	40,2	51,2		59,8		48,8
Weert	13,6	25,6		86,4		74,4
Gebied Weert	24,0	34,4		76,0		65,6
Midden-Limburg	19,1	25,0		80,9		75,0

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen	11,5 2,8 2,1	13,6 2,5 4,7	88,5 97,2 97,9	86,4 97,5 95,3
Gebied Nwe. Mijnstreek	7,1	8,9	92,9	91,1
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	10,9	15,8	89,1	84,2
Nieuwenhagen	2,4	2,2	97,6	97,8
Schaesberg	1,6	2,7	98,4	97,3
Ubach over Worms	3,2	4,9	96,8	95,1
Eygelshoven	1,0	0,6	99,0	99,4
Bocholtz	9,0	23,4	91,0	76,6
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	6,6	10,7	93,4	89,3
Heerlen	1,4	2,0	98,6	98,0
Kerkrade	1,5	1,9	98,5	98,1
Hoensbreek	1,1	0,8	98,9	99,2
Brunssum	0,6	1,0	99,4	99,0
Gebied Oude Mijnstreek	3,0	4,6	97,0	95,4
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	16,5 1,7	21,1 1,9	83,5 98,3	78,9 98,1
Gebied Overig Zuid- Limburg	8,8	11,2	91,2	88,8
Zuid-Limburg	5,7	8,0	94,3	92,0
Totaal Limburg	11,7	15,3	88,3	84,7

gend industrieel karakter in 1909 niet meer in die mate demonstreert. De totale mannelijke industriële beroepsbevolking daalde in deze stad van 64 % in 1889 tot 45 % in 1909.

In 1930 heeft de industrie als bestaansbron een overheersende plaats veroverd in heel Zuid-Limburg en eveneens in het gehele gebied Venlo en in de gemeenten Roermond, Echt en Weert. In Zuid- en Midden-Limburg zijn er velen, die in dagelijks pendelverkeer werk vinden in de mijnen.

De beroepstelling 1947 geeft aan deze ontwikkeling een versterkt accent. Het verloop sindsdien was moeilijker te achterhalen. Om de veranderingen in de beroepsstructuur na de oorlog iets nader te kunnen ontleden, hebben wij een andere maatstaf moeten kiezen, omdat de woningtelling 1956 geen verdeling geeft tussen de beroepsbevolking, werkzaam in de industrie en in de verzorgingssector. Als gegeven, dat een inzicht kan bieden in de beroepssamenstelling, hebben wij daarom genomen het totaal aantal arbeiders en employé's in percenten van het totaal aantal werkenden, vergeleken tussen 1947 en 1956. Deze indeling is weergegeven in tabel 10, zie pp. 118 en 119.

Uit dit benaderend gegeven volgt, dat het aantal personen, werkzaam in loondienst, in de vergeleken periode over de gehele lijn is toegenomen. Op een enkele uitzondering na bedraagt het aantal arbeiders en employé's meer dan de helft van het totaal aantal werkenden; in de grotere bevolkingsconcentraties komen zij zelfs tot 80 à 90 % van de werkzame beroepsbevolking. Het is opmerkelijk, dat de groei van de onzelfstandige beroepsbevolking juist het grootst was in de gebieden, die tot dan toe nog voor een groot deel agrarisch waren ingesteld, zoals uit de berekende indexcijfers blijkt.

Het aantal vrouwen, werkzaam in de industrie tussen 1947 en 1956, onderging eveneens een uitbreiding. Aanvankelijk was dit percentage alleen beduidend voor de gemeenten Maastricht en Kerkrade. In de loop der jaren is een steeds groter deel

van de vrouwelijke beroepsbevolking in de industrie gaan werken, met name in de grotere bevolkingsconcentraties in de Mijnstreek en in de gemeenten Venlo, Tegelen en Weert. In Maastricht daarentegen is het aandeel van de vrouwen in de industriële beroepsbevolking verminderd.

Een concentratie van bevolking doet het aantal personen, werkzaam in de verzorgingssector, toenemen. Dit blijkt nog uit het overzicht van tabel 9. In de steden Maastricht, Sittard, Roermond en Venlo is een aanmerkelijk deel van de mannelijke beroepsbevolking in deze sector werkzaam. In deze oudere steden zijn van oudsher tal van dienstverlenende beroepen geconcentreerd: onderwijs, vrije beroepen, overheidsdiensten en eredienst. Ook het verzorgingsapparaat is in deze plaatsen verder uitgebouwd. Dit verklaart waarom in de plattlandsgebieden slechts weinig mannen in de verzorgingsbedrijven en -beroepen een bestaan vinden. Dit geldt opmerkelijkerwijze ook voor de mannelijke beroepsbevolking in de Mijnstreek, waar met name de middenstandszaken pas relatief laat tot ontwikkeling zijn gekomen 1).

Van de vrouwelijke beroepsbevolking in de dienstverlenende sector kan men niet van zulke grote onderlinge verschillen spreken, tenminste voor de latere jaren. Dit hangt waarschijnlijk samen met de pendel van veel meisjes en jonge vrouwen naar de stad, die daar in de verzorgingssector werken. Verschillen kan men nochtans ook hier opmerken tussen het platteland en de stad en de stedelijke gebieden.

- 1) Waarschijnlijk hebben wij hier met een "time-lag" te maken, hetgeen niet verwonderlijk is bij de zeer snelle ontwikkeling van de mijnindustrie. Sedert 1930 wordt echter grotendeels deze achterstand van de verzorgende sector in vrij snel tempo ingehaald. Zie:

Dr H. Dekkers C.S.S.R., Korte schets van de sociaal-economische, demografische en politieke geschiedenis van het dekenaat Schaesberg, gedurende de laatste 50 jaar, Wittem 1958, blz. 6 v. v.

Tabel 10. Het totaal aantal mannelijke en vrouwelijke employé's en arbeiders in procenten van het totaal aantal werknemers in 1947 en 1956	1947	1956	Indexcijfer 1947 = 100.
Gebieden en Gemeenten			
Gebied Bergen-Gennep	49,0	61,8	126,1
Gebied Venray-Horst	39,9	52,4	131,3
Gebied Helden	31,6	46,4	146,8
Gebied Venlo zonder Venlo en Tegelen	52,2	63,9	122,4
Venlo	74,2	75,8	102,2
Tegelen	74,3	82,1	110,5
Gebied Venlo	65,4	74,4	113,8
Noord-Limburg	51,4	63,7	123,9
Gebied Beegden	42,2	56,8	134,6
Gebied Echt	50,9	70,6	138,7
Gebied Roermond zonder stad Roermond	55,8	71,9	128,9
Roermond	70,5	77,6	110,1
Gebied Roermond	62,5	74,5	119,2
Gebied Weert zonder stad Weert	32,5	50,2	154,5
Weert	57,3	72,0	125,6
Gebied Weert	46,9	63,8	136,0
Midden-Limburg	52,2	67,7	129,7

Gebied Nwe. Mijnstreek z. Sittard en Geleen Sittard Geleen	63,2 72,3 76,5	78,6 84,7 87,3	124,4 117,2 114,1
Gebied Nwe. Mijnstreek	68,4	82,2	120,2
Gebied Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	74,0	81,2	109,5
Nieuwenhagen	79,9	89,1	111,5
Schaesberg	80,3	89,4	111,3
Ubach over Worms	80,5	85,8	106,6
Eygelshoven	78,7	88,9	113,0
Bocholtz	77,2	81,2	105,2
Gebied Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	76,8	84,5	110,0
Heerlen	80,9	88,2	109,0
Kerkrade	81,6	88,7	108,7
Hoensbroek	80,2	87,9	109,6
Brunssum	84,3	91,9	109,1
Gebied Oude Mijnstreek	78,8	86,5	109,8
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht Maastricht	59,3 76,2	70,6 83,5	119,1 109,6
Gebied Overig Zuid- Limburg	67,6	77,3	114,3
Zuid-Limburg	73,7	83,0	112,6
Totaal Limburg	67,7	76,3	112,7

Tabel 11. Indeling van de bevolking naar kerkelijke gezindte, in procenten voor Limburg en het Rijk voor de jaren 1849 t/m 1947.

Jaar	Gebied	Rooms-katholiek	Nederd. Hervormd	Gereformeerd	Israëliet	Overige 1) kerkelijke gezindten	Geen 1) kerke-nootschap
1849	Limburg Rijk	97,1	1,9	-	0,6	0,2	4,7
		38,2	54,9	1,3	1,9		
1859	Limburg Rijk	97,6	1,5	-	0,6	0,1	3,6
		37,2	55,3	2,0	1,9		
1869	Limburg Rijk	97,7	1,4	-	0,6	0,1	3,6
		36,5	55,0	3,0	1,9		
1879	Limburg Rijk	98,0	1,2	-	0,6	0,18	0,02
		35,9	54,8	3,5	2,0	3,5	0,3
1889	Limburg Rijk	98,0	1,2	-	0,5	0,27	0,03
		35,4	48,9	8,2	2,2	3,8	1,5
1899	Limburg Rijk	98,1	1,2	-	0,4	0,26	0,04
		35,1	48,6	8,2	2,0	3,8	2,3
1909	Limburg Rijk	97,6	1,2	0,2	0,2	0,38	0,15
		35,0	44,3	9,4	1,8	4,5	5,0
1920	Limburg Rijk	94,6	3,0	1,2	0,2	2,0	0,5
		35,6	41,3	9,1	1,7	4,5	7,8
1930	Limburg Rijk	93,4	2,9	0,6	0,14	2,0	1,0
		36,4	34,5	8,7	1,4	3,9	14,4
1947	Limburg Rijk	94,5	2,8	0,6	0,06	2,9	1,3
		38,5	31,5	9,7	0,1	3,6	17,0

1) De volkstellingen van 1849, 1859 en 1869 geven geen afzonderlijke cijfers voor deze beide groepen. De vermelde getallen zijn de totalen van beide groepen.

Par. 6 De indeling van de bevolking naar kerkelijke gezindte.

De toeneming van de bevolking van Limburg in de afgelopen eeuw ging gepaard met belangrijke veranderingen in de samenstelling der bevolking naar kerkelijke gezindte. Voor het registreren van deze veranderingen hebben wij ons gebaseerd op de indeling naar godsdienst, zoals deze resulteert in de uitkomsten van de tienjaarlijkse volkstellingen.

In het midden van de vorige eeuw waren de kerkelijke verhoudingen in Limburg vrij stabiel. Onkerkelijkheid (d. w. z. de aanwezigheid van personen, tot geen kerkgenootschap behorend) was vrijwel onbekend; bijna honderd percent van de bevolking was Rooms-Katholiek. Sedert de sociale en economische evolutie in het begin van deze eeuw kwam hierin verandering vooral onder invloed van de migratie naar de Mijnstreek. In haar geheel bleef de bevolking van Limburg echter Rooms-Katholiek.

Ten opzichte van de godsdienstige samenstelling van de bevolking van Nederland toont Limburg dan ook een geheel ander beeld, zoals blijkt uit het cijfer van de kerkelijke groeperingen in Limburg en het Rijk per 100 inwoners, zie tabel 11, pag. 120.

Limburg was in de vorige eeuw een Katholiek gewest (97 à 98 % Rooms-Katholiek) in een overwegend Protestantse natie (57 à 60 % Protestant). Deze aparte positie had Limburg gemeen met nog enige andere gewesten en streken in Nederland. In hoofdzaak dekken de Katholieke gewesten zich met de voormalige Generaliteitslanden (oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant en Limburg) of met gebieden, die eerst laat aan het grondgebied van de Unie werden toegevoegd (zoals Twente, De Lijmers en het Land van Maas en Waal pas na het Twaalfjarig Bestand). Daar had de Contra-Reformatie haar werking reeds doen gevoelen en was de bevolking het oude geloof

trouw gebleven.

Deze toestand bleef in grote trekken gehandhaafd tot ongeveer 1880. Sindsdien wijzigt dit beeld zich in snel tempo. Allereerst treedt er een splitsing op van de protestantse bevolkingsgroep, toen omstreeks 1880 de Gereformeerde Kerken zich afscheidden van de Hervormde Kerk en zich verenigden met de Christelijk Gereformeerden. De Nederlands Hervormden waren toen niet langer meer de meerderheidsgroep van ons volk.

Het aandeel van de Katholieken in ons land liep tussen 1830 en 1910 terug van 39 tot 35 %, verklaarbaar door een relatief geringer geboorte-overschot als gevolg van minder en latere huwelijken 1).

Nog veel groter was echter de achteruitgang van de Protestantse groepen, die zowel in absoluut als in relatief aantal steeds verder terugliepen. Tegenover deze achteruitgang van de Protestanten vertoont Nederland sedert 1889 een sprongsgewijze aanwas van de groep onkerkelijken, die in 1947 al tot 17 % van de bevolking was gestegen.

Limburg heeft in dit opzicht een afwijkend verloop. Zowel de Protestantse groepen als de groep onkerkelijken vertoonden in deze provincie een toename. Het relatieve aandeel van de Katholieken daalde van 98,1 % in 1899 tot 94,5 % in 1947. De groep van de Joden werd in omvang nog geringer dan vroeger.

De veranderingen in de godsdienstige samenstelling van de bevolking hebben wij niet per sociaal-geografisch gebied weergegeven, maar enkel voor die gemeenten, waar de indeling naar godsdienstige gezindte het meest afwijkend beeld vertoont. Deze opstelling komt tot uitdrukking in tabel 12, zie pp. 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129 en 130.

Hoewel procentsgewijs het aantal niet-Katholieken in Limburg betrekkelijk gering was, zijn er toch enkele gemeenten, waar van oudsher een iets groter

1) Prof. G. H. L. Zeegers, Groei der Katholieke bevolking 1830-1947, in Kromstaf-nummer van De Tijd, 13 juni 1953.

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.					
Rooms Katholiek.					
Gemeenten	1869	1889	1909	1930	1947
Amstenrade	99,8	99,4	98,7	92,6	87,9
Brunssum	100,0	100,0	100,0	73,8	77,1
Eygelshoven	100,0	99,4	91,2	91,8	94,0
Eysden	95,2	96,9	96,9	98,9	98,3
Geleen	100,0	100,0	99,9	85,8	86,7
Gennep	92,6	90,3	89,6	92,4	94,5
Grevenbicht	90,3	88,0	87,6	89,7	90,4
Heerlen	97,8	98,4	90,8	79,0	83,7
Hoensbroek	100,0	100,0	97,3	76,2	82,1
Gulpen	95,1	95,5	96,4	97,4	98,5
Kerkrade	100,0	99,7	96,3	91,5	93,6
Maastricht	92,4	95,0	96,5	94,9	95,5
Meerssen	92,9	93,7	96,4	98,3	97,7
Nieuwenhagen	100,0	100,0	96,2	89,0	93,5
Nuth	100,0	100,0	99,7	91,3	93,3
Roermond	94,1	95,4	95,5	95,9	95,5
Schaesberg	99,8	100,0	90,5	82,0	90,5
Sittard	94,4	95,4	95,6	91,5	93,8
Ubach over Worms	99,7	99,9	99,0	86,3	90,6
Venlo	93,3	92,6	94,1	95,4	96,0
Limburg	97,9	98,0	97,6	93,4	94,5

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.					
Nederduits Hervormd.					
Gemeenten	1869	1889	1909	1930	1947
Amstenrade	0,2	-	1,1	3,4	5,8
Brunssum	-	-	-	10,0	9,5
Eygelshoven	0,6	1,2	2,5	3,1	4,1
Eysden	1,2	-	1,4	0,7	1,1
Geleen	-	-	-	5,7	7,7
Gennep	4,9	6,8	6,3	4,5	4,2
Grevenbicht	8,5	11,1	11,6	9,8	8,8
Heerlen	1,0	0,8	3,2	9,0	8,6
Hoensbroek	-	-	1,3	10,4	9,9
Gulpen	1,5	2,1	1,4	1,6	0,7
Kerkrade	0,3	-	0,7	3,8	3,5
Maastricht	5,4	3,0	1,8	2,3	2,0
Meerssen	3,4	3,1	2,0	0,8	1,3
Nieuwenhagen	-	-	0,4	3,4	3,6
Nuth	-	-	0,3	4,8	4,7
Roermond	4,3	3,3	3,0	2,5	2,4
Schaesberg	0,2	-	3,3	8,9	5,9
Sittard	1,9	1,2	1,7	4,1	3,5
Ubach over Worms	0,3	0,1	0,8	3,1	5,0
Venlo	4,3	5,5	3,3	2,0	2,0
Limburg	1,3	1,2	1,2	2,9	2,8

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.

Israëlieten.					
Gemeenten	1869	1889	1909	1930	1947
Amstenrade	-	-	-	0,2	0,3
Brunssum	-	-	-	0,04	0,04
Eygelshoven	-	-	-	-	-
Eysden	3,6	1,8	1,0	0,1	-
Geleen	-	-	-	0,09	0,05
Gennep	1,9	1,8	1,1	0,6	0,1
Grevenbicht	1,2	0,9	0,6	0,3	-
Heerlen	1,2	0,7	0,4	0,2	0,1
Hoensbroek	-	-	-	0,1	0,1
Gulpen	3,2	2,1	1,7	0,6	-
Kerkrade	-	-	-	-	-
Maastricht	1,5	1,2	0,8	0,4	0,1
Meerssen	3,3	2,8	0,9	0,4	-
Nieuwenhagen	-	-	-	-	-
Nuth	-	-	-	-	-
Roermond	1,2	0,8	0,6	0,3	0,1
Schaesberg	-	-	-	-	-
Sittard	3,7	3,4	1,9	0,7	0,1
Ubach over Worms	-	-	-	-	-
Venlo	1,7	0,9	0,5	0,4	0,1
Limburg	9,1	0,5	0,3	0,14	0,06

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.			
Gereformeerd			
Gemeenten	1909	1930	1947
Amstenrade	0,2	0,4	1,4
Brunssum	-	3,5	3,6
Eygelshoven	0,1	0,9	0,2
Eysden	0,1	0,2	-
Geleen	-	1,5	2,8
Gennep	0,6	0,5	0,2
Grevenbicht	0,1	-	-
Heerlen	0,4	1,7	1,4
Hoensbroek	0,6	1,3	1,4
Gulpen	0,2	0,1	0,1
Kerkrade	0,3	0,5	0,4
Maastricht	0,1	0,4	0,5
Meerssen	0,3	0,1	0,3
Nieuwenhagen	0,2	0,1	0,7
Nuth	-	0,4	0,3
Roermond	0,2	0,2	0,5
Schaesberg	0,6	1,2	1,0
Sittard	0,1	0,3	0,4
Ubach over Worms	0,1	0,4	0,7
Venlo	0,6	0,7	0,7
Limburg	0,2	0,5	0,6

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.

Geen kerkgenootschap.			
Gemeenten	1909	1930	1947
Amstenrade	0,04	0,8	2,2
Brunssum	-	4,7	6,3
Eygelshoven	0,1	0,7	1,0
Eysden	0,4	-	0,3
Geleen	-	2,0	1,8
Gennep	1,1	1,0	0,6
Grevenbicht	-	-	0,4
Heerlen	0,6	4,1	4,0
Hoensbroek	0,3	4,3	4,4
Gulpen	0,2	-	0,1
Kerkrade	0,4	0,8	1,3
Maastricht	0,2	1,4	1,4
Meerssen	0,1	0,1	0,3
Nieuwenhagen	0,3	0,2	0,9
Nuth	-	1,1	1,0
Roermond	0,3	0,7	1,1
Schaesberg	0,9	1,1	1,1
Sittard	0,1	0,9	0,9
Ubach over Worms	-	0,5	1,6
Venlo	0,4	0,5	1,0
Limburg	0,2	1,0	1,3

Tabel 12. Kerkelijke gezindte in procenten van de totale bevolking.					
Overige.					
Gemeenten	1869	1889	1909	1930	1947
Amstenrade	-	0,4	0,3	2,6	2,4
Brunssum	-	-	-	8,1	3,5
Eygelshoven	-	-	6,2	3,5	0,6
Eysden	-	0,1	0,3	0,1	0,2
Geleen	-	-	0,1	4,8	1,0
Gennep	0,6	1,1	1,4	0,9	0,4
Grevenbicht	-	-	0,2	0,1	0,4
Heerlen	-	0,1	4,7	6,0	2,2
Hoensbroek	-	-	0,5	7,8	2,0
Gulpen	0,2	0,3	0,1	0,2	0,6
Kerkrade	-	-	2,3	3,5	1,2
Maastricht	0,7	0,7	0,5	0,6	0,5
Meerssen	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4
Nieuwenhagen	-	-	2,9	7,3	1,3
Nuth	-	-	-	2,4	0,7
Roermond	-	0,5	0,4	0,4	0,4
Schaesberg	-	-	4,6	6,7	1,5
Sittard	-	0,2	0,6	2,5	1,3
Ubach over Worms	-	-	0,1	9,7	2,1
Venlo	-	1,0	1,2	0,9	0,3
Limburg	0,1	0,3	0,5	2,0	0,8

aantal Protestanten aanwezig was. Van de rond 5000 Protestanten in 1859 woonden er ongeveer 3000 te Maastricht. Min of meer autochtoon zijn de Protestantse enclaves Urmond en Grevenbicht, waar in de 17e en 18e eeuw een aantal Protestanten een toevluchtsoord vonden vanwege de godsdienstvrijheid, verleend in dit Guliks gebied. Andere uitwijkplaatsen, zoals Stevensweert en Vaals, telden in de vorige eeuw slechts weinig Protestanten meer. Wel treft men in de vorige eeuw, behalve te Maastricht (6,1 % in 1869), nog een groter aantal Protestanten aan te Gennep (5,5 %), Venlo (4,9 %), Roermond (4,7%) en Meerssen (3,8 %). Dezen bestonden voor een groot deel uit overheidspersoneel: ambtenaren, politie, douane, belasting- en spoorwegpersoneel, intellectuele beroepen, enz. Na verloop van tijd vertrokken de meesten weer naar het noorden; Protestantse families, die zich gedurende meerdere geslachten in Limburg handhaafden, zijn er maar weinig. Een grote stroom van Protestanten, waarvan verreweg de meesten hervormd, is in de eerste decennia naar Limburg gekomen om werk te vinden bij de mijnen als beambte of als mijnwerker. Hieronder waren vele buitenlanders; daarop wijst reeds het grote aantal Evangelisch-Luthersen. Een nieuw Protestantse element werd ook (weer?) gevormd door de Protestantse schippers in de havens van Stein, Born en de lighaven Grevenbicht.

Geleidelijk hadden zich zoveel Protestanten in Limburg gevestigd, dat men kon spreken van een Protestantse bevolkingsgroep, hoewel deze verdeeld was over verschillende gezindten en voornamelijk woonachtig in de grotere gemeenten. Deze groepen waren sinds 1913 gebundeld in de "Limburgsche Protestanten-Vereeniging". In 1916 woonden meer dan de helft van alle Protestanten in de Mijnstreek en met name in de gemeenten Heerlen, Kerkrade, Brunssum en Hoensbroek. Plaatselijk was hun aantal zeer groot in Treebeek, Terwinselen en Waubach. Het aantal Protestanten was in 1930 gestegen tot ruim 30.000, waarvan ongeveer 16.000 Nederlands

Hervormden, 3000 Gereformeerden, 5000 Evangelisch-Luthers en 6000 personen, behorende tot andere Protestantse kerkgenootschappen.

Een grote uittocht had plaats in de dertiger jaren, toen door de heersende crisis veel werknemers bij de mijnen ontslag kregen. Veel Protestanten zijn toen naar het noorden teruggekeerd en veel Protestantse Duitsers - waaronder veel Evangelisch-Luthers - naar Duitsland. Door dit vertrek daalde het aantal Protestanten in Limburg zodanig, dat bij de volkstelling 1947 hun aandeel in de bevolking zich nog niet van deze terugslag hersteld had. In 1947 woonden in Limburg 28.394 Protestanten, waarvan 19.379 Hervormden, 3869 Gereformeerden, 923 Evangelisch-Luthers, 517 Doopsgezinden en Remonstranten en 3706 personen van overige Protestantse kerkgenootschappen 1).

De Israëlieten zijn in Limburg nooit een grote groep geweest, al waren zij in sommige beroepen wel in grotere getale vertegenwoordigd (slagerijen, handel in vee, huiden, enz.). Hun aandeel in de bevolking daalde van 0,6 % in 1880 tot 0,15 % in 1930. In 1930 beliep in geen enkele gemeente hun relatief aantal nog 1 % van de bevolking.

In de vorige eeuw was hun aandeel in sommige gemeenten groter; in 1869 telde men grotere concentraties in de gemeenten Sittard (3,7 %), Eysden (3,6 %), Meerssen (3,3 %) en Gulpen (3,2 %). Velen zijn in de eerste helft van deze eeuw uit Limburg vertrokken. Tijdens de oorlog zijn veel Joden uit Limburg in Duitse concentratiekampen omgekomen. Telde men in 1930 nog 786 Joden in Limburg, in 1947 waren er nog slechts 417, waarvan het grootste aantal (108) te Maastricht.

1) Handboek Pastorale Sociologie onder redactie van W. Banning. Deel I, 's-Gravenhage 1953, en voorts de Jaarboekjes van de Limburgse Protestant-Vereniging.

De groep, die bij de volkstellingen te kennen gaf tot geen kerkgenootschap te behoren, is sedert 1900 enorm toegenomen. Op het einde van de vorige eeuw waren er in heel Limburg slechts ruim honderd personen, die geen kerkgenootschap hadden. Bij de volkstelling van 1909 waren dit er al 500; in twee gemeenten, Gennep en Schaesberg, was hun aandeel al tot rond één procent van de bevolking gestegen. In 1930 was hun aantal gegroeid tot ruim 10.000, in 1947 tot ruim 15.000. In laatstgenoemd jaar was hun aandeel in de bevolking het grootst in Brunssum (6,3%), Hoensbroek (4,4%) en Heerlen (4%). Naar het zich laat aanzien is hun aantal sindsdien nog verder gestegen.

Het aandeel van de Katholieken is in dezelfde periode in evenredige mate verminderd. Bij de volkstelling van 1947 waren er nog slechts dertien gemeenten, waar de bevolking voor honderd procent Rooms-Katholiek was: Wanssum, Broekhuizen, Meyel, Kessel, Neer, Beegden, Jabeek, Itteren, Bemelen, Cadier en Keer, Margraten, St. Geertruid en Slenaken. Opmerkelijk is, dat het juist een aantal kleinere, hoofdzakelijk agrarische plattelandsgemeenten zijn, waar de bevolking nog uitsluitend Rooms-Katholiek is. In de grotere gemeenten is de differentiatie naar godsdienstige richting sinds 1909 steeds verder voortgeschreden. Typerend is het relatieve aandeel in 1947 van de Katholieken in de grotere centra van de Mijnstreek: Brunssum 77,1%, Hoensbroek 82,1%, Heerlen 83,7%, Geleen 86,7% en Amstenrade 87,9%. Bij de volkstelling van 1930 waren nog drie gemeenten in de oude Mijnstreek waar het percentage Katholieken benedende 90% was gedaald, namelijk Schaesberg, Ubach over Worms en Nieuwenhagen. Deze gemeenten hadden echter in 1947 weer een aantal Katholieken, overeenkomend met 90% of meer van de bevolking.

Wij willen nog eens uitdrukkelijk beklemtonen, dat bij deze statistiek als lid van een kerkgenootschap geldt ieder, die als zodanig bij de volkstelling naar eigen opgave als lid van een godsdienstige gezindte

Tabel 13. Verkiezingsuitslagen voor de Tweede Kamer, uitgebracht in de Limburgse stemdistricten, sedert de algemene verkiezingen in 1918.

Jaar	Katholieke partijen 1)	Protestants-Christelijke groepen 2)	P.v.d.A. 3)	V.V.D. 4)	Links- en rechts-radikalen 5)	Overige "splinterpartijen".
1918	82,0	0,7	11,8	1,5	0,3	3,7
1922	83,2	1,4	10,7	1,0	0,9	2,8
1925	80,9	1,3	14,3	1,1	0,3	2,1
1929	84,4	1,9	11,0	1,0	0,6	1,1
1933	81,7	2,0	11,2	0,4	1,1	3,6
1937	81,0	2,3	7,7	0,2	6,6	2,2
1946	79,5	1,5	12,5	0,6	5,6	0,3
1948	84,6	1,7	8,6	0,8	3,7	0,6
1952	81,4	2,1	12,8	0,9	2,3	0,5
1956	78,5	1,4	17,5	0,9	1,0	0,7
1959	79,5	1,8	15,0	2,3	0,9	0,5

- 1) Voor 1946 K.K. Staatspartij, Katholiek Democratische Partij e.a.; na 1946 Katholieke Volkspartij, Katholieke Nationale Partij e.a.
- 2) Anti-revolutionnaire Partij, Christelijk-Historische Unie, Staatkundig Gereformeerden e.a. Unie. In 1946 gesticht door samengaan van S.D.A.P., de Vrijz. Democr. Bond en de Christ. Dem. Unie. De percentages voor de voorafgaande jaren hebben betrekking op de som van de percentages der op genoemde drie partijen uitgebrachte stemmen.
- 4) Voor 1948 Partij van de Vrijheid, van 1922-1937 Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond", in 1918 Liberalen van verschillende schakering.
- 5) N.S.B., C.P.N., P.S.P. e.a.

wordt geregistreerd. Of hij zich ook naar de eisen van deze godsdienst gedraagt dan wel het kerkelijk leven verwaarloost zonder zijn lidmaatschap formeel te doen eindigen (onkerksheid), daarover geeft de statistiek geen uitsluitsel. Deze baseert zich enkel op de statistische waarneming, niet op de innerlijke beleving en gesteltenis.

Nochtans blijkt uit modern sociologisch onderzoek 1), dat het lidmaatschap van een kerkgenootschap een van de meest doorslaggevende factoren is bij een dynamisch-functionele analyse van de belangrijkste cultuurelementen van de samenleving. Wij hebben hier in Nederland te maken met een pluralistische maatschappij, die in hoofdzaak gedifferentieerd is door verschil in levensbeschouwing. Het zou daarom zeer de moeite lonen, indien men over gegevens beschikte, die een nader inzicht geven in de godsdienstige overtuiging van de bevolking.

Het is echter een fictie om op grond van de statistische indeling naar godsdienstige gezindte de Limburgse samenleving als een uitsluitend Katholieke te zien. De relatie van godsdienst met andere cultuur- en structuurelementen in deze provincie is niet zo hecht van aard, dat men zonder meer mag veronderstellen, dat de sociale structuur enkel en alleen door Katholieke opvattingen "gekleurd" wordt. Ofschoon deze stelling door nader onderzoek zou moeten worden bevestigd, kan men dit vermoeden met tal van voorbeelden illustreren. Wij zouden dit willen toelichten aan de hand van de verkiezingsuitslagen voor de Tweede Kamer sedert de algemene verkiezingen vanaf 1918, zoals weergegeven in tabel 13, zie pag. 132.

Ofschoon deze veel betwiste maatstaf hier slechts bij wijze van voorbeeld wordt gebezigd, heeft hij tot voordeel, dat hij een kwantitatief beeld geeft over een iets langere periode. Opmerkelijke cijfers zijn in dit overzicht overigens niet te lezen, want met

1) I. Gadourek, A Dutch community, social and cultural structure and process in a bulb-growing region in the Netherlands, 1956.

uitzondering van de jaren van crisis en bevrijding - economisch ook een crisisperiode - vertoont de politieke samenstelling een merkwaardig stabiel beeld. Bij een globale berekening blijkt, dat van de Katholieken 90 à 95 % op Katholieke lijsten stemde, van de Protestantse groepen echter maar hooguit een derde. Uiteraard zijn er soms aanmerkelijke verschillen in dit cijfer te constateren, met name in de steden. Bij deze berekening werd het relatieve aantal Katholieken vergeleken met het aantal uitgebrachte stemmen op Katholieke lijsten en evenzo het relatieve aantal Protestanten met het aantal stemmen, uitgebracht op Protestants-Christelijke partijen. Stilzwijgend is verondersteld, dat de Katholieken en Protestanten, zo zij niet resp. op een Katholieke of Protestantse partij stemden, niet op elkaars lijsten hun stem uitbrachten - een veronderstelling, die uiteraard wel aannemelijk, maar niet bewijsbaar is. Met deze ruwe benadering willen wij hier volstaan. Mogelijk zullen in de toekomst de godsdienst-sociologische studies ons een nader inzicht in dit probleem kunnen verschaffen.

De differentiatie op godsdienstig gebied is uit sociaal oogpunt ook te zien als een manifestatie van de geestelijke activiteit van verschillende bevolkingsgroepen, die in vele gevallen ook een stempel heeft gedrukt op de economische en sociale activiteit van de bevolking. Het verband tussen verschillen in godsdienst, mentaliteit en sociaal-economische activiteit is onmiskenbaar, al ontbreken de gegevens om hierop nader in te gaan.

*   *
*   *

In de voorgaande paragrafen werd een aantal kenmerken van de bevolkingssamenstelling van Limburg nader ontleed. Wij hebben gezien, dat met de sterke bevolkingsgroei der laatste eeuw grote veranderingen in de samenstelling van de bevolking ge-

paard gingen, die zich in velerlei opzicht uitten.

Grote wijzigingen hebben zich in de sociale structuur van de Limburgse samenleving voltrokken. Binnen het bestek van een halve eeuw werd Limburg van een agrarisch, dun bevolkt plattelandsgebied met een autochthone, vrijwel uitsluitend Katholieke bevolking tot een industrieel geurbaniseerd gewest, waar sterke verschuivingen voorkwamen in de verdeling naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat en godsdienstige gezindte van de bevolking. Het eerst, het snelst en het meest ingrijpend trad deze sociale verandering aan de dag in de grotere gemeenten en in een verstedelijkt gebied als de Mijnstreek. Echter deze invloeden hebben zich geleidelijk aan ook op het platteland doen gelden.

Deze grotere differentiatie in de samenstelling van de bevolking was enerzijds een gevolg van de diepgaande sociaal-economische omwentelingen, die zich voordeden, maar gaf anderzijds ook aanleiding tot verschillen in de sociale structuur van de samenleving. Wat uit deze demografische terreinverkenning blijkt, dat is het verloren gaan van de oorspronkelijke homogeniteit in de Limburgse samenleving, die een meer pluriform en heterogeen karakter krijgt. De oorzaken, verklaringen en achtergronden van deze verschijnselen zullen nog verder moeten worden belicht. Wij volstaan echter hier met deze historisch-demografische beschrijving als bouwsteen voor een later onderzoek.

LITERATUUR - OVERZICHT

* * *

In de opzet van de "Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg", die behalve als samenvatting van sociaal-historisch onderzoek ook een bruikbaar naslagwerk beogen te zijn voor de sociale geschiedschrijving van Limburg, willen wij thans een nieuwe rubriek openen, die een literatuuropgave bevat ten dienste van het wetenschappelijk en praktisch onderzoek in deze provincie.

Wat ons bij deze rubriek voor ogen staat, is vooreerst een stimulans te geven voor de bestudering van de vraagstukken van de Limburgse samenleving, en meer in het bijzonder als een oriëntatiemiddel voor ieder, die een gedocumenteerd inzicht wil hebben omtrent de sociale geschiedenis van Limburg.

Met deze eerste literatuurverwijzing hebben wij allereerst bedoeld een overzicht te geven van de werken, verschenen in de meest recente periode, waardoor deze literatuuropgave vooral praktisch nut zal afwerpen. In de volgende jaren stellen wij ons voor een beredeneerd literatuur-repertorium te verstrekken over speciale onderwerpen op sociaal-economisch terrein, die een inzicht geven in de ontwikkeling van b. v. de landbouw, de industrialisatie, het verkeer, de medische en maatschappelijke zorg, het onderwijs en tal van andere aspecten.

Dit overzicht geeft een deels systematische, deels geografische indeling; de in deze bibliografie opgenomen publicaties zijn naar onderwerp gegroepeerd, voorzover de werken de gehele provincie bestrijken en verder naar gebieden en gemeenten ingedeeld in alfabetisch-lexicografische volgorde, voorzover deze publicaties enkel op territoriale eenheden betrekking hebben. Ingeval een boektitel op meer dan één gebied of gemeente betrekking heeft, is deze in principe meervoudig vermeld. Waar mogelijk worden de publicaties opgegeven naar de naam van de auteur(s).

Deze bibliografie heeft uitsluitend betrekking op

sociale en/of economische literatuur, gewijd aan de provincie Limburg. Onder sociaal-economische literatuur worden hier die werken verstaan, die een enigszins "sociaal-wetenschappelijk" karakter dragen. Niet opgenomen zijn landelijke publicaties, die ook over de provincie Limburg handelen, maar geen specifiek Limburgse werken zijn. Buiten beschouwing zijn verder gebleven statistische publicaties, studies, welke als tijdschriftartikel zijn gepubliceerd en werken, die een vertrouwelijk karakter dragen en niet ter inzage worden verstrekt. In de volgende literatuur-overzichten, die een ander karakter dragen, zal een andere indeling worden gevolgd.

Voor een meer uitgebreid wetenschappelijk onderzoek, waarbij men naast een archief-studie ook algemene literatuur en artikelen in tijdschriften en periodieken zal moeten raadplegen, kan men uiteraard met dit overzicht niet volstaan. Omtrent de in de bibliotheek van het Sociaal Historisch Centrum aanwezige literatuur en over de te bestuderen archieven, zullen graag alle inlichtingen worden verstrekt.

Deze literatuur-opgave draagt een voorlopig karakter en kan niet op volledigheid aanspraak maken. Voor opgaven tot aanvulling van de thans verschenen bibliografie en voor opmerkingen met betrekking tot de opzet van deze literatuurlijst houdt het Sociaal Historisch Centrum zich aanbevolen. Aan al degenen, die bij de samenstelling hun medewerking verleenden, zij gaarne dank gebracht.

ALGEMEEN

Knuvelde, G. Bezuiden de Moerdijk. Problemen en verschijnselen.
Tilburg, 1929.

Knuvelde, G. Vanuit wingewesten. Een sociografie van het Zuiden.
Hilversum, 1930.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Enige beschouwingen over het Economisch Technologisch Instituut en een Industriebank in Limburg.
Z. pl., 1934.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Positieve, regionaal centraal georiënteerde welvaartspolitiek.
Z. pl., 1934.

Limburg en Rotterdam, Hoofdmomenten uit de geschiedenis van de Nederlands-Belgische verhoudingen.
Maastricht, 1934.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Industrialisatie-gedachten.
Maastricht, 1936.

Richtlijnen. Peelrapport van de Commissie voor binnen-kolonisatie voor het streekplan Noord-Limburg.
Maastricht, 1936.
Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Gielen, Mr R. A. H. M. De noodzakelijkheid van industrialisatie in Nederland en de wijze harer bevordering.
Maastricht, 1937.
Publ.: E. T. I. L.

Roukens, Dr Winand. Wort- und Sächgeografie in Niederländisch Limburg und den benachbarten Gebieten.
Nijmegen, 1937.
Proefschrift, Nijmegen.

Rapport Dorpskernen (Streekplan Noord-Limburg).
Maastricht, 1940.
Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Rapport betreffende de organisatie van het vreemdelingenverkeer in Limburg.

- Maastricht, 1941.
 Publ.: Kamer van Koophandel voor Limburg.
- Roemen, Dr H. C. W. Enkele details uit het Sociaal-
 en Economisch Geografisch werk van het E. T. I. L.
 Z. pl., 1941.
 Publ.: E. T. I. L.
- Waterwinning in Zuid-Limburg. Rapport uitgebracht
 aan de N. V. Waterleiding Maatschappij voor Zuid-
 Limburg.
 Maastricht, 1941.
- Knippenberg, Dr H. H. Kultuur tussen puin. In Noord-
 Brabant en Limburg.
 Eindhoven, 1945.
- Nota inzake de grenswijzigingen der gemeenten in de
 provincie Limburg.
 Maastricht, 1946.
 Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.
- Rapport Stichting "Herstel Limburg 1945" inzake
 materiële oorlogsschade.
 Z. pl., 1946.
 Publ.: Stichting "Herstel Limburg 1945".
- Brom, Prof. Dr G. De opkomst van het Zuiden.
 Amsterdam, 1947.
 Overdr.: Verslag Akademiedagen Kon. Ned. Akade-
 mie van Wetenschappen, 1947.
- Nota betreffende de uit planologisch opzicht gewenste
 wijzigingen van de grenzen der gemeenten, gelegen
 in de "oude" Mijnstreek.
 Maastricht, 1947.
 Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.
- Nota ten aanzien van de toeneming van de bevolking
 in de provincie Limburg.
 Maastricht, 1947.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende een onderzoek naar de sociaal-geografische structuur van een gebied, omvattende de gemeenten Mook-Middelaar, Gennep, Ottersum en Bergen.

Maastricht, 1947. Dl. 1.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rouken, Dr W. Bijdrage tot de kennis van wezen en waarde der volkscultuur.

Nijmegen, 1947.

Industrialisering, De toekomstige ... in Limburg. Economische, ethische, sociale en culturele aspecten. Maastricht, 1948.

Nota betreffende de demografische ontwikkeling in de provincie Limburg.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Verordening en beschrijving, deel uitmakende van het partiële streekplan ter bescherming van waterwingebieden in Zuid-Limburg, houdende bestemmings- en gebruiksvoorschriften van de in dit plan begrepen gebieden, welke zijn aangewezen als in hoofdzaak bestemd voor drinkwatervoorziening.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Ontwikkeling der welvaartsmogelijkheden in Limburg. Maastricht, 1949.

Publ. : E. T. I. L.

Peters, C. ss. R., Prof. Dr J. In Limburg staat een huis (De Volkshogeschool "Geerlingshof" te Valkenburg-Houthem).

Heerlen, 1950.

Peters, C. ss. R., Prof. Dr J. De Limburgse academicus morgen.
Heerlen, 1950.

Rapport betreffende de organisatie van het vreemdelingenverkeer in Limburg. Maastricht, 1950.
Publ. : Kamer van Koophandel voor Limburg.

Thiel, Drs G. van. Rapport inzake Noord- en Midden-Limburg als streken, waar bijzondere maatregelen nodig zijn ter bevordering van de welvaart.
Maastricht, 1950.
Publ. : E. T. I. L.

Opbouw Limburg 1945-1950.
Maastricht, 1951.
Publ. : Contactorgaan voor de Welvaart.

Coerbergh, Drs P. M., e. a. Het Drostambt Tuddern.
Maastricht, 1952.

Eeuw, Een kwart ... welvaartsbevordering in Limburg.
Maastricht, 1952.
Publ. : E. T. I. L.

Roemen, Dr H. C. W. De technisch-economische ontwikkeling van Limburg in de laatste 70 jaar en het welvaartsprobleem in de toekomst.
Z. pl., 1952.
Overdr. : De Ingenieur, nr. 32, 1952.

Schatting van de aanwas van het aantal personen in de productieve leeftijdsklasse in Limburg in de periode 1951-1961.
Maastricht, 1952.
Publ. : E. T. I. L.

Vademecum van een aantal markt-analytische gegevens van de "afgeronde provincie" Limburg.
's-Gravenhage, 1953. Publ. : Cebuco.

Zuiden, Het ... en de werkgelegenheid.

Z. pl., 1953.

Inleidingen, gehouden op het werkgelegenheids-congres van de K. A. B. te Den Bosch op 10 december 1953.

Roemen, Dr H. C. W. Het ontwikkelingsgebied Noordelijk-Limburg.

Maastricht, 1954.

Publ.: E. T. I. L.

Streekplan van de westelijke Mijnstreek.

Maastricht, 1954.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Venne, Drs J. J. J. van der. Structuurveranderingen in de Zuid-Limburgse samenleving en de daarmee samenhangende sociaal-economische vraagstukken. Maastricht, 1954.

Welvaart en Welzijn. Enkele aspecten van de ontwikkeling van N. O. - Brabant en Noord-Limburg.

Amsterdam, 1954.

Publ.: Dr Wiardi Beckmanstichting.

Land, Het ... van de Peel. Onder redactie van M. Kemp.

Maastricht, 1955.

Streekplan. Midden-Limburg tenwesten van de Maas.

Maastricht, 1955.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Volkshogeschoolwerk, Vijf jaar ... in Limburg 1950-1955.

Z. pl., 1955.

Publ.: Stichting Limburgs Gemeenschapsoord en Volkshogeschool.

Analyse van de binnenlandse migratie 1948-1955 (de provincie Limburg betreffende).

Maastricht, 1957.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Houben, Dr F. J. M. A. H. Rede uitgesproken door ... bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het E. T. I. L.

Maastricht, 1957.

Publ. : E. T. I. L.

Raming van de natuurlijke groei der bevolking tot 1975 (voor de provincie Limburg).

Maastricht, 1957.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Roemen, Dr H. C. W. Bevordering van de industriële ontwikkeling in een periode van dalende conjunctuur. Maastricht, 1958.

Publ. : E. T. I. L.

Thurlings, Prof. Dr Th. L. M., Prof. Dr W. Heere en Prof. Dr A. Oldendorff. Schets van de sociaal-economische structuur van Noord-Limburg.

Venlo, 1958.

Publ. : Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg.

Limburg, industriegebied in stijgende lijn.

Maastricht, 1959.

Publ. : E. T. I. L.

Studie van de toekomstige sociaal-economische ontwikkeling en in het bijzonder van de bevolkingsgroei en de te verwachten industriële werkgelegenheid in elf deelgebieden van Limburg.

Maastricht, 1959.

Publ. : E. T. I. L.

Verheijden, Drs F. J. H. Sociaal-economisch streekrapport van het gebied ten noorden van Sittard en ten zuiden van Echt.

Maastricht, 1959. Publ. : E. T. I. L.

LANDBOUW, INDUSTRIE EN CREDIETWEZEN

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Industriemogelijkheden in Limburg.
Maastricht, 1930.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Voorstel tot industriefinanciering in Limburg.
Maastricht, 1932.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Het voorstel tot industriefinanciering in Limburg. Over oprichting ener N. V. "Collectieve Gemeentelijke Industrie-bank in Limburg".
Maastricht, 1932.

Rapport Industriefinanciering in Noord-Brabant en Limburg.
Z. pl., 1933.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. De Limburgse Industrie-bank plannen.
Maastricht, 1934.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Waarom een industriebank in Limburg?
Maastricht, 1934.

Industriebank in Limburg. Redevoeringen van Mr. E. O. J. M. Baron van Hövell tot Westerfliet, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Gelissen, J. M. J. Schaepkens van Rieimpst, Mr H. M. Gielen en J. H. Maenen.
Z. pl., 1934.

Hoolwerff, J. van. Die Kohlenversorgung Hollands.
Z. pl., 1934.
Proefschr. Zürich.

Kemp, M. De Limburgse mijnen in economisch en sociaal opzicht.
Z. pl., 1935.

Jongmans, W. J. en F. H. van Rummelen. Korte beschrijving van grondstoffen voor industriële, bouwkundige en landbouwkundige doeleinden in Zuid-Limburg.
Maastricht, 1939.

Streekplan Zuid-Limburg. De bodem.
Maastricht, 1940.
Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Veilingwezen, Het ... in Zuid-Limburg.
Maastricht, 1940.
Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Streekplan Noord- en Midden-Limburg. De bodem.
Maastricht, 1941.
Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Doormaal, S. V. D., J. C. A. van. Onderzoekingen betreffende de lössgronden van Zuid-Limburg.
Haarlem, 1945.
Proefschr. Wageningen.

Concept-plan industrievestiging.
Maastricht, 1945.
Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg.

Bers, G. W. J. van. De ontwikkeling van de landbouw in Zuid-Limburg.
Maastricht, 1946.

Nota's, Statistische ... betreffende de land- en tuinbouw in de streek Mook-Bergen.
Maastricht, 1947.

Industrialisering, De toekomstige ... van Limburg. Economische, sociale, culturele en ethische aspecten.
Maastricht, 1948.
Publ. : E. T. I. L.

Rapport van de staatscommissie Couvee inzake de na-

tionalisatie der steenkolenmijnen.
's-Gravenhage, 1948.

Cornips, Drs J. H. A. E. Een onderzoek naar de sociaal-economische ontwikkeling van de steenfabrieken in de mijnstreek.
Maastricht, 1948.

Industriebank, De ... in Limburg.
Maastricht, 1950.

Producten der Limburgse industrie.
Maastricht, 1936, 1950, 1958.
Publ. : E. T. I. L.

Spronck, Dr Ir S. J. Ontwikkeling en mogelijkheden van de metaalindustrie in Midden- en Noord-Limburg.
Maastricht, 1950.
Publ. : E. T. I. L.

Schelling, Drs J. Een bodemkartering van Noord-Limburg. (Gemeente Ottersum, Gennep en Bergen).
's-Gravenhage, 1951. 2 Dln.
Publ. : Directie van de Landbouw van het Ministerie van Landbouw.

Crijns, Dr L. H. J. Retributies en het recht op de mijnen in Nederland.
's-Gravenhage, 1951.
Proefschr. Leuven.

Gedeelte, Het agrarisch... van het streekplan Mook-Bergen. Samengesteld door het College van Consulents voor de Landbouw.
Z. pl., 1952.

Boderie, H. J. H. Bedrijfsorganisatie in de Nederlandse mijnindustrie.
Z. pl., 1953.

Onderzoekingen naar de werkgelegenheid in de land-

bouw en de afvloeiing van agrarische jongeren in enige gebieden langs de linker Maas- en Waaloever door de Afdeling Streekonderzoek van het Landbouw Economisch Instituut.

Z. pl., 1953.

Gelissen, Prof. Dr Ir H. C. J. M. Heeft de in 1935 in Limburg opgerichte regionale Industriebank haar doelmatigheid bewezen?

's-Gravenhage, 1953.

Overdr.: Maandblad Electro-Techniek, 31-12-1953.

Nota inzake het voorkomen en de winning van mergel (krijt) in Zuid-Limburg.

Maastricht, 1953.

Advieswerk, Bedrijfseconomisch ... Sociaal-economisch onderzoek en Industrie-documentatie van het E. T. I. L. Door Dr H. C. W. Roemen, Dr Ir S. J. Spronck en Drs G. van Thiel.

Maastricht, 1954.

Publ.: E. T. I. L.

Roemen, Dr H. C. W. Bedrijfseconomisch onderzoek. In: Korte inleidingen ... E. T. I. L. 1954.

Maastricht, 1954.

Publ.: E. T. I. L.

Spronck, Dr Ir S. J. De industrie in de provincie Limburg.

Maastricht, 1954.

Publ.: E. T. I. L.

Spronck, Dr Ir S. J. Sociaal-economisch onderzoek.

In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.

Maastricht, 1954.

Publ.: E. T. I. L.

Spronck, Dr Ir S. J. Transportbeton.

In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.

Maastricht, 1954. Publ.: E. T. I. L.

Thiel, Drs G. van. Bedrijfseconomische adviezen van R. A. Lukins aan Limburgse industrieën.
In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.
Maastricht, 1954.
Publ. : E. T. I. L.

Thiel, Drs G. van. Industrie-documentatie.
In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.
Maastricht, 1954.
Publ. : E. T. I. L.

Roemen, Dr H. C. W. Economische en sociale aspecten van de automatisering van het productieproces.
In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.
Maastricht, 1955.
Publ. : E. T. I. L.

Spronck, Dr Ir S. J. De productiviteit en de kleinere en middelgrote onderneming.
In: Korte inleidingen ... E. T. I. L.
Maastricht, 1955.
Publ. : E. T. I. L.

Verslag van de werkzaamheden over de periode van 5 juni 1948 tot 1 oktober 1953 van de Commissie voor Agrarische Belangen in Limburg.
Maastricht, 1955.

Planje, Ir J. P. en J. Schumacher. De agrarische samenleving en de ruimtelijke ordening in de provincie Limburg.
Z. pl., 1956.

Behoud, Het ... c.q. terugwinning van de landbouwgronden langs de Maas.
Z. pl., 1956.

Overgang, De ... van grond naar niet-agrarische doeleinden.
Maastricht, 1958.
Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Hellings, A. J. De landbouwwaterhuishouding van Nederland.

Dl. 12: De provincie Limburg.

's-Gravenhage, 1958.

Publ. : T. N. O.

VERKEER

Verslag der commissie van advies, ingesteld bij beschikking van de Minister van Waterstaat van 10 december 1925 La, B. Afd. Waterstaat T., inzake de Overlaadhaven aan het Julianakanaal.

's-Gravenhage, 1927.

Bongaerts, M. De Waterwegen om Maastricht.

Z. pl., 1931.

Franquinet, Mr E. Vliegveld Zuid-Limburg, een Zuid-Limburgs verkeersbelang.

Maastricht, (1934).

Julianakanaal. Gekanaliseerde Maas en aansluitende waterwegen.

Gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van de opening van het Julianakanaal.

Amsterdam, 1934.

Maas, De ... in Nederland.

Maastricht, 1949, 10 blz.

Publ. : Permanente Tentoonstellings Commissie Rijkswaterstaat.

Rhein - Maas - Schelde - Kanal, Der ...

Kurze Geschichte des Kanalgedankens unter besonderer Berücksichtigung des Entwurfes Hentrich III (1940).

Krefeld, 1950.

Publ. : Stadtverwaltung, Krefeld.

Veergelden, De ... in Limburg.

Maastricht, 1950.

Publ. : Commissie Veergelden der K. v. K. voor Limburg.

Personenvervoer, Het openbaar ... tussen de Nederlandse en Belgische grensprovincies.

's-Gravenhage, 1950.

Publ.: Ned. Verkeers Instituut.

Gaspers, H. Der Rhein - Maas - Schelde-Kanal.
Köln, 1951, 112 blz.

Schelde - Maas - Rijnverbindingen door Nederlands Limburg.

Maastricht, 1952.

Publ.: Limb. Commissie voor de waterwegen van de samenwerkende Kamers van Koophandel en Fabrieken in Limburg.

Waterwegenvraagstuk, Het Nederlands-Belgische...
Rotterdam, 1952.

Publ.: Ned. Comité Waterwegen.

Memorandum van de samenwerkende Kamers van Koophandel in Limburg betreffende de Schelde-Maas-Rijnverbindingen door Nederlands Limburg. Vastgesteld op 27 maart 1953 te Roermond.

Z. pl., 1953.

Publ. Kamer van Koophandel voor Limburg.

Viegen, Dr J. Rapport huurautobedrijf 1953.

Maastricht, 1953.

Publ.: Gem. Dienst van Openbare Werken der Gemeente Maastricht.

Barents, Mr J. Het internationaal statuut v.d. Maas .
Amsterdam, 1954.

Rapport van de Commissie, ingesteld door het bestuur van de Limburgse Scheepvaart Vereniging inzake oponthoud aan de sluizen in het Julianakanaal.
Maastricht, 1954.

Böttger, Dr Wilhelm. Umden Maas -(Arcen)- Nieder-rhein-Kanal. Krefeld, 1957.

Egelie, Dr C. F. De kanaalverbinding tussen Maas en Rijn.

Z. pl., 1958.

Overdr. uit: Verkeer en Vervoer, 1958, nr. 1.

Verslag van het congres betreffende de Maas-Rijnverbinding, gehouden op 11 september 1958 te Venlo. Venlo, 1958.

Wegenverkeerstellingen 1955 aan de Nederlands-Belgische grens en op de $\bar{E}$.-wegen; samengesteld door de subcommissie: "Handel en Verkeer" van de commissie voor coördinatie van de statistieken.

Brussel, 1958.

VOLKSHUISVESTING EN WONINGBOUW

Rechtsmiddelen ten dienste van de stedenbouw en de schoonheid van stad en land.

Maastricht, 1937.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Moubis, Ir F. B. J. M. Woningvoorziening in het Limburgse Industriegebied, in het bijzonder in de Mijnstreek.

Z. pl., 1938.

Overdruk: Handelingen van het Congres v. Openbare Gezondheidsregeling te Maastricht, 1938.

Nota betreffende de voorlopige uitkomsten van de enquête woningbouw en wederopbouw.

Maastricht, 1947.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Dieteren, O. F. M., Drs Remigius. Hoe woont ons volk? Weergave van de resultaten van de Enquête Volkshuisvesting 1946, ingesteld door het Sociaal Archief Limburg, afd. van de K. A. B.

Heerlen, 1948.

Rapport betreffende de oorlogsschade, de bouwacti-

viteit en de woningbehoefte in de provincie Limburg.
Maastricht, 1948.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende de bouwactiviteit en de woning-
behoefte in de provincie Limburg.

Maastricht, 1948.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Nota betreffende de stand van de woningbouw per
1 april 1949.

Maastricht, 1949.

Idem per 1 mei, 1 juni, 1 juli, 1 augustus, 1 oktober,
1 november en 1 december 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Zie ook: Nota's, Maandelijkse ...

Nota's, Maandelijkse ... betreffende de stand van
het woningbouwprogramma.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende de bouwcapaciteit van het bouw-
bedrijf in Limburg voor zover afhankelijk van het
aantal geschoolde bouwvakarbeiders.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende de woningbehoefte en de woning-
bezetting in Limburg.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Stand van het woningbouwprogramma 1948 per 1 janu-
ari 1949.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Prognose, Regionale ... van de woningbehoefte op
1 januari 1965.

Maastricht, 1950.

Publ.: Centrale Directie van de Wederopbouw en Volkshuisvesting en opmerkingen van Ged. Staten van Limburg.

Rapport betreffende een onderzoek naar de mogelijkheid van de bouw van complexen woningen in Limburg. Maastricht, 1950. 2 Dln.

Dl. 1: De Mijnstreek.

Dl. 2: De Economisch-Geografische gebieden Venlo en Maastricht.

Woningbouw, De ... in de provincie Limburg, 1945-1951.

Maastricht, 1951.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Viegen, Dr J. Rapport bouwverenigingen 1902-1952. Maastricht, 1953.

Publ.: Gem. Dienst van Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Rapport betreffende de woningbehoefte in de provincie Limburg per 1 januari 1953.

Maastricht, 1954.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Steegmans, J. De werknemende middenstand en de "Eigen Woning".

Maastricht, 1954.

Venne, Drs J. J. v. d. Rapport woningbehoefte in de provincie Limburg per 1 januari 1953.

Maastricht, 1954.

Kwartaal-overzicht betreffende de stand van de woningbouw. 1 januari 1953 - 31 december 1954.

Maastricht, 1955.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende het vraagstuk van de bouw van meergezinshuizen in Limburg, uitgebracht door en

namens Ged. Staten van Limburg, ingestelde speciale commissie.

Maastricht, 1956.

Publ.: Prov. Bestuur Limburg.

Zwanikken, Dr W. A. C. Volkshuisvesting en samenleving. Een sociografisch-statistische studie naar de activiteit van de Zuid-Limburgse Gemeenschap op het terrein van de volkswoningbouw.

Assen, 1957. Proefschrift Nijmegen.

Waardering, De ... van het meergezinshuis.

Maastricht, 1958.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Woningvoorraad, woningbehoefte, woningproductie 1947-1975.

Maastricht, 1958.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Wijers, Drs J. J. M. Werknota over de woonbehoeften van de ondergrondse mijnwerker in verband met zijn werkomstandigheden.

Heerlen, 1959.

Publ.: "Ons Limburg", Heerlen.

Wijers, Drs J. J. M., Enkele aspecten van het woon-situatiebeeld in de woninggroepen van de Stichting "Thuis Best".

Heerlen, 1959.

Publ.: "Ons Limburg", Heerlen.

Wijers, Drs J. J. M. De woning als leefruimte voor het gezin.

Heerlen, 1959.

Publ.: "Ons Limburg", Heerlen.

Wijers, Drs J. J. M. Eigendomsoverdracht van woningwetwoningen aan bewoners. Enkele sociale aspecten aan dit vraagstuk verbonden.

Heerlen, 1959. Publ.: "Ons Limburg", Heerlen.

Wijers, Drs J. J. M. De waardering van het meergezinshuis.

Heerlen, 1960.

Publ. : "Ons Limburg", Heerlen.

Pia M. Drenth en Nell Spanjer. Woonstijl en woonwensen van het mijnwerkersgezin in de gemeente Kerkrade.

Scriptie Landbouwhogeschool, afd. Landbouwhuishoudkunde.

Wageningen, 1959.

Wijers, Drs J. J. M. Kolenberging, het vraagstuk van het bergen van kolen in eengezinswoningen.

Heerlen, 1960.

Publ. : "Ons Limburg", Heerlen.

ONDERWIJS

Nota betreffende de vestiging van een Technische Hogeschool in Zuid-Nederland.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende een Technische Hogeschool in het industriële Zuiden van Nederland.

's-Hertogenbosch, 1948.

Publ. : Stichting "Technisch Hoger Onderwijs in het Zuiden".

Nota betreffende de demografische en industriële ontwikkeling van de provincie Limburg, in verband met de stichting van een technische hogeschool in het Zuiden.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Thiel, Drs G. van. Rapport betreffende de stand van het Ambachtsonderwijs in de provincie Limburg per 31 december 1947.

Maastricht, 1949. Publ. : E. T. I. L.

Rapport betreffende de toestand van het kleuteronderwijs in de provincie Limburg.

Roermond, 1949.

Publ. : Prov. Opbouworgaan Limburg.

Roemen, Dr H. C. W. Rapport naar aanleiding ener studiereis inzake het technisch onderwijs in Zwitserland.

Maastricht, 1950.

Publ. : E. T. I. L.

Thiel, Drs G. van. Is de omvang van de verschillende opleidingen in Zuid-Limburg op de juiste wijze afgestemd op de behoefte aan administratief en technisch personeel?

Maastricht, 1950.

Publ. : E. T. I. L.

Rapport betreffende de opleiding aan de Technische School, uitgebracht door de Commissie voor het Technisch Onderwijs aan Katholiek Maastricht.

Maastricht, 1952.

Roemen, Dr H. C. W. Enkele problemen rond het technisch lager en middelbaar onderwijs.

Maastricht, 1953.

Publ. : E. T. I. L.

Wat moet mijn zoon of dochter worden? Onderwijsgids voor Maastricht en omstreken.

Maastricht, 1953.

Publ. : Kamer van Koophandel te Maastricht.

Onderwijs, Het middelbaar technisch ... en de industriële ontwikkeling in de Nieuwe Mijnstreek.

Geleen, 1954.

Roemen, Dr H. C. W. Uitgebreid technisch onderwijs (in Limburg).

In: Korte inleidingen E. T. I. L., 1954.

Verheijden, Drs F. J. H. Lager technisch dagonderwijs voor jongens in Limburg.
In: Korte inleidingen E. T. I. L.

Matthijssen, Dr M. Onderwijs en sociaal milieu in Zuid-Limburg.
Z. pl., 1956, 27 blz.
Publ.: Kath. Soc. Kerk. Inst. en Soc. Hist. Centrum voor Limburg.

Onderwijs, Technisch ... voor jongens in Limburg.
Maastricht, 1956.
Publ.: Studiecommissie Technisch Onderwijs voor jongens in Limburg.

Vervolgonderwijs, Het ... in Noord-Limburg.
Roermond, 1956.
Publ.: Prov. Opbouworgaan Limburg.

Toonen, Drs W. P. G. Hogere technische scholen in Limburg.
Maastricht, 1957.
Publ.: E. T. I. L.

Onderwijs, Hoger ... in Limburg. Rapport van de provinciale Limburgse Commissie ter bestudering van het vraagstuk van de verruiming van de mogelijkheden tot het volgen van Hoger of daar mee op één lijn te stellen onderwijs voor Limburgse studenten.
Maastricht, 1958.

Toonen, Drs W. P. G. Ontwikkelingsplan voor het V. H. M. O. in Limburg. Rapport over een onderzoek naar de mogelijke en wenselijke ontwikkeling van de deelneming aan het V. H. M. O. in Limburg en naar de daartoe vereiste uitbouw van het V. H. M. O.-apparaat.
Maastricht, 1959.
Publ.: E. T. I. L.

SOCIALE VRAAGSTUKKEN

Martin, J. H. Langs werkverschaffingen in Limburg.
Hoensbroek, 1939.

Proeve ener schatting van het aantal geschoolde arbeiders, hetwelk jaarlijks in Limburg nodig zal zijn.
Maastricht, 1945.

Publ. : E. T. I. L.

Grensarbeidersvraagstuk, Het ... in Limburg.
Maastricht, 1947.

Publ. : Kamer van Koophandel voor Limburg.

Huishoudrekeningen van 216 gezinnen van werknemers in het mijnbedrijf over de periode 2 nov. 1946-1 febr. 1947.

Heerlen, 1947; 2 dln.

Publ. : Bedrijfsschap voor de steenkolenmijnindustrie.

Huishoudrekeningen van 153 gezinnen van werknemers in het mijnbedrijf over de periode 1 febr.-3 mei 1947.

Heerlen, 1947.

Publ. : Bedrijfsschap voor de steenkolenmijnindustrie.

Huishoudrekeningen van 155 gezinnen van werknemers in het mijnbedrijf over de periode 4 mei-4 augustus 1947.

Heerlen, 1947.

Publ. : Bedrijfsschap voor de steenkolenmijnindustrie.

Huishoudrekeningen van 151 gezinnen van personeelsleden der Nederlandse steenkolenmijnen over de periode 2 aug. - 1 nov. 1947.

Heerlen, 1948.

Publ. : Bedrijfsschap voor de steenkolenmijnindustrie.

Rapport gemeenteklassen over Zuid-Limburg. Uitgebracht door de Stichting van de Arbeid.

Z. pl., 1947.

Vraagstuk, Het ... der lectuurvoorziening in Limb.
Venlo, 1949.

Publ.: Prov. Ver. van R. K. Openbare Leeszaalen en
Bibliotheken in Limburg en van de Stichting Diocesa-
ne Lectuurzorg, Roermond.

Gids Opbouworgaan Limburg.

Roermond, z. jr.

Publ.: Prov. Opbouworgaan Limburg.

Arbeidsmarktbeschrijving van de provincie Limburg.
Z. pl., 1951 - ...

Publ.: Directie voor Arbeidsvoorziening van het Mi-
nisterie van Soc. Zaken en Volksgezondheid.

Nota betreffende het ziekenhuiswezen in Zuid-Lim-
burg.

Maastricht, 1951.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Rapport betreffende de oorzaken en gevolgen van de
scheiding tussen het kerkelijk en het burgerlijk hu-
welijk.

Maastricht, 1952.

Publ.: Centrale Caritas, Maastricht.

Handboek pastorale sociologie. Onder redactie van
Prof. Dr W. Banning.

's-Gravenhage, 1953.

Dl. I: Zeeland, Zuid-Hollandse eilanden, Noord-Bra-
bant en Limburg.

Kwartaal-rapporten over de ontwikkeling van de ar-
beidsmarkt (in de provincie Limburg).

Maastricht, 1953 - ...

Publ.: Districtsbureau voor de Arbeidsvoorziening
in de provincie Limburg.

Arbeidsvraagstuk, Het ... der blinden in Limburg.

Roermond, 1954.

Publ.: Prov. Opbouworgaan in Limburg.

Diederich, Drs J. Aspecten van de levensomstandigheden van de bejaarden in de kleine en middelgrote gemeenten in Limburg.

Roermond, 1954.

Publ.: Prov. Opbouworgaan in Limburg.

Bejaardentehuizen in Limburg. Adresboek.

Roermond, 1954.

Publ.: Prov. Opbouworgaan in Limburg.

Cijfers betreffende de bejaarden in Limburg.

Roermond, 1955.

Publ.: Prov. Opbouworgaan in Limburg.

Daemen, F. A. Een studie over de beleving der huwelijksmoraal in de gemeente Maastricht, 1896-1950. Maastricht, 1955.

Lijst van rusthuizen, sanatoria, ziekenhuizen, voogdijgestichten en weeshuizen in Limburg.

Maastricht, 1955.

Nota van de studie-commissie ad hoc der Diocesane Commissie van Stands-organisaties in het bisdom Roermond inzake: De sociale voorzieningen.

Roermond, 1955.

Ontspanningsbibliotheken in Limburgse bedrijven.

Roermond, 1955.

Publ.: Prov. Opbouworgaan in Limburg.

Pennings, W. Doel, werkwijze en karakter van het Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Roermond, 1955.

Publ.: Prov. Opbouworgaan Limburg.

Verpleeginrichtingen in Limburg.

Roermond, 1955.

Publ.: Prov. Opbouworgaan Limburg.

Domburg, F. Ph. van. Evoluërend buurt- en wijk-

huiswerk in Limburg.

Utrecht, 1956.

Publ.: Ned. Bond voor Sociaal-Cultureel Vormingswerk.

Wojakowski, Drs A. De sociale en sociaal-culturele situatie in Noord-Limburg.

Roermond, 1956.

Gids, Maatschappelijke ... voor Noord-Limburg.

Roermond, 1957.

Publ.: Commissie Sociale Planning Ontwikkelingsgebied Noord-Limburg.

Verkenningen omtrent de huidige en toekomstige arbeidssituatie van de mijnbouw in Nederlands-Limburg. Luxemburg, 1957.

In: Studies en Documentatie van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Regionale studies werkgelegenheid.

Stalpers, Drs J. Jeugd en Maatschappij.

Roermond, 1958.

Publ.: Prov. Opbouworgaan Limburg.

Trooster O. S. U., Zr Marg. M. De invloed van de ontwikkeling van de mijnindustrie op de bevolking van de Zuid-Limburgse Mijnstreek in het algemeen en op het bestedingspatroon in het bijzonder.

Kerkrade, 1958.

Ontwikkelingsgebieden, De Nederlandse ... Schets van de sociale problematiek.

's-Gravenhage, 1960.

GEDENKBOEKEN, HISTORISCHE OVERZICHTEN, en dergelijke.

Gedenkschrift Kamer van Koophandel en Fabrieken te Vaals. 100-jarig bestaan.

Vaals, 1917.

Gedenkboek Vermeulen's Kerkorgels. A. D. 1730. 200 jaar orgelbouw.
Weert/Alkmaar, 1930.

Gedenkboek Bisschoppelijk College "St. Joseph" Sittard. 1905-1930.
Roermond, 1930.

Gedenkschrift 25-jarig jubileum der Ver. Ambachts-
onderwijs voor Roermond en Omstreken. 1907-1932.
Roermond, 1932.

Schaepkens van Rimpst, J. De kanalisatie der Maas. Een kwart eeuw van actie voor de bevaarbaarmaking dezer rivier. Gedenkboek van de "Maasvereeniging in Limburg" bij haar 25-jarig bestaan.
Maastricht, 1933.

Gedenkschrift St. Louis, Weert. 1858-1933.
Weert, 1933.

Gedenkboek Provinciale Limburgse Electriciteits-
Maatschappij.
Stroomverkoopmaatschappij Maastricht 1909-1934.
Maastricht, 1934.

Gedenkboek, R. K. Ziekenhuis St. Joseph te Venlo. 1861-1936.
Venlo, 1936.

Gedenkboek "Ons Dagelijks Brood". 25 Jaar coöperatief leven en streven.
Heerlen, 1936.

Gedenkboek R. K. Huishoud- en Industrieschool te Heerlen ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan. 1912-1937.
Heerlen, 1937.

Gedenkboek R. K. School voor Buitengewoon Onderwijs te Maastricht. 1912-1937. Maastricht, 1937.

Gedenkboek Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus te Maastricht. 1837-1937.
Maastricht, 1937.

Veertig jaar Landbouw crediet 1898-1938.
Roermond, 1939.

Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan der Ver. Landbouwbelang aan- en verkoopvereniging van de Limburg'se land- en tuinbouwbond. 1914-1939.
Roermond, 1939.

Zilver over het Voogdijgesticht "St. Joseph" te Heer. Heer, 1939.

Gedenkboek der Gemeentelijke Hoogere Burgerschool te Maastricht bij gelegenheid van haar 75-jarig bestaan.
Maastricht, 1939.

Gedenkboek Stedelijk Gymnasium te Maastricht. 1864-1939. Samengesteld door de docenten.
Maastricht, 1939.

Gedenkboek Coöperatieve Verbruiksvereniging "De Hoop" te Venlo. 1914-1939.
Venlo, 1939.

Gedenkschrift, bij het 25-jarig bestaan der R. K. Landbouwschool te Posterholt.
Posterholt, 1939.

Hyacinthus, Broeder. In honderd jaren 1840-1940. Gods goededaden herdacht bij het eeuwfeest der congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd Maria te Maastricht.
Maastricht, 1940.

Limburg 1839-1939. Van ploeg tot afbouwhammer. Redactie M. Kemp.
Maastricht, 1940.

Gedenkboek, vijftien jaar Ziekenfondswezen. Centraal Ziekenfonds, Instelling van de Limburgse R. K. Werkliedenbond.
Heerlen, 1941.

Wintermans, Mr. J. J. Een halve eeuw gewestelijke Zuivelcoöperatie Geschiedenis van de Zuid-Nederlandse Zuivelbond.
Roermond, 1944.

Gedenkboek, Coöperatieve Bouwvereniging "Eigen Huis" G. A. Maastricht 1903-1943.
Maastricht, 1946.

Hornerheide 1921 - 7 Mei - 1946. Bij herdenking van het 25-jarig bestaan.
Roermond, 1946.

Gedenkboek van de Middelbare Technische School te Heerlen.
Heerlen, 1935/1947.

Nijverheidsschool te Weert, 25-jarig bestaan.
Weert, 1947.

Gedenkboek Coöperatie "De Volharding" U. A. Tegelen. 1908-1948.
Tegelen, 1948.

Gedenkboek Coöperatieve Roermondse Eiermijn. 1904-1944. 40 jaar geschiedenis.
Roermond, 1948.

Gedenkboek Rolduc. 1843-1943.
Kerkrade, 1948.

Gedenkschrift van de N. V. Maasbuurtspoorweg ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan. Van Railverkeer tot Autobusdiensten via stoom en diesel.-
Cuyk, 1948.

100 jaar St. Vincentiusvereniging te Maastricht.
1848-1948.
Maastricht, 1948.

Mijlpaal 60. Biografie van een bedrijf. Uitgave:Po-
pe's draadlampenfabriek.
Venlo, 1949.

Gedenkboek A. Schunck, N. V. Kleding-, manufacturen
en woninginrichting magazijn, Heerlen 75 jaar. 1874-
1949.
Heerlen, 1949.

Campen, Ph. van, P. Kollenberg en F. Kriellaars.
Landbouw en Landbouwcrediet. 1898-1948. 50 jaren
geschiedenis van de Coöperatieve Centrale Boeren-
leenbank.
Roermond, 1949.

Jubileum-uitgave van de K. A. B. Beek, 1904-1949.
Beek, 1949.

Blondel, M. Twee eeuwen ellewaren. Een terugblik
bij het 175-jarig bestaan van het handelshuis der Fa.
F. Receveur te Venlo.
Venlo, 1949.

Gedenkboek Koninklijke Nederlandse Papierfabriek.
100 jaren Papierfabriek. 1850-1950.
Maastricht, 1950.

Feestgids voor de herdenking van het 75-jarig be-
staan der K. A. B. afd. Vaals. 1875-1950.
Vaals, 1950.

Dieteren, O. F. M. Drs Remigius. 40 jaar arbeids-
woningen in Limburg. Gedenkboek "Ons Limburg".
1911-1951.
Heerlen, 1951.
Publ. : Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Planje, Ir J. P. 50 jaar Limburgse Land- en Tuinbouw. 1901-1951.
Echt, 1951.

25 jaar Electro-Chemische Industrie te Roermond. Roermond, 1951.
Koninklijke Industriële Maatschappij v/h Noury en van de Lande N. V.
Roermond, 1951.

Gedenkboek bij gelegenheid van het 60-jarig bestaan der fa. L. Verschueren C. V. Orgelbouwersbedrijf te Heijthuysen. 1891-1951.
Heijthuysen, 1951.

Gedenkschrift "De Maastrichtse Spaarbank 1876 - 1951", bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan. Maastricht, 1951.

Gedenkboekje Middelbare Kunst- en Nijverheidsschool te Maastricht. Bij het 25-jarig bestaan. Maastricht, 1951.

Cornips, Drs J. H. A. E. Bijdrage tot de geschiedenis van de krankzinnigenzorg te Maastricht. Maastricht, 1951.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht.

50 jaar Openbaar Slachthuis der gemeente Maastricht. 1901-1951.
Maastricht, 1951.

Gedenkboek bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Staatsmijnen in Limburg. Roermond, 1952.

Jacobs, M. S. C., Jac. Het gouden boek der K. A. B. 1900-1950.
Heerlen, 1952.

Mijn en Spoor in goud. Onder redactie van M. Kemp.
Maastricht, 1952.

Geleen van dorp tot Mauritsstad.
Geleen, 1952.

Schetsen bij het 50-jarig bestaan van de Coöperatieve Verbruiksvereniging "De Ster" U. A. te Maastricht.
Maastricht, 1952.

Gedenkboek Coöperatieve Bouwvereniging "Ons Belang" G. A. 1903-1953.
Maastricht, 1952.

Meegeren. Drs J. W. F., van. Korte historie van de arbeidsbemiddeling in Maastricht.
Maastricht, 1952.

Cornips, Drs J. H. A. E. 50 jaar Bouwvereniging "St Servatius" te Maastricht. 1902-1952.
Maastricht, 1952.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg ,
Maastricht.

Dieteren O. F. M., Drs Remigius. Mens en Mijn; een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond.
Heerlen, 1953.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg,
Maastricht.

50 jaar openbare arbeidsbemiddeling.
Z. pl., 1953.

Groei naar een Ideaal. 40 jaar Katholieke Middenstandsbond in Limburg.
Venlo, 1953.

Gedenkboek 50-jarig bestaan K. A. B. en Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, afd. Kerkrade.
Kerkrade, 1953.

Gedenkboek. Onderlinge Verzekeringsmij. van L.L.T.B. en K.A.B. bij haar 50-jarig bestaan.
Z. pl., 1953.

Cornips, Drs J. H. A. E. 100 jaar Gemeente Spaarbank van Maastricht.
Maastricht, 1953.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht.

Gedenkschrift 40 jaar R. K. Moederschapszorg. De Kweekschool voor Vroedvrouwen te Heerlen.
Heerlen, 1953.

Gedenkschrift Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken 1804-1954.
Maastricht, 1954.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht.

Omloo, J. W. De Venlose K. A. B. in het goud.
Venlo, 1954.

Dieteren O. F. M., Drs Remigius. In dienst der zieken. Het St Josephziekenhuis te Heerlen. 1904-1954.
Bussum, 1954.
Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht.

Gedenkboek Algemeen Ziekenfonds "Noord-Limburg". 1929-1954. 25 jaar ziekenfondswerk in Noord en Midden-Limburg.
Venlo, 1954.

Gedenkboek Roda Sacra. 1104-1954.
Roermond, 1954.

Gedenkboek Nederlandse Katholieke Bond van Werknemers in Industriële Bedrijven "St Willibrordus". 1895-1955. Zestig jaar Katholieke Vakorg. onder de Maastrichtse fabrieksarbeiders. Maastricht, 1955.

Gedenkschrift gouden jubileum van de afd. Heerlen van de Nederlandse Katholieke Bond van Vervoerspersoneel "St Raphaël". 50 jaren organisatieleven. 1905-1955.

Heerlen, 1955.

Gedenkboek St. Bernardinusgymnasium. 1930-1955.

Heerlen, 1955.

Jansen, Jac. 40 jaar Studentenclubs in Limburg. 1915-1955.

Weert, 1955.

Colsen, J. P. (C. M.) Poels.

Roermond, 1955.

Gedenkschrift 1930-1955 van "De Mijnbeambte"; Prot. Christelijke Ver. van beampten, werkzaam bij het mijnbedrijf.

Heerlen, 1955.

Tien jaar buurthuis "Sterre der Zee".

Maastricht, 1955.

Philips, Drs J. F. R. R.K. Gesticht de Nieuwenhof, voorheen R.K. Armenhuis. Geschiedkundige bijdrage, ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan.

Maastricht, 1955.

Gedenkschrift "St Raphaël" afd. Heerlen. 1905-1955. 50 jaren organisatieleven.

Heerlen, 1955.

Gedenkboek Derde Orde Bibliotheek. 1931-1956.

Maastricht, 1956.

Gedenkboek 50-jarig bestaan der N. V. Machinefabriek "Weert" v/h Gebr. vande Venne, 1906 - 18 Mei - 1956.

Weert, 1956.

Gedenkboek "Het Limburgse Landschap" bij het 25-jarig bestaan; in opdracht van het bestuur samengesteld door Ir Ed. Nicolas.
Maastricht, 1956.

Personenvervoer in de Oude Mijnstreek. Aangeboden door de N. V. Internationale Autobus Onderneming "I. A. O." Eygelshoven.
Eygelshoven, 1956.

Gedenkboek N.V. Valkenburg Omhoog; ter gelegenheid van haar 40-jarig bestaan.
Valkenburg, 1956.

Gedenkboek 50-jarig bestaan der N. V. Meelfabrieken "Weert"; v/h Gebr. vande Venne, 1906 - 18 Mei - 1956.
Weert, 1956.

Gedenkboek 50 jaar Venlose Bouwvereniging 1907-1957.
"Wij Bouwen" 50 jaar.
Venlo, 1957.

E. T. I. L., 1932-1957. Een kwart eeuw welvaartsbevordering in Limburg.
Maastricht, 1957.
Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Gedenkboek 10 jaar Mater Amabilisschool te Maastricht. 1947-1957.
Maastricht, 1957.

50 jaar Vroom & Dreesman te Maastricht. Door Dr Ch. Thewissen.
Maastricht, 1957.

40 jaren woningvereniging "St Mathias". 1917-1957.
Maastricht, 1957.

Bevers, Ad. Samen bouwen. Gedenkschrift bij het 20-jarig bestaan der aannemersfirma "Wilma" te

Weert.

Krimpen aan de IJssel, 1958.

Gedenkboek Algemene R. K. Ambtenaren Vereniging.
1918-1958.

Maastricht, 1953.

Gedenkboek 100 jaar Wesly Papierwarenfabriek te
Maastricht.

Maastricht, 1958.

Gedenkboek N. V. Porcelein en Tegelfabriek Mosa,
Maastricht. 1883-1958. Onder redactie van Dr Ch.
Thewissen.

Maastricht, 1958.

Gedenkschrift 40 jaar Katholieke Reclassering in
Maastricht.

Maastricht, 1959.

Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Philips, Drs J. F. R. Gemeentebedrijven in Maas-
tricht sinds 1853.

Maastricht, 1959.

Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Dieteren O. F. M., Drs Remigijs. 25 jaar planologie
in Limburg.

Maastricht, 1959.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Maenen, Dr A. J. F. Petrus Regout 1801-1878; een
bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van
Maastricht.

Nijmegen, 1959.

Proefschrift Tilburg.

Jubileumboek Limagas. Uitgegeven bij gelegenheid
van het 25-jarig bestaan van de Limb. Maatschappij
voor Gasdistributie te Heerlen.

Gulpen, 1959.

Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij 1909-1959. Gedenkboek, uitgegeven bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de N. V. Provinciale Limburgsche Electriciteits Mij. te Maastricht. Maastricht, 1959.

Gedenkboek 40-jarig bestaan der Gebr. Plieger Sanitair & Metaalhandel N. V., Heerlen/Amsterdam. Z. pl., 1959.

Gedenkboek N. V. Koninklijke Sphinx-Ceramique te Maastricht. Maastricht, 1959.

Gedenkboek Meelfabriek der Firma R. Smeets te Roermond. Roermond, z. jr.

Gedenkboek 40 jaar Tricotagefabrieken v/h Frans Beeren en Zonen N. V. Weert, 1960.

Gedenkboek E. N. C. I. Maastricht, 1960.

PLAATSEN EN GEMEENTEN

Amby

Korte samenvatting van enkele sociaal-economische becijferingen ten dienste van de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Amby.

Maastricht, 1951.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Inleidende studies tot de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Amby. Door Dr J. Viegen. Maastricht, 1952.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Korte survey van de gemeente Amby ten dienste van de studie der uitbreidingsplannen. Door Dr. J. Viegen. Maastricht, 1949.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Beek

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Beek.

Maastricht, 1950.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Beesel

Toelichting en beschrijving van het uitbreidingsplan ... gemeente Beesel.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Belfeld

Beschrijving van het uitbreidingsplan aanwijzende de bestemming in hoofdzaak der gemeente Belfeld.

Maastricht, 1947.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

De groei der bevolking en de ontwikkeling in de beroepsstructuur in de gemeente Belfeld. Door Drs F. J. H. Verheijden.

Maastricht, 1958.

Bergen

Nota betreffende het economisch-geografisch onderzoek in de gemeente Bergen.

Maastricht, 1948.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Nota betreffende een onderzoek naar het meest gewenste beloop van de grenzen der gemeente Bergen.

Maastricht, 1947.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Het grondgebruik in de gemeente Bergen.

Bergen, 1956.

Publ. : Gemeentebestuur van Bergen in samenwerking met het Rijksconsulentschap voor grond- en pachtzaken voor Limburg te Roermond.

Een bedrijfsstudie in de gemeente Bergen. De landbouw in het Limburgse Bergen.

Maastricht, 1957.

Publ. : Commissie streekverbetering Bergen.

Berg en Terblijt

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... der gemeente Berg en Terblijt.

Maastricht, 1943.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Beschrijving van het uitbreidingsplan der gemeente Berg en Terblijt.

Maastricht, 1952.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Bocholtz

Onderzoek ten behoeve van de uitbreidingsplannen in hoofdzaak der gemeente Bocholtz.

Delft, 1953.

Publ. : Bureau voor Stedebouwkundig Onderzoek.

Toelichting bij het uitbreidingsplan Banenheide, gemeente Bocholtz.

Maastricht, 1938.

Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Borgharen

Toelichting uitbreidingsplan gemeente Borgharen.

Maastricht, 1956.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Toelichting bij het uitbreidingsplan gemeente Borg-
haren.

Maastricht, 1950.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Brunssum

Voorlopig rapport inzake omvang herziening van het
uitbreidingsplan in hoofdzaken der gemeente Brun-
sum.

Delft, 1953.

Publ. : Bureau Stedebouwkundig Onderzoek.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbe-
leid en herziening van uitbreidingsplannen voor de
gemeente Brunssum.

Maastricht, 1959.

Publ. : Economisch-technologisch onderzoek in Lim-
burg, Maastricht.

Het complex bejaardenwoningen Rumpener beemden.
Resultaten van een onderzoek naar het gebruik en de
waardering van 66 woningen voor bejaarden.

Heerlen, 1960.

Publ. : "Ons Limburg", Heerlen.

Echt

Enkele cijfers over de onmaatschappelijkheid te Echt.
Roermond, 1957.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Eijgelshoven

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid
en voor de herziening van uitbreidingsplannen voor
de gemeente Eijgelshoven.

Maastricht, 1959.

Publ. : Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Eijsden

Nota betreffende een onderzoek naar de parochiële structuur van de gemeente Eijsden, in verband met het treffen van voorzieningen in het uitbreidingsplan. Maastricht, 1956.

Toelichting bij het uitbreidingsplan der gemeente Eijsden.

Maastricht, 1945.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Geleen

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... Gem. Geleen. Maastricht, 1938.

Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Gennep

Nota betreffende een onderzoek naar het meest gewenste beloop van de grenzen der gemeente Gennep. Maastricht, 1947.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Nota betreffende het economisch-geografisch onderzoek in de gemeente Gennep.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Grevenbicht

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen voor de gemeente Grevenbicht.

Maastricht, 1959.

Publ. : Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Grubbenvorst

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Grubbenvorst.

Maastricht, 1950.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Heer

Nota betreffende de bevolkingsgroei in de gemeente Heer.

Maastricht, 1955.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Korte samenvatting van enkele sociaal-economische becijferingen ten dienste van de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Heer.

Maastricht, 1951.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht. Dienst Stadsontwikkeling der gemeente Maastricht. Sociaal-economische documentatie.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Heer.

Maastricht, 1936.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Inleidende studie tot de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Heer. Door Dr J. Viegen.

Maastricht, 1952.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Heerlen

Enquête maatschappelijke zorg binnen het ambtsgebied van de Sociale Raad te Heerlen gedurende de jaren 1950-1954.

Heerlen, 1956.

Publ.: Sociale Raad Heerlen.

Heerlen, der städtische Mittelpunkt des Süd-Limburgischen Bergbaugebietes. Landschafts-, Wirtschafts-, Bevölkerungs- und Siedlungsbild. Door Dr Paul Overhage S. J.
Hamburg, 1939.

Helden

Beschrijving van het uitbreidingsplan der gemeente Helden.

Maastricht, 1947.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Peiling van een beperkt aantal investeringsprojecten t. b. v. de gemeente Helden.

Roermond, 1958.

Publ.: Commissie Sociale Planning Ontwikkelingsgebied Noord-Limburg.

De gemeente Helden; bevolking en bestaansmiddelen.

Door Drs F. Verheijden.

Maastricht, 1956.

Herten

De gemeente Herten. Dorp aan de overgang. Proeve

van een sociaal-geografische monografie van een Mid-

den-Limburgse gemeente. Door H.J. van Zuijlen.

Groningen, 1940.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Herten.

Maastricht, 1950.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Heijthuysen

Sociogram Heijthuysen. Door Drs A. Wojakowski.

Roermond, 1956.

Uitg.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Toelichting uitbreidingsplan ... gemeente Heijthuy-
sen.

Maastricht, 1941.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Hoensbroek

Het bejaardenvraagstuk te Hoensbroek. Door Drs A.
Wojakowski. Roermond, 1955.

Publ.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Horn

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente
Horn.

Maastricht, 1943.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Horst

Beschrijving van het uitbreidingsplan der gemeente
Horst.

Maastricht, 1947.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Ontwikkelingsplan ten behoeve van de agrarische be-
volking van Horst.

Maastricht, 1959.

Publ.: Commissie voor de agrarische belangen in
Limburg, Subcommissie voor een agrarisch ontwik-
kelingsplan Noord-Westelijk Limburg.

Kerkrade

Rapport inzake industrialisatie van Kerkrade. In op-
dracht van het gemeentebestuur van Kerkrade uitge-
bracht. Door Drs J. J. Boumans.

Maastricht, 1950.

Enquête in Kerkrade; resultaten van een opinieonder-
zoek; ideeën over effectieve invoering van maat-

schappelijke vernieuwingen. Door H. C. Raasveldt.
Maastricht, 1945.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen voor de gemeente Kerkrade.

Maastricht, 1959.

Publ. : Economisch-technologisch instituut in Limb. ,
Maastricht.

Heilust, een studie van een woonwijk in ontwikkeling.
Roermond, 1956.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

De onmaatschappelijkheid in de gemeente Kerkrade.
Roermond, 1956.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan in Limburg.

Limbricht

Beschrijving van het uitbreidingsplan der gemeente
Limbricht.

Maastricht, 1947.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Linne

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Linne.

Maastricht, 1941.

Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Maasbracht

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Maasbracht.

Maastricht, 1941.

Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Maasbracht.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Maasbree

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Maasbree.

Maastricht, 1938.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de kom Maasbree.

Delft, 1954.

Publ.: Bureau voor Stedebouwkundig Onderzoek.

Maastricht

Het Maasbrug Vraagstuk te Maastricht.

Maastricht, 1925.

Rapport der Commissie, ingesteld door de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor het district Maastricht en omstreken ter bestudering van het vraagstuk van de havenaanleg te Maastricht, in verband met den aanleg van een scheepvaartweg van Born naar de Maas te Maastricht, en de verbinding van bedoelden scheepvaartweg met het kanaal Maastricht-Luik. Maastricht, 1926.

Om een overlaadhaven. Geschiedenis van hetgeen zich rondom de plannen tot aanleg ener moderne overlaadhaven te Maastricht afspeelde.

Maastricht, 1935.

Publ.: Kamer van Koophandel, Maastricht.

Rapport betreffende de geschiktheid der gemeente Maastricht als vestigingsplaats voor industrie.

Maastricht, 1938.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limb., Maastricht.

Rapport Maastricht als vestigingsplaats voor indus-

trie.

Maastricht, 1939.

Rapport van de Commissie St Pietersberg, gemeente Maastricht.

Z. pl., 1942.

Maastricht, een geografische, hoofdzakelijk economisch-geografische, beschrijving en verklaring der agglomeratie in de gemeente Maastricht. Door Dr. H. C. W. Roemen.

Maastricht, 1947.

Proefschrift: Rotterdam.

Rapport winkelbibliotheken.

Maastricht, 1948.

Publ. : Commissie voor het bibliotheekwezen, samengesteld door het gemeentebestuur van Maastricht en de Werkgemeenschap Limburg.

Jeugdregistratie in de gemeente Maastricht.

Maastricht, 1948.

Rapport van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Maastricht.

Woningbouw en krotopruiming in Maastricht, door Ir F. B. J. M. Moubis.

Z. pl., 1948.

Overdr. : Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw.

Planologische toelichting bij de te ontwerpen accommodatie voor sport en spel in Maastricht-Oost.

Maastricht, 1950.

Publ. : Dienst Stadsontwikkeling der gemeente Maastricht.

Woningbouw in de gemeente Maastricht 1946-1951.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Maastricht, 1951.

Ontwerp verkeerstelling in de gemeente Maastricht ten behoeve van het uitbreidingsplan in hoofdzaak voor de gemeente Maastricht. Door Dr J. Viegen. Maastricht, 1951.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Toelichtende beschrijving, behorende bij het saneringsplan en het bebouwingsplan "Grote Stokstraat en Omgeving". Door Dr J. Viegen.

Maastricht, 1951.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Korte samenvatting van enkele sociaal-economische becijferingen ten dienste van de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Maastricht.

Maastricht, 1951.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Wegverkeersproblemen te Maastricht. Rapport uitgebracht aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken.

Maastricht, 1952.

Publ.: Nederlands Verkeersinstituut.

Inleidende studies tot de uitbreidingsplannen in hoofdzaak voor de gemeente Maastricht. Door Dr J. Viegen. Maastricht, 1952.

Publ.: Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Rapport betreffende de opleiding aan de technische school. Uitgebracht door de Commissie voor het Technisch Onderwijs aan Katholiek Maastricht. Maastricht, 1952.

Het bevolkingsvraagstuk van Maastricht in verband met het vraagstuk van de volkshuisvesting. Maastricht, 1952.

Voordracht voor de St Augustinusvereniging.

Rapport over de onmaatschappelijkheid te Maastricht.
Maastricht, 1952.

Publ. : Centrale Caritas te Maastricht.

Maastricht, een unieke vestigingsplaats voor industrie.

Maastricht, 1952.

Publ. : Gemeentebestuur van Maastricht.

Verkeerstellingen aan de spoorwegovergangen van de Heerderweg (Duitse Poort), de Scharneroverweg en de Passerel in de gemeente Maastricht op 18 en 19 Juni 1953.

Maastricht, 1953.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Statistisch overzicht van de groei en de staat der bevolking in de gemeente Maastricht. 1941-1950.

Maastricht, 1953.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Een bijdrage tot oplossing van het vraagstuk van onze jongste arbeiders. De Pater Fortisschool te Maastricht. Door Alf. Kusters O. M. I.

Maastricht, 1953.

Onmaatschappelijke gezinnen; sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht.

Door Dr H. P. M. Litjens.

Assen, 1953.

Proefschrift Utrecht.

Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid. Onderzoek gebaseerd op gegevens van o. a. Maastricht. 's-Gravenhage, 1953.

Resultaten van verkeerswaarnemingen op de noordelijke en oostelijke oprit van de Wilhelminabrug ... 28 October 1954. Samengesteld in samenwerking met

de Gemeentelijke Verkeerspolitie van Maastricht.

Door Dr J. Viegen.

Maastricht, 1954.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Sociaal-economische beschrijving van het gebied: Boschstraat en Omgeving. Door Dr J. Viegen.

Maastricht, 1954.

Rapport betreffende het kopen op afbetaling in Maastricht.

Maastricht, 1954.

Publ. : Stichting Centrale Caritas.

Toelichtende beschrijving, behorende bij de herziening 1954 van het uitbreidingsplan (Groot Maastricht) in hoofdzaak.

Maastricht, 1954.

Een M. T. S. te Maastricht dringende noodzaak.

Maastricht, 1955.

Publ. : Stichting voor middelbaar technisch Onderwijs te Maastricht.

Advies uitgebracht door de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken inzake ... noodzakelijke verkeersvoorzieningen in Maastricht.

Maastricht, 1955.

Enquête parkeer-behoefte Maastricht.

Maastricht, 1955.

Publ. : Dienst Stadsontwikkeling der gemeente Maastricht.

Rapport betreffende de ontwikkeling van de industriële werkgelegenheid in de gemeente Maastricht gedurende de periode 1955-1956.

Maastricht, 1956.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken der gemeente Maastricht.

Het bejaardenvraagstuk in Maastricht.

Maastricht, 1956.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Rapport betreffende de behoefte aan Kinderspeel-
terreinen in de Maastrichtse wijken.

Maastricht, 1956.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken
der gemeente Maastricht.

Rapport betreffende de stichting van één of meer
openbare kleuterscholen in de gemeente Maastricht.

Maastricht, 1956.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken
der gemeente Maastricht.

Het bejaardenvraagstuk in Maastricht. Rapport t. a. v.
de levensomstandigheden van de bejaarden in de ge-
meente Maastricht.

Maastricht, 1957.

Publ. : Stichting Centrale Caritas.

Sociogram parochie St. Hubertus te Maastricht.

Maastricht, 1957.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken
der gemeente Maastricht.

Een bouwprogramma voor het eerstkomend decenni-
um (voor Maastricht).

Maastricht, 1957.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken
der gemeente Maastricht.

Saneringsplan Boschstraat-Oost te Maastricht.

Maastricht, 1957.

Publ. : Gemeentelijke Dienst voor Openbare Werken
der gemeente Maastricht.

Katholieke Jeugdbeweging in Maastricht.

Maastricht, 1957.

Rapport van de Katholieke Jeugdraad over de stand

van het jeugdwerk in de verschillende parochies der stad.

Maastricht, 1958.

Maastricht. Speciaal nummer van De Bouwrevue.
Rotterdam, 1959.

Verkeersplannen in Maastricht. Door Drs J. J. J. v. d. Venne.

Z. pl., 1959.

Maastricht in menselijke maat. Door Dr J. Viegen.

Z. pl., 1959.

Margraten

Enkele sociologische gegevens over de gemeente Margraten. Door Drs A. Wojakowski.

Roermond, 1956.

Publ.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Meerlo

Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid. Onderzoek gebaseerd op gegevens van o. a. Meerlo.

's-Gravenhage, 1953.

Meerssen

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Meerssen.

Maastricht, 1944.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Meijel

De gemeente Meijel; bevolking en bestaansmiddelen.

Door Drs F. J. H. Verheijden.

Maastricht, 1958.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Montfort

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Montfort.

Maastricht, 1950.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Mook

Nota betreffende het economisch en geografisch onderzoek in de gemeente Mook.

Maastricht, 1948.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Een beschrijving van een onderzoek naar de maatschappelijke verhoudingen in een plattelands-gemeente (Mook-Middelaar). Door J. A. M. B. Dosker. Roermond, 1950.

Munstergeleen

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Munstergeleen.

Maastricht, 1944.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Munstergeleen.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Nederweert

De gemeente Nederweert; bevolking en bestaansmiddelen.

Maastricht, 1957.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Neer

Rapport van het Landbouw Economisch Instituut over de ruilverkaveling in de gemeente Neer. Aanvullend rapport van het E. T. I. L. over de welvaart-bevorderende maatregelen in de gemeente Neer.
's-Gravenhage, z. jr.

Nieuwstadt

Rapport betreffende een sociaal-economisch onderzoek van de landbouw in de gemeente Nieuwstadt.
's-Gravenhage, 1948.
Publ.: Landbouw Economisch Instituut.

Nuth

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Nuth.
Maastricht, 1945.
Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Obbicht

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen voor de gemeente Obbicht.
Maastricht, 1959.
Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Ohé en Laak

De gemeente Ohé en Laak; bevolking en bestaansmiddelen.
Maastricht, 1957.
Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Ottersum

Nota betreffende het economisch-geografisch onderzoek in de gemeente Ottersum.

Maastricht, 1948.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Roermond

De onmaatschappelijkheid te Roermond.

Roermond, 1956.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Waardering probleem-woningen Roermond. Een onderzoek naar het gebruik en de waardering van 48 te Roermond gebouwde woningen voor probleem-gezinnen.

Heerlen, 1958.

Publ. : Vereniging "Ons Limburg" afd. Sociale Dienst.

De sociaal-economische structuur en de toekomstige ontwikkeling der gemeente Roermond.

Maastricht, 1954.

Publ. : Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Schaesberg

Enkele sociologische aspecten van Tuindorp Schaesberg.

Roermond, 1958.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Schinveld

Onderzoek naar de eventuele behoefte aan een tweede parochie in Schinveld.

Delft, 1953.

Publ. : Bureau voor Stedebouwkundig Onderzoek.

Sevenum

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Sevenum.

Maastricht, 1950.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Ontwikkelingsplan ten behoeve van de agrarische bevolking van Sevenum.

Maastricht, 1959.

Publ.: Commissie voor de agrarische belangen in Limburg. Subcommissie voor een agrarisch ontwikkelingsplan Noord-Westelijk Limburg.

Simpelveld

Onderzoek ten behoeve van de uitbreidingsplannen in hoofdzaak in de gemeente Simpelveld.

Delft, 1953.

Publ.: Bureau voor Stedebouwkundig Onderzoek.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen in de gemeente Simpelveld.

Maastricht, 1959.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Stein

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Stein.

Maastricht, 1939.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

De gemeente Stein; sociaal-economische structuur en toekomstige ontwikkeling. Door Drs F. Verheijden. Maastricht, 1954.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Stevensweert

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Stevensweert.

Maastricht, 1943.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Stramproij

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Stramproij.

Maastricht, 1949.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

De gemeente Stramproij: bevolking en bestaansmid-
delen. Door Drs F. Verheijden.

Maastricht, 1957.

71 blz. met afzonderlijk 4 kaarten.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Lim-
burg, Maastricht.

Susteren

Rapport betreffende een sociaal-economisch onder-
zoek van de landbouw in de gemeente Susteren.

's-Gravenhage, 1948.

Publ.: Landbouw Economisch Instituut.

Swalmen

Swalmen; Sociogram endeelname van de fabrieksar-
beiders aan het gemeenschapsleven.

Roermond, 1957.

Publ.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente
Swalmen.

Maastricht, 1939.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Tegelen

Rapport over de huidige en toekomstige behoefte aan ziekenhuisaccommodatie in de gemeente Tegelen.

Door Drs G. van Thiel.

Maastricht, 1950.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Survey ten behoeve van het uitbreidingsplan der gemeente Tegelen.

Maastricht, 1951.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Tegelen.

Maastricht, 1943.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Vaals

Vaals en zijn arbeiders.

Roermond, 1957.

Publ.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen in de gemeente Vaals.

Maastricht, 1959.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Valkenburg

Statistisch overzicht van het toeristisch bezoek aan de gemeente Valkenburg-Houthem over het jaar 1955 en volgende jaren.

Publ.: Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Valkenburg-Houthem, Welvaartsprogramma en uitbreidingsplan. Door Drs J. J. J. van de Venne. Valkenburg-Houthem, 1956.

Publ. Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Venlo

Nota betreffende de wenselijkheid van een haven annex industrieterrein aan de Maas te Venlo.

Venlo, 1953.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Van Venlo's verleden en heden. Aangeboden door het gemeentebestuur ter gelegenheid van de opening der haven met spoorwegaansluiting.

Venlo, 1930.

Beknopt overzicht van het rapport "Onderzoek naar onmaatschappelijkheid in de gemeente Venlo!" Door Dr H. P. M. Litjens en Drs A. Wojakowski.

Roermond, 1955.

Venlo: stad van het verkeer. Door de heer M. Plukker. 46 Blz.; afbeeldingen.

Venlo, 1958.

Venray

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Venray

Maastricht, 1944.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Peiling van een beperkt aantal investeringsprojecten t. b. v. de gemeente Venray.

Roermond, 1958.

Publ.: Commissie Sociale Planning Ontwikkelingsgebied Noord-Limburg.

Ontwikkelingsplanten behoefte van de agrarische bevolking van Venray.

Maastricht, 1959.

Publ.: Commissie voor de agrarische belangen in Limburg. Subcommissie voor een agrarisch ontwikkelingsplan Noord-Westelijk Limburg.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen in de gemeente Venray.

Maastricht, 1959.

Publ.: Economisch-technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Voerendaal

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Voerendaal.

Maastricht, 1945.

Publ.: Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Weert

Rapport betreffende de wenselijkheid van de vestiging van veemarkthallen te Weert.

Maastricht, 1937.

Publ.: Limburgse Streekplannendienst.

Onderzoekingen ten behoeve van het uitbreidingsplan in hoofdzaken gemeente Weert.

Delft, 1948.

Publ.: Bureau voor Stedebouwkundig Onderzoek.

Onderzoek naar de onmaatschappelijkheid in de gemeente Weert. Door Dr H. P. M. Litjens.

Roermond, 1954.

Publ.: Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Deelrapport over de onmaatschappelijkheid in de Hegstraat en Hogesteenwegwijk te Weert. Door H. Foole. Roermond, 1954.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Deelrapport over de onmaatschappelijkheid in de O. L. Vrouw van Fatimaparochie te Weert. Roermond, 1954.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Het bejaardenvraagstuk te Weert. Door Drs A. Wójakowski.

Roermond, 1955.

Publ. : Provinciaal Opbouworgaan Limburg.

Rapport inzake het algemeen vormend voortgezet onderwijs voor meisjes in Weert en omgeving.

's-Gravenhage, 1956.

Publ. : Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut, 's-Gravenhage.

Rapport als basis voor het te voeren welvaartsbeleid en voor herziening van uitbreidingsplannen voor de gemeente Weert.

Maastricht, 1959.

Publ. : Economisch -technologisch instituut in Limburg, Maastricht.

Wessem

Beschrijving van het uitbreidingsplan der gemeente Wessem.

Maastricht, 1946.

Publ. : Prov. Plan. Dienst in Limburg, Maastricht.

Wittem

Toelichting bij het uitbreidingsplan ... gemeente Wittem.

Maastricht, 1940.

Publ. : Limburgse Streekplannendienst.

SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM
VOOR LIMBURG

1950-1960

MAASTRICHT, 1960

VOORGESCHIEDENIS EN ONTSTAAN VAN HET
SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG
(1946 - 1949)

***

Ieder beschaafd volk heeft eerbied voor zijn verleden en voor wat door vroegere generaties werd gepresteerd.

Het rekt het zich tot een ereplicht alle belangrijke getuigenissen uit zijn geschiedenis voor het nageslacht te bewaren. Een volk zal dit met te groter piëteit doen, naarmate zijn geschiedenis roemvoller is geweest.

Dit geldt vanzelfsprekend ook voor de activiteiten van het voorgeslacht op sociaal terrein.

Ons Limburgse volk mag terugzien op een sociaal verleden, waarin met volle ijver en energie gewerkt is en waarin resultaten zijn bereikt, die eerbied afdwingen.

Dit werk is van zulke grote betekenis geweest, dat Limburg nu nog de vruchten ervan plukt. Op ons volk rust de plicht hierop voort te bouwen.

Gefinspireerd door deze gedachte zijn er sinds de bevrijding enkele initiatieven genomen, die er op gericht waren deze piëteitsplicht te vervullen.

Ongeveer één jaar na de bevrijding werd onder de stimulerende leiding van Pater Dr Remigius Dieteren O. F. M. door de Limburgse Katholieke Arbeidersbeweging een "Sociaal Archief" opgericht.

Men kwam hiertoe o. a. door de indruk van het feit, dat de archieven van onze sociale organisaties tijdens de oorlog voor een belangrijk deel vernietigd waren, eensdeels op bevel van de bezetter, anderdeels op eigen initiatief om ze niet in diens handen te doen vallen. Ook was er reeds eerder veel materiaal verloren gegaan, dat belangrijk was voor de geschiedenis van de sociale organisaties en het gehele sociale leven in Limburg. Zulks kwam op schrille wijze aan het licht, toen men materiaal ging verzamelen voor het schrijven van een biografie van Mgr Dr Poels.

Het Sociaal Archief was op de eerste plaats bedoeld als een verzamelplaats van zo volledig mogelijke gegevens over Limburgse toestanden en problemen, organisaties en personen.

Door allerlei omstandigheden, waaronder het ruimtetekort een zeer voorname factor was, moest men zich bij de opsporing van bronnenmateriaal voorlopig beperken tot de mijnstreek.

Het lag in de bedoeling de verzamelde documenten te ordenen op een wijze, die beantwoordde aan de eisen der wetenschap. Daardoor zou het een uitstekende informatiebron worden voor personen, die de verschillende in de mijnstreek oprijzende problemen in de toekomst zouden bestuderen en beschrijven.

Deze documentatie over de sociale geschiedenis der mijnstreek zou bovendien zeer goede diensten kunnen bewijzen aan de propagandisten der sociale organisaties in de mijnstreek, vooral aan de jongeren. Waardering en kennis van het verleden zijn immers de onmisbare voorwaarde voor een goed begrip van het bestaande en een krachtig hulpmiddel bij sociale actie.

In het begin van 1948 vatten de Staatsmijnen het plan op een "Historisch Centrum" te stichten - in verbinding met het archief van deze onderneming - waarin alle gegevens betreffende de historie van het Staatsmijnbedrijf zouden worden verzameld. Aangezien de geschiedenis van de mijnen nauw verbonden was met de historie van de mijnstreek, zou zulk een Centrum zich uiteraard ook daarvoor interesseren. Men zou ook daarover gegevens willen verzamelen.

Het Sociaal Archief en het Historisch Centrum zouden derhalve verschillende raakpunten hebben. Deze raakpunten zouden gemakkelijk kunnen uitgroeien tot wrijfvlakken van onderlinge concurrentie. De beide personen echter, die met de opbouw en het beheer van deze "archieven" belast waren, namelijk Pater Dr Remigius Dieteren voor de K. A. B. en archivaris Carel Bloemen voor de Staatsmijnen, be-

grepen dat door zulk een concurrentie de zaak niet zou gediend worden. Beiden zochten naar een juiste vorm van samenwerking. Dit bleek echter uiterst moeilijk als men het wilde zoeken in een soort van terreinafbakening. Voorlopig werd afgesproken dat men wederkerig alle dubbele exemplaren aan elkaar zou afstaan, om dan het verdere verloop af te wachten.

Eveneens ontstond in het begin van 1948 een commissie, die zich tot taak stelde de mogelijkheden na te gaan om te komen tot een sociografie over de mijnstreek. De bedoeling was de activiteiten van deze commissie daarna uit te breiden tot geheel Limburg. Deze commissie, waarvan Mgr K. Roncken, de hoofdaalmoezenier van sociale werken, voorzitter was, werd samengesteld uit vertegenwoordigers van allerlei instellingen, die bij het gestelde doel genteresseerd waren. Zo zaten o. a. in deze commissie vertegenwoordigers van de sociale organisaties, de Kamers van Koophandel, de gewestelijke Arbeidsbureaus, de Mijnondernemingen, het Economisch Technologisch Instituut en de Armenraad te Heerlen. Het lag in de bedoeling deze vertegenwoordiging nog uit te breiden omdat men, zoals boven reeds vermeld, het werkterrein tot heel Limburg wilde uitbreiden. Secretaris en initiatiefnemer van deze commissie was de heer F. J. Crombag.

Met deze sociografie beoogde men op wetenschappelijk verantwoorde wijze een beeld te geven van de demografische, economische en sociaal-culturele situatie van de mijnstreek en de provincie. Men hoopte hierin belangrijke aanknopingspunten te vinden voor het te voeren praktisch beleid door provincie, gemeente, industrie, landbouw, handel en verkeer, sociale instellingen en organisaties.

Het was evenwel duidelijk, dat dit plan slechts dan verwezenlijkt zou kunnen worden als de commissie of de eventuele sociograaf kon putten uit een verzameling van gegevens, waaruit de sociografieën moesten worden opgebouwd.

Een derde verzameling derhalve op zulk een beperkt terrein.

Het werd Pater Remigius spoedig duidelijk, dat op deze manier zeer oneconomisch gewerkt zou worden. Het zou een verspilling van krachten worden, van geld, van ruimte, enz. Bovendien zou er bijna noodzakelijk een concurrentiegeest uit voortvloeien met als gevolg, dat geen van de drie instellingen in staat zou zijn alle gegevens te verzamelen en centraal bijeen te brengen. Het zou bij stukwerk blijven.

In een vergadering van voornoemde sociografische commissie op 15 december 1948 kwam men tenslotte tot de conclusie, dat het inderdaad een ideale oplossing zou zijn, indien er één verzamelpunt zou komen van alles, wat voor de sociale geschiedenis van Limburg van belang zou zijn. Naast het verzamelen moest ook het ordenen en bewerken van het verzamelde materiaal door die ene centrale geschieden. Aan Pater Dr Remigius Dieteren en de heren F. J. Crombag en C. Bloemen werd verzocht de kwestie nader te bestuderen en zich ermede te willen belasten het plan van bedoelde centrale zo volledig mogelijk uit te werken en alle voorbereidingen ter vereenzelving daarvan te treffen in overleg met en met medewerking van daartoe aangewezen instanties. Kort daarna stelden zij een nota op en dienden deze in bij meergenoemde commissie.

Deze nota bevatte een beschouwing omtrent de wenselijkheid tot stichting van een "Sociaal Historisch Centrum voor Limburg" en een uitgewerkt plan van opzet van een zodanig instituut.

In deze beschouwing wordt o. m. naar voren gebracht:

"De laatste jaren is er in ons gewest voortdurend beraadslaagd over plannen omtrent industrialisatie en agrarische uitbouw. Hierdoor wordt steeds sterker de aandacht gevestigd op de sociale, culturele en zedelijke gevolgen, welke aan de uitvoering van deze

plannen inhaerent zijn.

Naast het economische probleem derhalve vraagt het sociale vraagstuk en ook de gehele sociale structuur van de provincie een steeds meer geconcentreerde aandacht en bestudering. Dit niet alleen uit wetenschappelijke overwegingen, maar ook om tot conclusies te geraken, die voor de oplossing van actuele sociale vragen op voornoemde terreinen van betekenis zijn.

Voor de oplossing van deze problemen is nodig een grondige kennis van het sociale leven in Limburg in zijn historisch verband. Hoe langer hoe meer komt men tot de overtuiging, dat daartoe sociologisch onderzoek en sociografie onmisbaar zijn. Zoals de zaken echter thans staan is zulk wetenschappelijk onderzoek uiterst moeilijk, omdat de bronnen niet op één plaats, maar zeer verspreid bewaard worden, dikwijls zelfs buiten het gewest. Deels moeten ze immers gezocht worden in openbare verzamelingen, deels bij particulieren en bij instellingen van privaat karakter, die dikwijls slechts beperkt of moeilijk toegankelijk zijn. Deze moeilijkheid zou verdwijnen, wanneer alle bronnen en gegevens centraal op één punt in Limburg verzameld werden en deze voor iedereen toegankelijk zouden zijn".

"Een dergelijk Centrum is mogelijk als de instanties, die belang hebben bij de bestudering en oplossing van sociale problemen in Limburg, daaraan hun medewerking willen verlenen. En wel vooreerst door zich bereid te verklaren eventueel beschikbaar materiaal voor de verzamelingen af te staan, en vervolgens door participatie in de oprichtings- en exploitatiekosten".

"Hoewel het bijeenbrengen van de bronnen voor sociologische onderzoeken op zich reeds van betekenis is, is het toch ook wenselijk het gebruikmaken van de bronnen te stimuleren. Verschillende studenten van diverse universiteiten zouden zeker graag een gedeelte van de Limburgse sociale geschiedenis of een actueel sociaal probleem in onze

provincie tot object van hun dissertaties nemen, als het bronnenonderzoek hier niet zulke bijzondere moeilijkheden met zich meebracht. Wanneer het Sociaal Historisch Centrum in deze richting stimulerend en helpend zou optreden, zou deze belangstelling stellig daardoor bevorderd worden. Wellicht zou het Sociaal Historisch Centrum ook zelf werkzaamheden op dit terrein kunnen verrichten".

In het embryonale stadium van het Sociaal Historisch Centrum tekende zich derhalve reeds een drietal doelstellingen af, met name:

1. Het opsporen, bewaren en ordenen van bronnenmateriaal.
2. Het stimuleren van het praktisch gebruik van dit materiaal door anderen.
3. Zelfstandig onderzoek en publicatie.

De schematische opzet van dit plan tot stichting van een Sociaal Historisch Centrum voor Limburg gaf blijk van een brede visie.

Na bespreking van genoemde nota in de commissievergadering van 15 december 1948 gaf deze aan de drie ondertekenaars de opdracht na te gaan, of deze plannen voor verwezenlijking vatbaar waren. Mocht zulks het geval blijken, dan zou de Commissie verdwijnen en plaats maken voor een te formeren bestuur van een Sociaal Historisch Centrum, dat dan zijn werkzaamheden zou uitstrekken tot geheel de provincie Limburg.

Het driemanschap toog vol moed aan het werk. Terwijl men in een vijftiental bijeenkomsten onderling beraad voerde, werden tal van instanties en vooraanstaande personen in en buiten Limburg schriftelijk of mondeling benaderd. Het resultaat was alleszins bemoedigend. Overal en bij iedereen constateerde men een zeer warme instemming met het plan tot oprichting van een Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Zij ontvingen o. m. de volgende adhesiebetuigingen:

Z. E. Mr Dr F. Houben, Comm. der Koningin in Limb.:

"Gaarne deel ik U mede, dat ik met grote belangstelling Uw activiteit volg om in Limburg te komen tot de oprichting van een centraal sociaal archief. Ik hoop, dat U er in zult slagen dit voor Limburg zo noodzakelijk Sociaal Historisch Centrum tot stand te brengen".

Mgr Prof. J. M. H. Cobbenhagen te Tilburg:

"De (in de "Concept-circulaire betreffende Sociaal Historisch Centrum") ontwikkelde gedachten en plannen hebben mijn volledige belangstelling en sympathie.

Het verheugt mij zeer, dat dit werk dat ik niet alleen uit historisch opzicht, maar ook uit hoofde van de praktijk voor de toekomst van grote betekenis acht, systematisch zal worden aangevat".

Prof. Dr N. De Volder O. F. M. te Leuven:

"Het "plan voor een Sociaal Historisch Centrum" voor Limburg lijkt mij zó goed, dat ik er enigszins jaloers van word. Zulke instelling zal ongetwijfeld de grootste diensten kunnen bewijzen, niet enkel aan de sociale theorie, maar ook aan het sociale leven.

Ik wens U veel succes met dit initiatief en ben overtuigd, dat Uw Centrum een lang leven zal hebben en... in andere landen wellicht navolging zal vinden".

Prof. Dr C. van Gestel O. P. te Leuven:

"Dezen avond las ik het "Plan voor een Sociaal Historisch Centrum".

Wat een heerlijke opzet, dat wij hier Ued. benijden zullen. Ik hoop, dat U onverwijld de nodige steun moogt vinden om tot realisatie over te gaan".

P. Mag. Dr P. Polman O. F. M. te Alverna:

"Het Plan" heb ik met grote belangstelling gelezen. Wat een gelukkige omstandigheid, dat hier drie van zulke recente initiatieven gefusio-

neerd zijn.

Door dit samengaan wordt inderdaad veel on-economisch langs elkaar heen-werken voorkomen".

Mgr K. Roncken, Hoofdaalmoezenier van Sociale Werken te Heerlen:

"Na aandachtige bestudering van de plannen en na herhaalde besprekingen ben ik er persoonlijk van overtuigd, dat dit Sociaal Historisch Centrum van de grootste betekenis zal zijn, niet alleen voor de historie, maar ook voor de verdere sociale ontwikkeling van Limburg. Ik hoop van harte, dat de initiatiefnemers er in zullen slagen een voldoende financiële basis en de juiste vorm van deze instelling te vinden".

Bij de talloze gevoerde besprekingen ondervond de commissie van drie ook opbouwende kritiek, waarvan een dankbaar gebruik werd gemaakt. Zo werd o. m. afgezien van de oorspronkelijke opzet om te starten met een reeds behoorlijk geoutilleerd apparaat. Men zou zo eenvoudig mogelijk beginnen om al groeiende naar behoefte uit te breiden, als men daartoe over de nodige financiële middelen zou kunnen beschikken. Tevens werden in overleg met de respectievelijke directeuren van de Provinciale Planologische Dienst en het Economisch Technologisch Instituut Limburg, alsmede met de Rijksarchivaris in de provincie Limburg, waarborgen getroffen, dat het Sociaal Historisch Centrum geen dubblure zou kunnen worden van reeds bestaande instellingen in ons gewest.

Dankbaar ook was de Commissie voor de aanmoediging van wijlen Mgr Dr Feron en voor zijn advies om van het op te richten instituut geen specifieke R. K. instelling te maken. De Commissie ging in deze nog een stap verder en reserveerde een tweetal plaatsen in het Algemeen Bestuur voor de niet-katholieke Limburgse bevolkingsgroep.

Op grond van deze algemene instemming met het plan, zowel van de zijde van prominente figuren

uit de kringen van wetenschap als van de praktijk, restte de Commissie nog de voorname taak na te gaan of de oprichting van een Sociaal Historisch Centrum voor Limburg in financieel opzicht mogelijk zou zijn, m. a. w. of in de provincie voldoende bereidheid aanwezig was voor onmiddellijke noodzakelijke financiële hulp. Immers, naast een inrichtingskapitaal moest het te stichten Centrum ten spoedigste kunnen beschikken over vaste jaarlijkse inkomsten voor dekking van de exploitatiekosten. Daarbij realiseerde men zich terdege, dat deze exploitatiekosten in de loop der jaren aanzienlijk zouden stijgen. Zulks impliceerde uiteraard, dat tevens de bereidheid aanwezig moest zijn bij de diverse hulpverlenende instanties, om in de toekomst hun bijdrage in de jaarlijkse exploitatiekosten evenredig te verhogen. Mocht zulks niet het geval zijn, dan zou men na enkele jaren onherroepelijk vastlopen. Dit gold temeer omdat, zoals reeds gezegd, het Centrum op zeer bescheiden voet zou beginnen. Daardoor zouden de exploitatiekosten in de eerste jaren niet hoog zijn, doch ze zouden in de toekomst uiteraard aanzienlijk stijgen. Men zou het vaste personeel niet op het aanvangssalaris kunnen blijven handhaven, de sociale lasten zouden evenredig stijgen, men zou bij uitbreiding der werkzaamheden meer personeel moeten aanstellen en over een groter instrumentarium moeten beschikken. Daarom werden door de Commissie enkele steekproeven gedaan, waaruit zou moeten blijken, of de verwezenlijking van het plan ook inderdaad financieel mogelijk zou zijn.

De uitslag was gunstig. Er waren voldoende gronden aanwezig om aan te nemen, dat de nodige gelden voor inrichting en exploitatie beschikbaar zouden komen. Zo zegden het Provinciaal Bestuur, evenals de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in Limburg hun steun toe. De Staatsmijnen bleken zeer welwillend te staan tegenover het plan en verklaarden zich in principe bereid voor de huisvesting van het Sociaal Historisch Centrum een deel van het

door haar gehuurde kasteel Hoensbroek ter beschikking te stellen en financiële steun te verlenen. Ook de overige mijnondernemingen lieten zich niet onbetuigd. De Standsorganisaties verklaarden zich bereid deel te nemen in de Stichting door op te treden als mede-oprichter en een lid aan te wijzen in het te vormen Algemeen Bestuur.

Vol vertrouwen voor de toekomst bracht de Commissie van drie, inmiddels gewijzigd in een Commissie van vier (door het uittreden van de heer C. Bloemen, in wiens plaats zitting namen de heren J. Bardoul en Drs J. Lebens) uitvoerig verslag uit aan de Commissie, waarop deze zich ontbond, nadat aan het comité opdracht werd gegeven de nodige stappen te doen tot definitieve oprichting van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Op een desbetreffend verzoek verklaarde zich de heer Ir C. E. P. M. Raedts, directeur van de Oranje-Nassau Mijnen te Heerlen, bereid - indien hij daartoe zou worden aangewezen - het voorzitterschap van het Centrum op zich te nemen. In zijn vergadering van 19 september 1949 werd door het Algemeen Bestuur met algemene stemmen deze keuze bevestigd. Het Comité had zijn taak tot een goed einde gebracht.

Op 25 juni 1949 vond de constituerende vergadering van het Sociaal Historisch Centrum plaats. De ontwerp-statuten werden goedgekeurd en op 3 oktober 1949 werd de Stichtingsacte verleden.

Het gestadig enthousiast ijveren van Pater Dr Remigius Dieteren O. F. M. was met gunstig resultaat bekroond.

Met erkentelijkheid dient gememoreerd, dat de K. A. B. Limburg, die na de oorlog het initiatief had genomen tot de oprichting van een Sociaal Archief, belangeloos de verwerkelijking van het genomen initiatief en de aangelegde verzameling geheel aan de nieuwe zelfstandige stichting overdroeg.

DE PLAATS VAN VESTIGING

Ondanks het aanlokkelijk aanbod van de Staatsmijnen, die een gedeelte van het kasteel Hoensbroek

wilden ter beschikking stellen, viel de keuze na ampele overweging op Maastricht. Het voornaamste motief, dat pleitte voor Maastricht, was de aanwezigheid ter plaatse van de voornaamste instellingen, waarmede het Centrum regelmatig contact zou moeten onderhouden, met name de Provinciale griffie, de Provinciale Planologische Dienst, het Economisch Technologisch Instituut Limburg, de Stadsbibliotheek, het Rijksarchief in Limburg en andere provinciale instanties. Bovendien had het voorbereidend comité het oprichten van een hospitium, waarvoor het kasteel Hoensbroek de voorkeur verdiende, reeds van zijn verlanglijst geschrapt. Toen dan ook het gemeentebestuur van Maastricht de toezegging deed aan het Centrum op aannemelijke voorwaarden een behoorlijke huisvesting te geven, was het pleit beslecht en werd in de Algemene Bestuursvergadering van 25 juli 1949 Maastricht als vestigingsplaats gekozen.

HET BESTUUR

Bij de opbouw van het Sociaal Historisch Centrum is men van de gedachte uitgegaan, dat dit een instelling zou moeten zijn van en voor het gehele sociaal-economische leven in Limburg; niet slechts van een of andere organisatie of vereniging, maar van al die instanties, die een belangrijke rol vervullen in het maatschappelijk leven van deze provincie.

Daarom werd reeds in de eerste concept-statuten als algemeen beginsel aanvaard, dat het gehele maatschappelijke leven in Limburg via zijn daartoe aan te wijzen vertegenwoordigers zou worden betrokken bij de leiding van het instituut. Enkel op deze wijze achtte men de garantie aanwezig, dat het Sociaal Historisch Centrum inderdaad zou voldoen aan een doelgerichte verzameling en bestudering van de sociale en economische problemen, die deze vertegenwoordigers het meest urgent achten. Daardoor zou het Centrum als vanzelfsprekend afgestemd worden op de behoeften die in deze kringen leven, op de aanwezige mogelijkheden en moeilijkheden ook.

waardoor het Centrum de beste diensten kan bewijzen.

Op de aangegeven wijze is de oprichting en verdere uitbouw van het Sociaal Historisch Centrum geheel in handen gelegd van een bestuur, samengesteld uit vertegenwoordigers van de verschillende standsorganisaties, de aalmoezeniers voor sociale werken, van de afdeling Limburg van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, van het Bisdom Roermond, van organisaties en instellingen, zoals de Gewestelijke Arbeidsbureaus, de Sociale Raden, het Limburgse Groene Kruis, de Werkgemeenschap Limburg en de School voor Maatschappelijk Werk te Sittard. In het bijzonder werd samenwerking gezocht middels een afvaardiging in het Bestuur met instituten als het Rijksarchief in Limburg, de Provinciale Planologische Dienst, het Economisch Technologisch Instituut Limburg en het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut. Aangezien deze laatste instituten een meer direct raakpunt hebben met de taak van het Sociaal Historisch Centrum, werd in de statuten opgenomen, dat deze instellingen deel uit zouden maken van het Dagelijks Bestuur; daardoor zou er bewust gewaakt kunnen worden tegen elke schijn van concurrentie en tegen iedere vorm van doublure en naast elkaar heen werken, vooral bij het verrichten van zelfstandig onderzoek.

Deze opzet heeft in de praktijk van de afgelopen jaren zeer bevredigend gewerkt. Hoewel de vertegenwoordiging van de verschillende maatschappelijke instellingen in het Bestuur van het Centrum zeker voor uitbreiding vatbaar is, mag als conclusie niettemin worden vastgesteld, dat een dergelijke bestuurs-samenstelling inderdaad een waarborg heeft betekend voor een evenwichtige uitbouw en verwezenlijking der eerste plannen. Het stemt tot voldoening, dat de oorspronkelijke huiver, die er voor een dergelijk nieuw instituut in sommige kringen bestond, juist door deze bestuursvertegenwoordiging kon worden omgebogen tot een gevoel van positieve waardering voor dit nieuwe initiatief.

Het Bestuur van het Sociaal Historisch Centrum was bij de oprichting als volgt samengesteld:

Leden van het Dagelijks Bestuur:

Ir C. E. P. M. Raedts	Voorzitter, Heerlen
Dr G. W. A. Panhuysen	Rijksarchivaris in Limburg, onder-voorzitter, Maastricht
Drs Remigius Dieteren	vertegenwoordiger van het O. F. M. Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut, secretaris, Heerlen
Drs R. M. M. C. Nadaud	vertegenwoordiger van de Limburgse Katholieke Werkgeversvereniging, penningmeester, Maastricht
Dr H. C. W. Roemen	directeur en vertegenwoordiger van het Economisch Technologisch Instituut Limburg, Maastricht
Z. E. Heer J. Colsen	vertegenwoordiger van de C. M. Diocesane Commissie van Samenwerking in het Bisdome Roermond.

Leden van het Algemeen Bestuur:

J. W. G. Bardoul	vertegenwoordiger van de gezamenlijke Sociale Raden in Limburg, Heerlen
Drs J. H. Cluitmans	vertegenwoordiger van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond, Swalmen
M. W. J. Coenders	burgemeester, vertegenwoordiger van de Afdeling Limburg van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Sittard

- F. J. Crombag lid van het voorbereidend Comité, Heerlen
- Z. E. Heer L. J. Feiter vertegenwoordiger van het Bisdóm Roermond
- Dr A. W. J. Gerats
M. S. C. vertegenwoordiger van de Limburgse Katholieke Arbeidersbeweging, Heerlen
- R. H. J. Harbers burgemeester, vertegenwoordiger van de Afd. Limburg van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Belfeld
- Mej. W. A. L. M. Hillen directrice van de R. K. School van Maatschappelijk Werk, Sittard
- J. H. J. Janssen vertegenwoordiger van de Werkgemeenschap Limburg, Meerssen
- M. J. J. G. Janssen vertegenwoordiger van de Gezamenlijke Gewestelijke Arbeidsbureaus in Limburg, Maastricht
- Drs P. J. C. Lebens lid van het voorbereidend Comité, Buchten-Born
- V. M. van de Camp vertegenwoordiger van de R. K. Vereniging Het Limburgse Groene Kruis, Heerlen
- Drs L. E. M. A. van Hommerich vertegenwoordiger van de diocesane standsorganisatie St. Adelbert, Heerlen
- H. Palmen vertegenwoordiger van de Ned. Kath. Mijnwerkersbond, Heerlen
- Mgr K. W. H. A. Roncken Hoofdaalmoezenier van Sociale Werken, Heerlen

J. A. A. H. Winckers   vertegenwoordiger van de
R. K. Limburgse Midden-
stand, Maastricht.

De samenstelling van het bestuur geeft een afspiegeling van het gehele sociale leven in Limburg te zien.

Dat de Ned. Kath. Mijnwerkersbond als enige vakorganisatie zitting heeft in het Algemeen Bestuur is hierop terug te voeren, dat deze bond het Sociaal Archief, de voorloper van het Centrum, heeft mede doen geboren worden en dit initiatief in alle opzichten heeft gesteund.

DOEL EN TAAK

Zoals officieel in de statuten staat omschreven is het doel van het Sociaal Historisch Centrum: "Het verzamelen, ordenen en inventariseren van bronnenmateriaal over het maatschappelijk leven van Limburg en het beschikbaar stellen van deze bronnen voor wetenschappelijke en praktische doeleinden".

Uit deze omschrijving van het doel vloeien de volgende taken voort:

1. Het verzamelen van archieven of archiefdelen, zowel van bedrijven, organisaties en instellingen als van persoonlijke oorsprong; het verzamelen van boeken, brochures, tijdschriften, dag- en weekbladen, vakbladen, personeelsorganen, verslagen, statistische gegevens, enz., voor zover deze van belang zijn voor de maatschappelijke ontwikkeling van Limburg.

2. Een zodanige ordening en bewerking van genoemde bronnen, dat deze dienstbaar worden voor onmiddellijk gebruik bij studie en onderzoek.

De onderscheiden activiteiten van het Sociaal Historisch Centrum kunnen vervolgens worden ingedeeld in:

a. interne werkzaamheden, die rechtstreeks

samenhangen met het primaire doel van ons instituut: het bijeenbrengen, ordenen en ter raadpleging beschikbaar stellen van sociaal-economische bronnenverzamelingen. Hieronder kunnen gerangschikt worden de afdelingen: het verzamelen van archieven, de opbouw van een sociaal-economische bibliotheek, een tijdschriften-afdeling, een afdeling statistiek en documentatie.

b. externe werkzaamheden, die uit het primaire doel voortvloeien, nl. bewerking van het bronnenmateriaal in dienst van het uiteindelijke doel: de bestudering van het Limburgse sociaal-economische leven in zijn verscheiden aspecten.

Beide groepen van werkzaamheden hangen onverbrekkelijk met elkaar samen. Wil het Sociaal Historisch Centrum voorzien in steeds groeiende behoefte aan betrouwbare documentatie op sociaal-historisch en economisch gebied, dan moet het de beschikking hebben over een zoveel mogelijk complete geordende reeks van geschreven en gedrukt sociaal-economisch bronnenmateriaal.

Daarom vertrouwt het Centrum in alle Limburgse kringen de bereidheid te vinden om archieven, archiefstukken, boeken, brochures, tijdschriften, enz. aan dit Limburgse instituut af te staan of in depot te geven, opdat het Centrum ook metterdaad een centrale kan zijn voor de moderne sociaal-economische geschiedschrijving in Limburg. Dan worden deze bronnen daadwerkelijk studiebronnen. Deponering ervan bij het Centrum betekent immers niet enkel berging, maar impliceert tevens een bestudering van het materiaal.

Daarom stelt het Sociaal Historisch Centrum als belangrijk onderdeel van zijn taak het actief bevorderen van de bestudering van het Limburgse sociale leven in ruime zin van het gehele terrein van de samenleving. De term sociale geschiedenis wekt bij velen nog de associatie als zou deze zich enkel bezig houden met de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Dit is echter niet geheel juist. Het stu-

dieobject van de sociale geschiedenis wordt niet enkel door de arbeidersklasse gevormd, maar evenzeer door andere groeperingen in de samenleving, zowel afzonderlijk gezien als in hun onderlinge samenhang. Daarbij gaat belangstelling bijzonder uit naar de samenhang tussen economische en sociale structuur; verschijnselen als industrialisatie, beroepsstructuur en werkgelegenheid, aard en samenstelling van de bevolking, woningbouw en volkshuisvesting, verhouding stad en platteland, onderwijs en vrije-tijdsbesteding, mogen als karakteristieke thema's van de sociale geschiedenis beschouwd worden.

Tot de externe werkzaamheden behoren globaal: het verrichten van economisch of sociaal-historisch onderzoek, het uitvoeren van al dan niet gehonoreerde opdrachten, het uitgeven van sociaal-historische of economisch-geschiedkundige publicaties, bronnenstudies of periodieke documentatie en het verstrekken van diensten en inlichtingen in ruime zin. Een juiste afbakening van deze externe taak is moeilijk aan te geven. Dit ligt voor de hand. Het wezenlijke element in de doelstelling van het Centrum is dienen, dienstbaarheid, hulpinstituut. Daarom is het Centrum steeds bereid tot medewerking, in sommige gevallen belangeloos, en hulp bij studies over de gewestelijke sociaal-economische problematiek, zowel in de vorm van scripties, dissertaties, andere wetenschappelijke uitgaven of bij praktisch onderzoekwerk door het verschaffen van sociaal- of economisch-geschiedkundige documentatie. Ook zal het Centrum zijn doel trachten te bereiken door het zelfstandig verrichten van sociaal-historisch onderzoek.

DE EERSTE OPBOUW

(1 november 1949 - 1 juli 1950)

Ondanks de aandrang van het bestuur weigerde Pater Remigius het ambt van directeur van het Sociaal Historisch Centrum op zich te nemen, omdat naar zijn oordeel hier beter een leek op zijn plaats zou zijn. Wel was hij bereid voorlopig het directeurschap waar te nemen tot het tijdstip, dat de opbouw en de financiën van het Centrum zulk een peil hadden bereikt dat, naar het oordeel van het bestuur, kon overgegaan worden tot het aanstellen van een vaste kracht.

Tijdens deze periode zou de heer F. J. Crombag als secretaris fungeren en toegevoegd worden aan het Dagelijks Bestuur.

Een voorlopig onderdak werd gevonden in "De Stuers", het gebouw van de Maastrichtse Katholieke Arbeidersbeweging, Kruisherengang 12, alwaar men de beschikking kreeg over één grote kamer.

En zo waren dan op de morgen van 2 november 1949 een viertal personen tezamen in deze volkomen lege en kale ruimte, nl. Pater Remigius Dieteren, de heer J. Wachelder, die inmiddels als zijn assistent was aangesteld en een tweetal medewerkers, die door de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken der gemeente Maastricht in volledige dagtaak ter beschikking waren gesteld binnen het kader van de "Regeling tewerkstelling werkloze hoofdarbeiders". De beheerder van het gebouw, de heer Chr. Gijzen, gaf enkele stoelen en een tafel voorlopig in bruikleen. Vooreerst diende onmiddellijk er voor gezorgd, dat over de gehele lengte van de zijwand van het lokaal boekenrekken werden aangebracht. Pater Remigius had intussen beslag weten te leggen op de rekken van een oud distributiekantoor, die enkel bestonden uit wat kepers en panlatten. Deze moesten daar ter plaatse worden afgebroken om opnieuw weer te worden in elkaar getimmerd. Dit werk werd "in eigen beheer" opgeknapt. Een drietal weken werd er lustig

op los getimmerd in de eigenlijke betekenis van het woord. Het resultaat was alleszins bevredigend.

Ondertussen was het vrij koud geworden, doch ook dit probleem werd afdoende opgelost. Men wist beslag te leggen op een oude kachel, dik onder de roest. Nadat zij met een stalen borstel was afgekrabd en met behulp van een doosje kachelpoets een meer toonbaar uiterlijk had gekregen, werd er direct "proefgebrand" en zij "deed het".

Inmiddels was de eerste zending van het reeds door het Sociaal Archief verzamelde materiaal uit Heerlen gearriveerd. Ook de bibliotheek van Henri Hermans z. g., omvattend ruim 2000 nummers, moest overgebracht worden. Een dankbaar gebruik kon hierbij gemaakt worden van de bestelwagen van de firma Hahmes te Maastricht, daartoe welwillend ter beschikking gesteld door Drs R. M. H. C. Nadaud.

Van de Raad van Arbeid te Maastricht konden enkele afgedankte bureaus worden overgenomen, van de Oranje-Nassau Mijnen een type-machine, terwijl nog enkele tweedehands schrijfmachines werden gekocht. Al dit materiaal doet thans, na tien jaar, nog voortdurend dienst.

Eindelijk was men zover, dat met de eigenlijke bureauwerkzaamheden een aanvang kon worden gemaakt.

Het meest urgent was wel de zorg voor liquide geldmiddelen. Aan het Provinciaal Bestuur, het Bisdome, de Gemeenten, alsmede aan tal van instellingen en bedrijven werd een subsidie c. q. bijdrage in de stichtingskosten, alsmede voor een jaarlijks subsidie of bijdrage in de exploitatiekosten gevraagd. Reeds spoedig bleek, dat Pater Remigius Dieteren wel zeer vooruitziend gehandeld had door de inrichting van het bureau tot het uiterste te beperken. Weliswaar kwamen voldoende gelden binnen om een veel doelmatiger aanschaf mogelijk te maken, doch de uitbetaling der toegezegde subsidies van de Overheidslichamen in de exploitatiekosten, stagneerde zodanig, dat een aanmerkelijk deel van het inrichtingskapitaal moest aangesproken worden om de jaarlijk-

se exploitatie te kunnen financieren. De financiële administratie werd, onder toezicht van de penningmeester Drs R. M. H. C. Nadaud, opgedragen aan de heer Wachelder.

De bibliotheek groeide zienderogen. Om deze geschikt te maken voor een doelmatig gebruik, werd een begin gemaakt met de inventarisatie volgens een alfabetische en een systematische indeling.

Het door Pater Remigius reeds eerder aangevangen onderzoek naar de evolutie van de criminaliteit in het Arrondissement Maastricht van 1900 t/m 1947 werd door het Sociaal Historisch Centrum voortgezet. Met de tabellarische verwerking van de diverse gegevens van de + 240.000 processen-verbaal werd een aanvang gemaakt.

Daarnaast werd een onderzoek ingesteld naar de "moraliteit" van de bevolking in Zuid-Limburg aan de hand van de huwelijksacten en de geboorteregisters in de jaren 1895 tot 1935, per gemeente. Zowel het criminaliteits- als het "moraliteits"-onderzoek had plaats op het archief van de Arrondissementsrechtbank te Maastricht. De president van de rechtbank gaf daartoe de meest welwillende medewerking.

Een andere voorname activiteit in de eerste periode was: de medewerking aan het verzamelen van gegevens voor de biografie van Mgr Dr Poels.

Verder werden door het Sociaal Historisch Centrum in het eerste jaar van zijn bestaan nog de volgende werkzaamheden verricht:

De verwerking van een enquête over het toerisme en daarmee samenhangende problemen, door de Katholieke Arbeidersbeweging ingesteld;

Een onderzoek naar de mobiliteit van de huurders van woningen van de centrale van woningverenigingen "Ons Limburg";

Een overzicht van de woningnood in alle Limburgse gemeenten in het jaar 1919;

Een vergelijkend overzicht van de resultaten van de verkiezingen in 1946, 1948 en 1950, per gemeente en per kiesdistrict, volgens een door het Centrum ontworpen methode, om tot uitdrukking te brengen

hoe de Katholieken stemden in Limburg.

Het aantal medewerkers was intussen per 1 januari 1950 gestegen tot 5 en per 1 april 1950 tot 7. Zonder deze hulp zou het niet mogelijk zijn geweest zoveel werk op zulke korte termijn aan te pakken en tot gehele of gedeeltelijke uitvoering te brengen.

In het voorjaar van 1950 was de opbouw van het Sociaal Historisch Centrum onder de stimulerende leiding van Pater Remigius in zoverre voltooid, dat overgegaan kon worden tot aanstelling van een directeur. In de vergadering van het Algemeen Bestuur op 17 april 1950 werd op voordracht van het Dagelijks Bestuur met algemene stemmen als zodanig benoemd Drs J. H. A. E. Cornips en wel met ingang van 1 juli 1950.

DE AFGELOPEN TIEN JAREN

(1 juli 1950 - 1 januari 1960)

BESTUUR

Het bestuur, waarvan wij de oorspronkelijke samenstelling reeds vermeldden, onderging in de loop der jaren verschillende mutaties:

Op 19 januari 1952 overleed de heer R. H. J. Harbers, burgemeester van Beifeld. In zijn plaats werd door het bestuur van de Afdeling Limburg van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten als lid van het Algemeen Bestuur aangewezen de heer A. van Mackelenbergh, burgemeester van Bergen.

In hetzelfde jaar zag de heer H. Palmén zich genoodzaakt uit het bestuur te treden en wees de Ned. Kath. Mijnwerkersbond als zijn opvolger aan de heer M. Weyers.

Eveneens in 1952 werd het Algemeen Bestuur uitgebreid met twee nieuwe leden nl. de heren E. G. Courrech Staal, Maastricht en Dr A. Thiadens, Heerlen als geassumeerden uit de niet-katholieke Limburgse bevolkingsgroep. Door deze aanvulling ging een van het begin af aan gekoesterde wens in vervulling. Tevens werd hierdoor tegemoet gekomen aan een gelijksoortige wens, tot uiting gebracht bij de behandeling in de afdelingen van de provinciale begroting voor het jaar 1950.

Door hare benoeming tot Raadsadviseur van het Ministerie voor Maatschappelijk Werk zag mej. Hillen zich in 1953 gedwongen ontslag te nemen uit het Algemeen Bestuur. Haar opvolgster als directrice van de School voor Maatschappelijk Werk, mej. Mr. M. A. Noël, nam tevens haar plaats in bij het Bestuur van het Centrum.

Ook drs J. H. Cluitmans trok zich in dit jaar terug en werd door de Limburgse Land- en Tuinbouwbond vervangen door Drs A. Hutschemaekers.

In de samenstelling van het Dagelijks Bestuur kwam een wijziging, doordat Drs R. M. H. C. Nadaud

eind 1953 te kennen gaf zijn functie als penningmeester te willen neerleggen. Mede op zijn voorstel werd de scheidende directeur Drs J. H. A. E. Cornips door het Dagelijks Bestuur aan het Algemeen Bestuur voorgedragen als lid van dit Bestuur, daarbij steunend op art. 7 van de Statuten. Tevens werd aan het Algemeen Bestuur voorgesteld Drs Cornips aan te wijzen als lid van het Dagelijks Bestuur, met de bedoeling hem te benoemen tot penningmeester in plaats van Drs Nadaud, die in de loop van hetzelfde jaar de wens te kennen had gegeven uit het Dagelijks Bestuur terug te treden.

In 1955 ontstond in het Algemeen Bestuur een vacature, door de ontslagname van Dr A. A. Thiadens. In zijn opvolging werd voorzien door de benoeming van de heer Th. Le Grand te Heerlen.

Op voorstel van het Dagelijks Bestuur werd Prof. Dr Th. L. M. Thurlings te Wageningen door het Algemeen Bestuur in de jaarvergadering van 20 juni 1958 benoemd tot lid van het Algemeen Bestuur, als geassumeerde uit wetenschappelijke kringen.

Bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd nam de heer M. W. J. Coenders, burgemeester van Sittard, in 1958 als zodanig ontslag. Zulks had tot gevolg zijn ontslagname als vertegenwoordigend lid van de afdeling Limburg der Vereniging van Nederlandse Gemeenten bij het Algemeen Bestuur van het Centrum. Dit gedwongen afscheid werd diep betreurd. De heer Coenders was steeds bereid het Centrum met raad en daad bij te staan. Het lidmaatschap van het Bestuur was voor hem geen sinecure. Tengevolge van zijn interventie gingen diverse gemeenten er toe over een jaarlijks subsidie te verlenen aan het Sociaal Historisch Centrum. Thans wordt zijn plaats in het Bestuur ingenomen door Mr W. Baron Michiels van Kessenich, burgemeester van Maastricht.

Ook mej. Mr M. A. Noël nam dit jaar ontslag uit het Algemeen Bestuur. Haar plaats werd ingenomen door Dr W. A. C. Zwanikken, stafdocent aan de School voor Maatschappelijk Werk te Sittard. De heren Prof.

Thurlings, Dr Zwanikken en Mr Baron W. Michiels van Kessenich zullen op de jaarvergadering van 1960 als lid van het Algemeen Bestuur worden geïnstalleerd.

Wegens vertrek uit Limburg zag de heer Th. Le Grand te Heerlen zich genoodzaakt in 1959 ontslag te nemen als lid van het Algemeen Bestuur. In deze vacature is nog niet voorzien.

Het bestuurslid de heer V. M. van de Camp te Heerlen kwam in dit verslagjaar te overlijden. Ook in deze vacature was per 1 januari 1960 nog niet voorzien.

Na bovengenoemde mutaties is de samenstelling van het Bestuur per 1 januari 1960 als volgt:

Dagelijks Bestuur:

Ir C. E. P. M. Raedts	Heerlen	Voorzitter
Dr G. W. A. Panhuysen	Maastricht	Vice-Voorz.
P. Dr Rem. Dieteren O.F.M.	Maastricht	Secretaris
Drs J. H. A. E. Cornips	Maastricht	Penningm.
J. Colsen C. M.	Brunssum	Lid
Vertegenwoordigend de Diocesane Commissie van Samenwerking in het Bisdome Roermond		
Ir J. G. van Poppei	Maastricht	Lid
Directeur en vertegenwoordiger van het Bureau van de Provinciale Planologische Dienst in Limburg		
Dr H. C. W. Roemen	Maastricht	Lid
Directeur en vertegenwoordiger van het Economisch Technologisch Instituut Limburg		

Algemeen Bestuur:

J. W. G. Bardoul	Heerlen
Vertegenwoordigend de Gezamenlijke Sociale Raden in Limburg	
E. G. Courrech Staal	Maastricht
Geassumeerd uit de niet-Rooms Katholieke bevolkingsgroep	

- F. J. Crombag Heerlen
 Z. E. Heer L. J. Feiter Maastricht
 Vertegenwoordigend het Bisdom Roermond
 P. Dr A. W. J. Gerats M. S. C. Heerlen
 Vertegenwoordigend de Limb. Kath. Arbeidersbewe-
 ging
 Drs L. E. M. A. van
 Hommerich Heerlen
 Vertegenwoordigend de diocesane standsorganisatie
 "Sint Adelbert"
 Drs A. Hutschemaekers Roermond
 Vertegenwoordigend de Limb. Land- en Tuinbouw-
 bond
 J. H. Janssen Meerssen
 Vertegenwoordigend de Werkgemeenschap Limburg
 M. J. J. G. Janssen Maastricht
 Vertegenwoordigend de gezamenlijke Gewestelijke
 Arbeidsbureaus
 Drs P. C. J. Lebens Buchten-Born
 A. A. M. v. Mackelenbergh Bergen (L.)
 Vertegenwoordigend de afd. Limburg van de Vereni-
 ging van Nederlandse Gemeenten
 Mr W. Baron Michiels van
 Kessenich Maastricht
 Vertegenwoordigend de afd. Limburg van de Vereni-
 ging van Nederlandse Gemeenten
 Drs R. M. H. C. Nadaud Maastricht
 Vertegenwoordigend de Limb. Kath. Werkgeversver-
 eniging
 Mgr K. W. A. Roncken Heerlen
 Vertegenwoordigend de aalmoezeniers van Sociale
 Werken in Limburg
 Prof. Dr Th. L. M. Thur-
 lings Wageningen
 Geassumeerd uit wetenschappelijke kringen
 J. M. Weijers Heerlen
 Vertegenwoordigend de Ned. Kath. Mijnerwerkersbond
 J. A. A. G. Winckers Maastricht
 Vertegenwoordigend de R. K. Limb. Middenstands-
 bond

Dr W. A. C. Zwanikken   Sittard
 Vertegenwoordigend de R. K. Sociale Academie

Het Algemeen Bestuur kwam elk jaar bijeen op een jaarvergadering, waarop de gebruikelijke agendapunten werden afgehandeld, zoals de goedkeuring van de notulen, het jaarverslag, de exploitatierekening van het afgelopen jaar en de exploitatiebegroting voor het nieuwe jaar.

Een telkens terugkerend onderwerp van bespreking was de zorgelijke financiële situatie van het Centrum. Hierover wordt nader uitgeweid onder het hoofd "Financiële toestand".

Op de algemene vergadering van 23 maart 1959 werden de heren J. A. A. G. Winckers en M. J. J. G. Janssen, beiden te Maastricht, voor de tiende keer aangewezen als leden van de kascommissie. Voor de bereidvaardige uitoefening van deze verdienstelijke taak zij hun hier dank gebracht. De commissie bracht op de vergadering van het Algemeen Bestuur verslag uit over het financiële beheer van het voorbije jaar. De financiële verantwoording werd telkens in orde bevonden en de penningmeester onder dankzegging gedéchargeerd. Voor zover noodzakelijk werd het Algemeen Bestuur ook in de loop van het jaar bijeen geroepen. Uiteraard geschiedde zulks in de beginperiode meerdere malen per jaar. Het is een goede gewoonte geworden, dat op deze bijeenkomsten, na de besloten bestuursvergadering, een openbare zitting wordt gehouden, die ook toegankelijk is voor genodigden en belangstellenden en waarop een spreker een inleiding houdt over een of ander belangrijk onderwerp. Wij laten hier een overzicht volgen over de gehouden spreekbeurten.

22 februari 1952   Dr G. W. A. Panhuysen:
 De taak van het Sociaal Historisch Centrum als verzamelaarsplaats van archieven.

2 maart 1953   Z. E. Heer J. Colsen C. M. :
 Dr Poels als bijbelgeleerde.

15 februari 1954   Drs J. M. A. E. Cornips:

Toekomst-perspectieven van het Sociaal Historisch Centrum.

4 april 1955 Drs J. F. R. Philips:
Beschouwing over de interne en externe activiteiten (het sociaal-historisch onderzoek en de opbouw van een regionaal gecentraliseerde bronnenverzameling) van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

5 maart 1956 Drs J. F. R. Philips:
De industriële ontwikkeling van Limburg in de negentiende eeuw.

15 februari 1957 Ir C. E. P. M. Raedts:
Enige economisch-historische aspecten van de ontwikkeling van steenkool.

20 juni 1958 Drs W. J. J. Kusters:
De sociale en godsdienstige aspecten van de ruimtelijke economische taakstelling in Nederland, in 't bijzonder met betrekking tot Limburg.

23 maart 1959 Drs J. F. R. Philips:
Een overzicht van de ontwikkeling van het perswezen in Limburg.

Ter gelegenheid van het eerste lustrum werd op 8 oktober 1954 een buitengewone vergadering gehouden in de grote zaal van het gebouw "De Stuers" te Maastricht. Deze vergadering ging gepaard met een expositie, die een beeld gaf van de doelstelling van het Centrum en van de resultaten, die reeds in de korte spanne tijds van vijf jaar waren bereikt.

De "Gazet van Limburg" van 9 oktober 1954 schreef hierover:

"Het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg heeft Vrijdag zijn eerste lustrum gevierd met een bijeenkomst in de Stichting "De Stuers" te Maastricht.

Prof. Dr L. G. J. Verberne, hoogleraar in de sociale en economische geschiedenis te Nijmegen en te Tilburg, hield voor een uitgelezen gezelschap een rede over de betekenis van het sociaal-economisch onderzoek, zoals dit door het Sociaal Historisch Centrum wordt verricht. Na be-

paling van de waarde der geschiedbeoefening, zowel voor het verleden als voor de toekomst, besprak Prof. Verberne met waardering het historisch-paedagogisch werk van het Centrum op economisch en sociaal gebied ten dienste van overheid en bedrijfsleven. Ook voor de regionale werkzaamheden van het Centrum had spreker bijzondere waardering. De regering, zei hij, heeft trouwens ook daarvan getuigd door haar voornemen kenbaar te maken dit Centrum te subsidiëren.

De voorzitter Ir Raedts gaf een kort overzicht van de werkzaamheden in de eerste vijf jaren.

Blijk van belangstelling gaven het Eerste Kamerlid Jhr Mr G. Ruys de Beerenbrouck, Drs J. Lebens, lid van Gedeputeerde Staten, de secretaris van het Bisdom Drs P. van Odijk, respectievelijk namens de Commissaris der Koningin en de Bisschop van Roermond, bestuursleden van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam en vele vertegenwoordigers van Limburgse gemeenten, organisaties, instellingen en bedrijven.

Er was een tentoonstelling ingericht, welke in maquettes, statistieken en grafische voorstellingen de verschillende sectoren van het werkdomein van het Sociaal Historisch Centrum belichtte".

Het jaar 1954 was nog in een ander opzicht voor het Centrum een belangrijk jaar. In december 1953 nam Drs J. H. A. E. Cornips per 1 maart 1954 ontslag uit zijn functie als directeur.

In de vergadering van het Algemeen Bestuur op 15 februari 1954 werd in zijn plaats door het Dageelijks Bestuur als candidaat voorgedragen Drs J. F. R. Philips, die door het Algemeen Bestuur werd benoemd. De voorzitter Ir C. Raedts bracht hulde aan de aftredende directeur Drs J. Cornips, die door zijn activiteit een belangrijke bijdrage had geleverd voor de uitbouw van het Sociaal Historisch Centrum

tot een instituut van erkende levensvatbaarheid.

Het Dagelijks Bestuur kwam meerdere malen per jaar bij elkaar om de lopende zaken te behandelen. Daarnaast werd door de directeur contact opgenomen, zowel mondeling als schriftelijk, met de voorzitter en andere leden van het bestuur, wanneer zulks nodig of wenselijk werd geacht. Bovendien hield de secretaris Pater Dr Remigius Dieteren door persoonlijk bezoek een druk regelmatig contact met het Centrum. Zijn waardevolle adviezen en belangrijke steun mogen hier met grote erkentelijkheid worden gememoreerd.

CONTACTEN

In de afgelopen tien jaar werden tal van vruchtbare contacten gelegd met diverse instanties, waarvan wij o. m. met name noemen:

Het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut te 's-Gravenhage,
 Het Nederlands Economisch Historisch Archief te Den Haag,
 Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam,
 De Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg,
 Het Provinciaal Opbouworgaan Limburg te Roermond,
 Het Economisch Technologisch Instituut in Limburg te Maastricht,
 De Provinciale Planologische Dienst te Maastricht,
 Het Rijksarchief in Limburg te Maastricht,
 De Stadsbibliotheek en het Stadsarchief te Maastricht,
 Het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's-Gravenhage,
 Het Katholiek Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding te 's-Gravenhage,
 Het Nederlands Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis te Roermond, en
 De Stichting tot bevordering van de sociale en economische geschiedenis van het zuiden van Nederland te Vught.

BUREAU

Het personeel, rechtstreeks in dienst van het Sociaal Historisch Centrum, bestond tot heden uit een directeur en een assistent.

Van 1 november 1949 tot 1 juli 1950 trad als waarnemend directeur op Pater Dr Remigius Dieteren.

Van 1 juli 1950 tot 1 maart 1954 was als directeur aangesteld Drs J. H. A. E. Cornips en van 1 maart 1954 tot heden Drs J. F. R. Philips. Als assistent was gedurende deze jaren werkzaam de heer J. Wachelder.

Per 1 oktober 1954 kon door het Bestuur een archivistische kracht worden aangesteld in de persoon van de heer G. P. J. Coomans, wetenschappelijk archiefambtenaar. Zulks was financieel mogelijk door een verhoogd provinciaal subsidie, terwijl het Rijk met ingang van 1955 een jaarlijks subsidie in het vooruitzicht stelde.

De nieuwe functionaris nam echter reeds per 1 oktober 1955 ontslag. Na enkele vergeefse pogingen bleek, dat de mogelijkheid tot het aantrekken van een gediplomeerd archivist niet mogelijk was, reden waarom het bestuur besloot tot de opleiding van een daartoe geschikt geacht kandidaat voor archivistisch ambtenaar 2e klasse aan de Rijks-archiefschool te 's-Gravenhage. Aangezien pogingen in deze richting echter mislukten, is besloten de bewerking van de archieven voorlopig op te dragen aan de huidige personeelsbezetting. Het bestuur blijft echter streven naar een definitieve oplossing van dit vraagstuk.

Gedurende de afgelopen periode had het Centrum door bemiddeling van de Dienst Sociale Zaken der gemeente Maastricht de beschikking over een aantal werkloze hoofdarbeiders. Voor deze medewerking is het bestuur het gemeentebestuur en met name het Hoofd van de betreffende Dienst, de heer J. Kerbusch, als uitvoerende instantie ten zeerste

erkentelijk.

Het verloop van de op deze wijze bij het Centrum tewerkgestelden was vanaf 2 november 1949 tot 1 januari 1960 als volgt:

Jaar en datum	Aant. medewerkers
1949 2 november	2
1950 1 januari	7
1951 1 januari	14
1952 1 januari	11
1953 1 januari	10
1954 1 januari	9
1955 1 januari	8
1956 1 januari	14
1957 1 januari	11
1958 1 januari	9
1959 1 januari	7
1960 1 januari	7

Het totaal aantal van deze medewerkers, die kortere of langere tijd op het Centrum hebben gewerkt, bedraagt 66. Hiervan zijn 8 personen overleden, 8 bereikten de 65-jarige leeftijd en vielen daardoor buiten de Rijksregeling, 32 oud-medewerkers werden opnieuw in het vrije bedrijf opgenomen, terwijl van de overigen er thans 7 werkzaam zijn op het bureau van het Centrum en van de anderen geen gegevens bekend zijn.

De plichtsbetrachting en toewijding, waarmede deze medewerkers hun taak vervulden en tevens de onderlinge goede verstandhouding verdienen alle lof.

HUISVESTING

Zoals reeds vermeld kreeg het Centrum met ingang van 1 november 1949 voorlopig onderdak in 'n kamer van het gebouw "De Stuers", Kruisherengang 12 te Maastricht. Toen Drs J. Cornips op 1 juli 1950 zijn ambt als directeur aanvaardde, kreeg hij de beschikking over een klein kamertje, dat pro-

visoir werd ingericht als kantoorruimte.

Deze eerste huisvesting was echter slechts een voorlopige. Reeds bij de voorbereidingen tot het oprichten van het Centrum was in het overleg met het gemeentebestuur enerzijds en het Centrum, het Stadsarchief, de Openbare Leeszaal - en aanvankelijk ook het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap - anderzijds, de gemeenschappelijke overtuiging gegroeid, dat het alleszins wenselijk zou zijn de genoemde instituten in één gebouw te concentreren.

Men wilde op deze wijze overlapping van elkaars werkzaamheden, dubbele aanschaf van meer kostbare bescheiden en diverse voorzieningen, voorkomen. Vooral zag men in deze samenwerking de mogelijkheid van concentratie van het studiemateriaal omtrent de geschiedenis van Limburg op één plaats ten behoeve van de gebruikers. Men voelde behoefte aan één centraal punt, dat zo efficiënt mogelijk zou worden beheerd met behoud van ieders zelfstandigheid.

Deze gedachten vonden een prettige weerklank zowel bij het stads- als het provinciaal bestuur. Ook de gemeenteraad van Maastricht sprak zich ten gunste van deze plannen uit en machtigde in de vergadering van 24 januari 1951 het College van Burgemeester en Wethouders over te gaan tot aankoop van een pand, gelegen aan de Kapoenstraat 19 B en bestemd voor de definitieve huisvesting van het Centrum. Oriënterende besprekingen tussen de betreffende wethouder en een door het Dagelijks Bestuur van het Centrum tot dit doel uit zijn midden in het leven geroepen commissie, bestaande uit de heren Ir J. G. van Poppel en Drs R. M. H. C. Nadaud, waaraan de directeur was toegevoegd, gingen hieraan vooraf. Door omstandigheden van bijzondere aard kon de koop pas op het einde van 1951 doorgang vinden, zodat eerst toen nadere besprekingen konden plaats hebben tussen vertegenwoordigers van 't Gemeentebestuur en van het Centrum betreffende de in het pand aan te brengen veranderingen. Met de naar voren gebrachte wensen hieromtrent werd door het

College van Burgemeester en Wethouders volledig rekening gehouden.

Op 1 juli 1952 kon het pand Kapoenstraat 19B betrokken worden. De verhuizing kon geheel op eigen kracht geschieden, omdat de medewerkers van het bureau zich bereidwillig daartoe beschikbaar stelden en Drs R. M. H. C. Nadaud wederom de bestelwagen met chauffeur aanbood om het transport te doen plaats hebben.

De nieuwe huisvesting kwam niet alleen het representatieve karakter van het Sociaal Historisch Centrum ten goede, doch bood tevens voorlopig althans, ruimschoots de gelegenheid de werkzaamheden van het Centrum binnen het kader van zijn doelstellingen uit te breiden. Zulks gold temeer, omdat men rekening kon houden met de realisering van het plan om het Stadsarchief en -Bibliotheek met de Openbare Leeszaal en -Bibliotheek in een belendend perceel onder te brengen.

Een commissie onder voorzitterschap van de Wethouder van Onderwijs van de gemeente Maastricht, waarin ook het Sociaal Historisch Centrum vertegenwoordigd was, bestudeerde de mogelijkheden en kwam tot het ontwerp van een voorlopig plan. Hierin kreeg het Centrum door middel van een overdekte buitengang een verbinding met het nieuwe Archiefgebouw, waarin voldoende depotruimte voor opberging van de verzameling archieven en van de bibliotheek van het Centrum beschikbaar zou zijn. Gezien deze opzet, kon men de nieuwe huisvesting van het Centrum als een definitieve beschouwen.

Voorlopig bleef het echter helaas bij plannen. De urgentie van verschillende problemen, die een oplossing eisten, verplichtte het gemeentebestuur tot een keuze. Dit had tot gevolg, dat de realisering van de plannen in de voorgestelde vorm werd uitgesteld en aangezien de bij de plannen betrokken panden niet zo lange tijd konden worden gereserveerd moest men uiteindelijk er zelfs van afzien.

In dit geval betekent uitstel echter geen afstel. De gedachte van samenwoning van de genoemde in-

stituten bleef bij het stadsbestuur leven, al ziet het op korte termijn geen mogelijkheid tot realisering. Intussen wordt ernstig gezocht naar een geschikt onderdak voor het Centrum, in afwachting van deze definitieve huisvesting.

De groei van het Centrum was echter zodanig, dat men thans kan spreken van een absolute noodtoestand, wat de huisvesting betreft. Men heeft tot heden met de aanwezige ruimte zo weten te woekeren, dat het nog net eventjes ging, maar thans zit het gebouw in de Kapoenstraat werkelijk tot aan de nok toe vol, terwijl het personeel moet werken in een ruimte, die daarvoor ten enenmale ongeschikt is.

FINANCIËN

In de vorige eeuw berustte de vrije sociale en culturele arbeid geheel op particulier initiatief, als een activiteit van een betrekkelijk kleine kring goed-gesitueerde burgers, begunstigd door enige rijke maecenae.

De veranderde structuur van de samenleving heeft deze opzet fundamenteel gewijzigd. De vermogensverschuiving, de bezitsspreiding en de relatieve verzwakking van de financiële positie van de hogere standen had tot gevolg, dat de maecenaatsbijdragen zo goed als verdwenen. De overheid die thans in collectief verband vele maatschappelijke taken behartigt, heeft in niet onbelangrijke mate het oude groepsmaecenaat overgenomen. Doch de overheid niet alleen. Ook van particuliere zijde, te verstaan als de brede groep van organen uit het vrije maatschappelijke leven, dragen mede een aandeel in de financiering van de culturele en sociale zelfwerkzaamheid. Dat dit aandeel niet gering is, blijkt uit een becijfering van Drs J. Henrick Mulder (Cultuurfinanciering in Nederland, 1949), die schat dat uit de bijdragen van het bedrijfsleven, uit particuliere uitgaven voor geleverde prestaties in het culturele vlak, uit deelname van personen aan culturele activiteiten en tenslotte uit de offervaardigheid van het

grote publiek, niet minder dan 2,5 % van het nationaal inkomen besteed wordt aan wetenschappelijk onderzoek, culturele zelfwerkzaamheid, vorming en onderwijs, kunst, ontspanning e. d. Naar schatting wordt jaarlijks een bedrag van rond 50 miljoen uit particuliere bijdragen bijeengebracht.

Gezien deze maatschappelijke ontwikkeling lag het voor de hand, dat het Sociaal Historisch Centrum bij zijn oprichting in 1949 zijn financiële basis ook heeft gezocht in de vorm van een jaarlijks subsidie van overheidszijde en uit een aantal bijdragen uit de particuliere sector.

Met welwillendheid is men toen het pas opgerichte Centrum tegemoet getreden; van de overheid en van de particuliere zijde werden subsidies ontvangen, die getuigden van waardering voor dit nieuwe initiatief. Verheugend vooral was de veelzijdigheid van de subsidies, die jaarlijks beschikbaar kwamen; naast de grotere bedragen, die het Centrum ontving van de Provincie en van de Gezamenlijke Mijnen, kreeg men nog van tal van anderen jaarlijks een bijdrage, zoals van het Bisdome, van de gemeenten in Limburg, van verschillende bedrijven, van stands- en vakorganisaties, schoolbesturen, congregaties, Kamers van Koophandel, coöperaties en andere instellingen. Aan het einde van dit verslag plaatsen wij als bijlagen de lijsten met de namen van subsidiërende gemeenten, begunstigers en contribuanten. Daaruit blijkt overduidelijk van hoe vele en verscheidene zijden het Centrum in een of andere vorm financiële en andere hulp mocht ontvangen.

Even spoedig was het echter ook duidelijk, dat een hechtere financiële basis noodzakelijk zou zijn. Het bleek, dat de inkomsten verder moesten worden opgevoerd om de toegenomen exploitatie-uitgaven te dekken. De labiele financiële opzet kwam namelijk reeds gauw tot uiting, toen de werkzaamheden verdere voortgang vonden. De liquiditeit liet te wensen over; het betrekken van een eigen gebouw deed de huisvestingskosten stijgen; de personeelsbezetting

werd onvoldoende en de apparaatskosten stegen, als gevolg van de grotere werkzaamheden, boven het financieel toelaatbare bedrag. De jaarlijkse bijdragen en de retributies voor verrichte opdrachten maakten het ternauwernood mogelijk de exploitatierekening af te sluiten zonder al te grote tekorten.

Een verbetering van zijn financiële positie kreeg het Sociaal Historisch Centrum in 1954, toen het provinciaal subsidie verhoogd werd van f 2500, -- tot f 5000, -- per jaar. In 1955 ging ook het Rijk tot subsidiëring over, toen de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen een jaarlijks subsidie verleende van f 4000, --. Doordat inmiddels ook de subsidies van de gemeenten in Limburg met f 2000, -- waren gestegen, voornamelijk als gevolg van het feit, dat het aantal subsidiërende gemeenten steeg van 51 tot 72, werd voorlopig de financiële impasse overbrugd.

Ondanks de niet geringe stijging der inkomsten, zowel van overheidszijde als van de particuliere bijdragen, bleef de financiële toestand zorgelijk. Door de aanstelling van een archivist gingen de meer-inkomsten voor een deel op in personeelskosten en later, na het ontslag van deze functionaris, in opleidingskosten voor het aanstellen van een nieuwe archivistische kracht. Het gestegen loon- en kostenpeil liet verder zijn invloed gelden, de post salarissen en sociale lasten, die zeer matig begroot was, onderging een stijging; de kosten van huur en onderhoud gingen omhoog; ook de bureaunkosten en de overige exploitatielasten namen toe. De inflatie van het loon- en kostenpeil werd echter niet door een verhoging van het subsidie gecompenseerd. Door deze kostenstijging werd het steeds moeilijker het evenwicht in de exploitatierekening te handhaven. Met uiterste zuinigheid kon het nadelig saldo aanvankelijk nog worden beperkt, hetgeen echter niet kon verhinderen, dat ultimo 1957 het nadelig exploitatietekort was aangegroeid tot ruim f 2900, --. Bovendien vormde de periode van de bestedingsbeperking in enkele gevallen aanleiding om het jaarlijks

subsidie op te schorten of te verminderen.

Een verlichting van de zware financiële druk, die sindsdien op het Sociaal Historisch Centrum rustte, bracht de verhoging van het provinciaal subsidie, dat met ingang van 1958 is gebracht op f 6000, -- per jaar. Voorts werd soulaas verkregen doordat het rijkssubsidie op zijn oorspronkelijk bedrag gehandhaafd bleef, ook toen het niet mogelijk was een archivist in vaste dienst aan te stellen. De meerdere inkomsten werden aangewend tot dekking van het ontstane tekort en verder gebruikt tot 't opvangen van de gestegen exploitatiekosten. In het afgelopen jaar was voor het eerst de exploitatierekening in evenwicht zonder tekort ten laste van het boekjaar 1959. Hierbij moet echter worden aangetekend, dat dit resultaat geenszins in verhouding staat tot de zo noodzakelijke uitbreiding van de personeelsbezetting en van een verbeterde huisvesting. Deze wensen voor de toekomst zullen zodanige hoge eisen stellen aan het jaarlijks budget, dat deze zonder meer niet uit de lopende inkomsten kunnen worden betaald.

Het hier summier beschreven verloop van de financiële ontwikkeling van het Centrum is nader toegelicht aan de hand van de volgende staat, waarin een viertal exploitatierekeningen met elkaar zijn vergeleken:

	1950	1953	1956	1959
<u>Inkomsten</u>				
Overheidssubsidies	5.509	7.264	13.251	15.810
Subsidies ondernemingen	1.785	2.670	2.019	2.400
Subsidies organisaties en instellingen	430	1.358	1.288	1.250
Contribuanten	---	---	289	1.402
Retributies	75	3.621	5.217	3.801
<u>Uitgaven</u>				
Salarissen en sociale lasten	5.851	10.572	14.128	16.018
Huisvestingskosten	591	1.391	2.100	2.274
Bureaukosten	1.574	2.048	1.465	1.931
Bind- en reprovkosten	108	233	342	361
Reis- en verblijfskosten	308	410	591	372
Aankoop boeken en tijdschr.	78	259	269	397
Publicaties en uitgaven	---	---	2.452	3.149
Opleiding archivaris	---	---	2.307	---

Uit dit overzicht blijkt enerzijds een regelmatige stijging van de inkomsten, anderzijds een toename van de uitgaven, die een weerspiegeling zijn van de op zichzelf verheugende groei van de activiteit.

Deze vergelijking over een aantal jaren vestigt tevens de aandacht op enkele belangrijke financiële consequenties, die voor de toekomst kunnen worden verwacht.

Gezien het karakter van de verrichte werkzaamheden en de doelstelling van het Sociaal Historisch Centrum zullen zijn financiële mogelijkheden overwegend afhankelijk blijven van de bijdragen van particuliere zijde en van de aanvullende subsidies van de overheid. De taak van het Centrum leent zich moeilijk voor het vragen van volledige betaling voor verrichte werkzaamheden - indien het tenminste aan zijn doel wil blijven beantwoorden. De ervaring heeft geleerd dat de inkomsten, verkregen uit betaalde opdrachten, geen noemenswaardige stijging zullen ondergaan; immers slechts een gering gedeelte der werkzaamheden komt hiervoor in aanmerking.

Wat de bijdragen uit de particuliere sector betreft, hoopt het Sociaal Historisch Centrum, dat het onverminderd op dezelfde bereidheid tot steun mag blijven rekenen, die het in de afgelopen jaren mocht ontvangen. De bedragen, die van particuliere zijde voor het Centrum jaarlijks door de maatschappelijke organen in Limburg worden bijeengebracht, belopen thans reeds een bedrag van circa f 7.500,--, nog afgezien van de steun, die het Centrum in belangrijke mate in natura geniet en welke geschat mag worden op een bedrag van circa f 3.000,--.

Geziende toenemende "subsidie-moeheid", waartoe de schijnbaar niet te keren stroom van subsidieverzoeken aanleiding geeft, mag men zich wel de vraag stellen of dit bedrag in de toekomst nog beduidend zal stijgen. Toch hoopt het Centrum deze weerstand te kunnen overwinnen, juist omdat de waardevol gebleken zelfstandigheid van een sociaal-historisch onderzoeksinstituut alleen gewaarborgd is

en rechteus op het beginsel van subsidiariteit kan steunen, indien zulk een Centrum ook metterdaad gedragen wordt door het particuliere maatschappelijke leven, dat het Sociaal Historisch Centrum als een waardevol instituut erkent en zijn steun geeft.

Ditzelfde idee ligt ook ten grondslag aan de werwing van contribuanten, die door middel van een jaarlijkse bijdrage adhaesie betuigen aan dit instituut als een specifiek Limburgs belang. Al mag het bedrag aan contributies dan ook geheel ten goede komen aan het uitgeven van publicaties, die aan begunstigers en contribuanten gratis worden beschikbaar gesteld, toch lijkt ons deze vorm van lidmaatschap ideëel aantrekkelijker dan de zakelijke basis van het abonnement.

Tenslotte hoopt het Sociaal Historisch Centrum in de toekomst op de medewerking van de overheid te mogen blijven rekenen bij de verdere zelfstandige uitoefening van zijn sociaal-culturele taak in gewestelijk verband. Het is verheugend te mogen vaststellen, dat het Rijk zijn waardering voor het Centrum in een jaarlijks subsidie tot uitdrukking heeft gebracht. Dit impliceert, dat men het doel van deze stichting ook van betekenis acht als een positieve bijdrage tot meer regionale cultuurspreiding.

Met niet minder grote waardering heeft het Sociaal Historisch Centrum het op prijs gesteld, dat de provinciale overheid en de Limburgse gemeenten hun blijvende steun hebben gegeven aan dit instituut, hetgeen tot uiting komt in de jaarlijks verstrekte subsidies. Het Sociaal Historisch Centrum vertrouwt, dat de provinciale en gemeentelijke overheid in nog grotere mate bereid zal blijken in de toekomst subsidie te verlenen, evenredig aan de mate niet alleen, waarin dit initiatief in de Limburgse samenleving weerklink heeft gevonden, maar evenredig ook aan de opzet van de doelstelling: aande sociale geschiedbeoefening in Limburg een verantwoorde apparatuur te verschaffen, die in zekere mate kan compenseren de wetenschappelijke prikkel, die elders uitgaat van de universitaire centra - een doelstelling, waartoe

de particuliere bijdragen, hoe veelzijdig ook, niet in staat zijn.

Het Sociaal Historisch Centrum is er van overtuigd, dat de afgelopen tien jaar voor allen, die ons hun steun verleenden, een waarborg zijn geweest voor de nuttige, efficiënte en voor de Limburgse samenleving waardevolle besteding van de gelden, die het worden toevertrouwd. Het meent uit het beeld van de reeds verrichte activiteit de hoop te mogen putten, dat dit een stimulans mag zijn voor anderen om hun daadwerkelijke steun aan dit gemeenschappelijk belang voor ons gewest niet te onthouden.

INTERNE WERKZAAMHEDEN

ARCHIEVEN

Het verzamelen van archieven is van meet af aan een der voornaamste doelstellingen geweest van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. En terecht! Voor de kennis van het verleden is men tot op heden grotendeels - wat de archiefbronnen betreft - aangewezen op overheidsarchieven. Het kan daarom geen verwondering wekken, indien bepaalde historische studies misschien wel iets te nadrukkelijk vanuit een bepaald gezichtspunt worden benaderd. Voor de geschiedenis van vroegere eeuwen is dit wellicht geen onoverkomelijk bezwaar, al zal men voor een beschrijving van de sociaal-economische structuur in een vroeger verleden vaak de archieven van particulier karakter node kunnen ontberen. Voor de geschiedenis van de laatste eeuw echter, die zo sterk bepaald is door nieuwe vormen van "Gesellschaftigung" is het overheidsarchief ten enen male niet meer toereikend om de maatschappelijke structuur te reconstrueren. Daarom werd het idee geboren om naar analogie van de overheidsarchieven een bewaarplaats in te richten van die archieven, die een particulier karakter dragen. Dit zijn de archieven van bedrijven, organisaties, stichtingen, verenigingen, instellingen en afzonderlijke personen. Het opsporen hiervan is een verre van gemakkelijke taak. Indien men niet op willekeurige wijze tewerk wil gaandient eerst te worden nagegaan en op schrift gesteld, wat er op het ogenblik in Limburg aan ondernemingen, enz. bestaat en tevens wat er vroeger bestaan heeft. Dit laatste is zeer tijdrovend en gecompliceerd, doch wil men niet te laat zijn en datgene opsporen wat aan archieven en bescheiden iedere dag verloren dreigt te gaan, dan zal onmiddellijk het speurwerk dienen te beginnen. Voor bestaande organisaties, verenigingen e. d. ligt dit alles natuurlijk gemakkelijker, doch de bereidheid om bepaalde archieven over te dragen, is hier wellicht ook

minder groot.

Momenteel bezit het Centrum nog slechts één ondernemings-archief. Dat is in velerlei opzicht erg jammer. Indien het Centrum kon beschikken over een reeks geordende archieven van diverse ondernemingen, dan zou daardoor met name een belangrijke stap kunnen worden gezet op het terrein van de studie van het technisch en economisch ontwikkelingsproces, dat de sterke industrialisering van onze provincie heeft gemarkeerd. Bij een dergelijke studie rijzen vele onbeantwoord gebleven vragen, die van groot praktisch belang zijn, b. v. technische vraagstukken, o. a. : hoe wordt een voortdurend in ontwikkeling zijnde techniek in toepassing gebracht, of wanneer kan een nieuwe industrie op basis van een nieuwe techniek ontstaan, ofwel hoe blijft de bestaande industrie up to date in haar techniek; anderzijds economische vragen o. a. wie kan een goed ondernemer zijn, of hoe lang duurt het al eer een onderneming rendabel is, e. d. Ongetwijfeld zouden vele van deze problemen tot klaarheid kunnen worden gebracht, indien men in het Sociaal Historisch Centrum waarlijk een centrum kon vinden, waar voor raadpleging van deze studie een geordende reeks bedrijfsarchieven aanwezig zou zijn, bevattend tenminste die specimina van bedrijfsarchieven, die als studie-object voldoende waardevol zijn.

Wanneer wij thans, na bovenstaande beschouwing, als vraag stellen: "Wat heeft het Sociaal Historisch Centrum in de afgelopen tien jaar kunnen doen ter verwezenlijking van zijn doelstelling, inzake het verzamelen en ordenen van archieven?", dan moet het antwoord helaas luiden: "Weinig". De oorzaak hiervan is te zoeken in een ongelukkig samenspel van omstandigheden, liggend buiten de wil van het bestuur. Pogingen tot aantrekking van een archivalistische kracht mislukten herhaaldelijk en pogingen daarna om iemand te laten opleiden op de archiefschool in Den Haag faalden eveneens.

Het bestuur is echter zo zeer overtuigd van de wenselijkheid om ook deze voornamen doelstelling van

het Centrum tot realisering te brengen, dat het vast besloten is daartoe over te gaan, zodra de mogelijkheid en de middelen daartoe aanwezig kunnen geacht worden.

Ondanks alles is het aantal archieven in het bezit van het Centrum geleidelijk aan gestegen van 2 in 1950 tot 64 op 1 januari 1960. Hiertoe behoren 13 van en (of) over personen, 6 van stands- en vakorganisaties, 2 van sociëteiten, 2 van studentenverenigingen, 1 bedrijfsarchief en de rest van diverse stichtingen, verenigingen, instellingen en comités.

Een opsomming van deze archieven en archiefdelen moge hier volgen:

Archieven van personen:

Deken J. M. Souren, 1868-1951

Eerste aalmoezenier van de Arbeid in Nederland, Maastricht.

1902-1911 (Bouw)pastoor St. Lambertus 1911-1920

Pastoor St. Mathias, Maastricht 1920-1930.

E. J. Manns,

Vrijgestelde van de R. K. Transport-Arbeidersbond "St. Bonifacius".

Dr R. Ritzen O. F. M. (Mathijs Reniersz.), 1877-1946
Leraar, schrijver, drankbestrijder.

A. H. Vliegen, 1864-1950

Voorzitter R. K. Volksbond Limburg - R. K. Werkliedenverbond Limburg.

Rector A. P. E. van den Bosch, 1901-1951

Sociaal werker; dagboeken 1923-1950.

Pater J. Jacobs M. S. C. over de periode 1945-1950:
K. A. B. -activiteiten - Diversen.

Vianen (oud-hoofdredacteur Limb. Dagblad, Heerlen)
Verhandelingen in handschrift over diverse onderwerpen, o. a.: over "Jong Limburg".

H. de Wit (Vrijgestelde Vakbeweging)
 Timmerliedenstaking 1905 - staking textielbewer-
 kers 1907 - fonds "Werklozensteun" 1908 - staking
 glasblazers "Stella" 1909 - ziekenkaskwestie 1914 -
 staking Céramique 1914 - Crisis op de "Sphinx"
 1916-1917.

Kapelaan Oberjé (te Ubach over Worms)
 Correspondentie en aantekeningen.

P. J. Kaanen (oud-secretaris Ned. Kath. Mijnwer-
 kers Bond)
 Auto-biografie van P. J. Kaanen - Wilde staking
 Maastricht 1929 - Conferentie "Sphinx" 1925 - Ver-
 handelingen over de vakverenigingen 1848-1934 -
 Artikelen en/of concept-artikelen voor diverse bladen.

Dr Poels, Heerlen
 Verzameling van zeer uiteenlopende aard, bijeen-
 gebracht als grondmateriaal voor de biografie van
 Dr Poels.

P. Dr Cassianus Hentzen O. F. M.
 Redevoeringen in handschrift - map over Diocesane
 Commissie van Samenwerking - map: Arbeiders-
 vraagstuk - map: Polemieken Nationale Bedevaarten -
 map: Vereniging oud-leerlingen Kath. Gymnasia en
 H. B. S. - en - map: "Katholiek Maastricht".

Pastoor Steegmans, Maastricht
 Map: "Katholiek Maastricht" - map: Gezondheids-
 commissie Maastricht - map: Stichting "De Stuers"
 (exploitatie) - map: Burgelijk Armbestuur - map:
 Hulp aan politieke delinquenten - map: Woningpro-
 bleem - map: "De Jonge Werkman".

Archieven van Organisaties, instellingen en
 Verenigingen:

Sociëteit "Momus", Maastricht
 Enkel vanaf 1933 tot de liquidatie in 1939.

Grote Sociëteit, Maastricht
1760-1960 (volledig archief).

St. Vincentiusvereniging, Wijk-Maastricht
Vanaf oprichting in 1923 tot 19 juli 1946.

St. Maarten-Fundatie, 1716-1960
Stichting tot huisvesting van arme bejaarden.

Gesticht "De Nieuwenhof", 1743-1952
Door het Soc. Hist. Centrum geordend. Aanwezig op
bureau: inventaris; archieven ter plaatse.

Rode Kruis, Maastricht
Archiefstukken van 1870-1877 en verspreide stuk-
ken uit latere jaren.

Film-Comité, Maastricht
1937, 1938.

Kath. Mijnwerkersvereniging, Heerlen
Notulenboek 1903-1911.

Pro Juventute, Maastricht, 1896-1918.

Comité Limb. Katholiekendagen
Notulenboek 1902-1939.

R. K. Volksbond - Limb. Kath. Werkliedenbond -
K. A. B. Limburg.

R. K. Volksbond - Kath. Werkliedenvereniging - K. A. B.
Maastricht.

Ned. Kath. Mijnwerkersbond.

Prov. Demobilisatieraad Limburg, 1948-1951.

Woning-Enquête Limburg, 1946.

Stichting "Herstel Limburg", 1945-1947.

Katholieke Actie, 1940-1945.

"Jong Limburg", afd. Heerlen, 1911-1934
o. a. : Notulenboek 1911-1934.

Illegaal Verzet, Limburg.

"Limburgs Volksherstel", 1946-1949,

"Katholiek Heerlen"

Stukken betreffende: Middenstand Heerlen, Nederlandse Unie, Heerlen, Kath. Actie Heerlen, Studieclub Maatsch. Wederopbouw.

Militair Gezag, Friesland

Betreffende evacuatie van Noord- en Midden-Limburg in 1944-1945.

Sobriëtas Kruisverenigingen, 1915-1953.

Sobriëtas - Mariavereniging, 1898-1953.

R. K. Militairen-Vereniging, Maastricht,

"Bucomi"

Thuisfront Limb. Militairen in Indië.

Limburgs Huldeblijk aan H. M. de Koningin 1938 - 40-jarig jubileum.

Openbare Leeszaal en Volksbibliotheek
Na-oorlogse polemieken.

Vereniging voor Vreemdelingenverkeer, Heerlen, 1929-1953.

Enquête Leken-apostolaat leidende stand, 1951.

Genootschap voor Natuur- en Letterkunde, Roermond

Notulenboek 1865-1911.

Werkcomité Midden-Limburg
Geschenk aan Prinses Beatrix.

Limburgse Kath. Studentenbond, 1915-1955.

R. K. Studentenclub "St. Servaas", Maastricht.

R. K. Werkn. Middenstand, Maastricht en Wijk
Na-oorlogs archief tot 1955.

Werkgroep ter bestudering van de onkerkelijkheid
te Maastricht, 1955-1956.

Enquête toerisme, 1949.

Voorbereiding bedrijfsorganisatie in de mijnen.

Katholieke Centrale voor Lectuur-voorziening
Na-oorlogs archiefdeel.

Woning-onderzoek, gemeente Horst, 1943.

Lectuur-Commissie, Maastricht, 1952-1955.

Katholiek Maastricht, 1947-1955.

Katholieke Actie mannelijke jeugd, 1942-1945.

Binnen-kolonisatie, 1945.

Sociografisch onderzoek. Beek, 1948.

Maastrichtse brokken-verzameling
Notulenboek 1904-1907.

Katholieke Arbeiders in Duitsland, 1909-1917.

"Het Zuiden", Sittard
Kranten-archief.

Beurzenstichting Isabella v. d. Weijden.

Afd. "St. Servatius" Maastricht v.d. Ned. Kath. Ver. van Handelsvertegenwoordigers, Handelsagenten en Verzekeringsinspecteurs "St. Christoffel", 1934-1958 .

Textielfabriek N. V. Croon, Vaals (opgeheven)
 Personeelsbezetting + 100 personen, 1925-1950.

BIBLIOTHEEK

De opbouw van een bibliotheek, bevattende sociaal-economische publicaties over Limburg, heeft in de afgelopen jaren een verheugend resultaat gehad. Dat het Sociaal Historisch Centrum met het verzamelen van boekwerken, brochures, rapporten, tijdschriften en andere periodieken, in tegenstelling met archieven, meer succes heeft weten te boeken, heeft tal van verklaringsgronden, b. v. het onpersoonlijk karakter van een gedrukt stuk, terwijl het geschreven woord vaak ofwel als té belangrijk wordt bewaard, of als té onbelangrijk wordt vernietigd; daarnaast een zeker ongemotiveerd respect in sommige kringen voor het gedrukte woord, waarvan men meer waarheidskracht veronderstelt op grond van het feit, dat het in druk is verschenen; tenslotte - en wellicht de belangrijkste verklaringsgrond - het feit, dat het archiefstuk deel uitmaakt van een geheel dat men niet straffeloos kan elimineren zonder het verband te verbreken, zodat men bij overdracht van archieven dus voor de keuze staat, ofwel het geheel over te dragen of zelf te behouden, iets wat voor boeken, brochures e. d. niet geldt.

Feit is, dat de bibliotheek van het Centrum thans zodanig gegroeid is, dat hierop met recht en reden de aandacht gevestigd kan worden. Zulks zal binnen afzienbare tijd gebeuren door middel van een literatuur-repertorium, dat al die werken zal omvatten, die op sociaal en economisch gebied voor Limburg van belang zijn.

Bij de verdere opbouw van de bibliotheek zit de bedoeling voor om ook studies en publicaties over actuele problemen te verzamelen en aan te schaffen. Door in zekere mate de actualiteit te volgen, zal de

bibliotheek niet enkel geraadpleegd kunnen worden voor historisch onderzoek, maar tevens direct praktisch nut stichten.

De uiteindelijke bedoeling van deze bronnenverzameling is, ze mede dienstbaar te doen zijn aan een gehele reeks publikaties, deels door het Centrum zelf verzorgd, deels door anderen, om zodoende de bouwstoffen te leveren voor de sociale geschiedenis van Limburg, waarin het gehele bestel van de sociale, economische en maatschappelijke invloeden wordt omvat.

Reeds in de aanvangsperiode van 1 november 1949 - 31 december 1950 werd de grondslag gelegd van de tegenwoordige bibliotheek door een drietal schenkingen, met name van de familie van het vroegere Kamerlid Henri Hermans z.g., van Pater Dr Remigius Dieteren O.F.M. en van het Sociaal Archief van de Katholieke Arbeidersbeweging in Limburg. In totaal waren dit 4468 werken. Op dat moment zou men het boekenbezit van het Centrum kunnen typeren als dat van een uitgebreide particuliere verzameling.

Wegens de beperkte ruimte kon men niet overgaan tot een systematisch opbergsysteem. Daarom werden de boeken doorlopend genummerd, volgens nummer opgeborgen en zowel alfabetisch-lexicografisch als systematisch gecatalogiseerd. Zodoende kreeg men twee ingangen tot de bibliotheek. Hieraan werd later nog een derde ingang toegevoegd, doordat een nieuwe serie fiches der aanwezige boeken geordend werd naar de verschillende gemeenten en gebieden in Limburg.

De bibliotheek groeide intussen zeer snel tot een totaal aantal van 13.000 nummers en 16.000 delen.

Van de aanvang af werd tevens een aparte afdeling ingericht voor tijdschriften en statistiek. Ook deze onderging een voortdurende uitbreiding, zodat thans een duizendtal tijdschriften en statistische uitgaven in het bezit van het Centrum zijn, waaronder verscheidene complete series.

Thans, na ruim tien jaren, beschikt het Centrum over een rijke verzameling, uniek in haar soort, die voorziet in een reële behoefte. Ze omvat zeer veel documentatie-materiaal over tal van onderwerpen, waaronder zeer zeldzame exemplaren.

In de loop der jaren konden complete gegevens verstrekt worden voor bepaalde studies en publicaties, hetgeen tijd en moeite bespaart en tegemoet komt aan een doelmatige bestudering van tal van vraagstukken. De inrichting van een leeszaal, die al jaren op het programma staat, kan helaas nog steeds geen doorgang vinden.

Van de uitleen werd in ruime mate gebruik gemaakt. Desondanks verdient deze bronnenverzameling nog in veel grotere kring bekendheid.

Elk jaar ontving het Centrum van 140 tot 160 personen en instellingen schenkingen in velerlei vorm. Het Bestuur betuigt gaarne aan alle gevers hartelijk dank.

Zeer belangrijke schenkingen werden in de loop der jaren ontvangen van:

Pater Dr Remigius Dieteren O.F.M., Maastricht,
 K. A. B. Limburg,
 Paters Jezuiten, Maastricht,
 Jos. Maenen, Heerlen,
 Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omgeving, Maastricht,
 Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg, Venlo,
 Stadsarchief, Roermond,
 Limburgs Dagblad, Heerlen,
 Centraal Bureau voor de Statistiek, 's-Gravenhage,
 Dr Ch. Thewissen, Maastricht,
 Mr A. F. X. E. J. Vos de Wael, Roermond,
 J. A. M. Cremers, Maastricht,
 Openbare Leeszaal en -Bibliotheek, Maastricht,
 Provinciale Griffie, Maastricht,
 Ir F. B. J. M. Moubis, Maastricht,
 Mr L. R. Schreinemacher, Maastricht,

Mevr. van Oppen-Dankelman, Maastricht,
 Provinciaal Opbouw Orgaan Limburg, Roermond,
 Ned. Kath. Mijnerwerkersbond, Heerlen,
 J. G. Sleebe, Maastricht,
 Prov. Planologische Dienst, Maastricht,
 R. Dittrich, Maastricht,
 Jos. Steegmans, Pastoor, Maastricht,
 J. M. Souren z. g., Pastoor-Deken, Weert,
 Fam. A. Vliegen,
 P. Kaanen, Heerlen,
 J. L. J. Jamin, Maastricht,
 Ch. Kemmerling, Maastricht,
 Rector A. van de Bosch z. g.,
 P. G. Apeldoorn, Reuver,
 F. J. L. Luxembourg, Maastricht,
 E. W. H. A. Wetzels, Maastricht,
 Dames Gez. Doppler, Maastricht,
 Pastoor P. F. J. H. Goossens, Heer,
 Jos. Stroom, Maastricht,
 J. H. J. Weekers, Maastricht,
 Pater de Wilt S. J., Maastricht,
 E. J. Manns, Maastricht,
 Pater J. Jacobs, Heerlen,
 Drs L. E. M. A. van Hommerich, Heerlen,
 G. de Heus, Maastricht,
 P. Chambille de Beaumont, Maastricht,
 J. M. L. Bovens, Maastricht,
 Prof. Jac. Jansen, Roermond,
 A. H. van Laer, Roermond,
 Mevr. L. Janssen-Jaspar, Maastricht,
 L. J. H. Speth, Maastricht,
 L. Slangen, Maastricht,
 J. Cremers, Nuth,
 M. H. Daamen, Maastricht,
 Mej. Mr A. H. M. H. Hommes, Maastricht,
 H. Steegmans, Pastoor-Deken, Meerssen.

Tenslotte volgt hieronder een overzicht van de groei der bibliotheek in de afgelopen tien jaren.

Jaar 1 januari	Aantal boekwerken	
	nummers	delen
1950	2100	2500
1951	3250	4500
1952	4468	6500
1953	5087	7000
1954	8150	10500
1955	8900	11300
1956	10000	12500
1957	11000	13600
1958	11750	14500
1959	12500	15350
1960	13000	16000

In 1959 ontving het Sociaal Historisch Centrum in totaal 150 schenkingen. Deze waren afkomstig van de volgende personen en instellingen:

Mater Amabilisschool	Maastricht
A. Daniels	Maastricht
Stichting Centrale Caritas	Maastricht
Zusters Ursulinen	Kerkrade
Koninklijke Kristal-, Glas- en Aardewerkfabriek "De Sphinx" N. V.	Maastricht
Dr H. P. J. Koenen	Maastricht
Ad. Welters, Pastoor	Valkenburg- Houthem
Mevr. Jansen-Jaspar	Maastricht
Katholieke Reclaseringsvereniging	Maastricht
Bedrijfschap voor de Steenkolenmijnindustrie	Heerlen
Bureau Openbare Werken	Maastricht
Staalwerken "De Maas" N. V.	Maastricht
Restauratiestichting Limburg	Maastricht
Zuid-Nederlandse Hypotheekbank N. V.	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer	Valkenburg- Houthem
Drs J. Cornips	Maastricht
Interparochieel Sociaal Caritatief Centrum	Weert
Mej. C. N. Olij	Maastricht
Zuid-Limburgs Drankweer Comité	Heerlen
Dr Foelsstichting	Heerlen
Coöperatieve Vereniging "Ons Dagelijks Brood"	Heerlen
Economisch Technologisch Instituut Limburg	Maastricht
Instituut voor Sociale Geschiedenis	Amsterdam
Waterleiding Maatschappij voor Zuid-Limburg	Maastricht
Dr J. Vliegen	Maastricht
M. H. A. J. Schobben	Brunssum
Volkshogeschool Geerlingshof	Valkenburg- Houthem
Provinciale Limburgse Electriciteits-Maatschappij N. V.	Maastricht
Provinciale Waterstaat in Limburg	Maastricht
Spaarbank "St. Pancratius"	Heerlen
Diocesane Katholieke Gezinszorg	Roermond
Interparochieel Sociaal Caritatief Centrum	Kerkrade
Onderlinge Verzekerings-Mij. v. d. Limb. Land- en Tuinbouwbond en Katholieke Arbeidersbeweging Limburg	Roermond
Dr Fr. Maenen	Maastricht
F. Th. W. Smeets	Maastricht
Coöperatieve Roermondse Eiermijn G. A.	Roermond
Raad van Arbeid	Maastricht
Reclaseringsraad	Maastricht
Provinciaal Opbouworgaan Limburg	Roermond
Stadsarchief en -Bibliotheek	Roermond
Pater Dr Remigius Dieteren O. F. M.	Maastricht
Limburgse Tramweg Maatschappij N. V.	Heerlen
Stichting "Helpend Limburg"	Heerlen
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie (Limagas) N. V.	Heerlen
Sociale Raad Mijnstreek	Heerlen
Algemene Ned. Bedrijfsbond in de Mijnindustrie	Heerlen
Limburgse Groene Kruis	Sittard
R. K. Vereniging Moederschapszorg	Heerlen
R. K. Stichting Zwakzinnigenzorg	Maastricht
Commissie v. Agrarische Belangen in Limburg	Maastricht
Levensverzekerings-Maatschappij "Nillmij"	's-Gravenhage
M. J. A. Dittrich	Maastricht
Dr Ch. Thewissen	Maastricht
Gebr. Vermeulen	Weert
L. J. H. Speth	Maastricht
Rijksdienst v. h. Nationale Plan	's-Gravenhage
Limb. Geschied- en Oudheidkundig Genootschap	Maastricht
Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid	's-Gravenhage
Katholieke Economische Hogeschool	Tilburg
Culturele Dienst K. A. B. Limburg	Heerlen
Staatsmijnen in Limburg	Heerlen

Centrale van Woningbouwverenigingen "Ons Limburg"	Heerlen
R. K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding	's-Gravenhage
Katholieke Arbeidersbeweging	Maastricht
Europese Gemeenschap voor Kolen en Saaal	Luxemburg
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo
Jos. Maenen	Heerlen
Diocesane Stichting Mater Amabilisscholen	Maastricht
Gemeentebestuur	Maastricht
Sociale Raad	Roermond
Porselein- en Tegelfabriek "Mosa" N. V.	Maastricht
Stichting Katholieke Gezondheidszorg, dekenaat	Gennep
Provinciaal Opbouworgaan Limburg	Roermond
Rotterdamsche Bank N. V.	Maastricht
Interparochieel Sociaal Caritatief Centrum	Brunssum
Rijksarchief in Limburg	Maastricht
Nederlands Economisch Historisch Archief	's-Gravenhage
Gemeentelijk Bureau voor Huisvesting	Maastricht
Districtsbureau voor Arbeidsvoorziening in Limburg	Maastricht
Vereniging voor Vreemdelingen-Verkeer "Het Geuldal"	Valkenburg- Houthem
Stichting Borgstellingsfonds voor de Middenstand, district Noord-Limburg	Venlo
R. K. Koloniekuis "Overbunde"	Bunde
St. Joseph Ziekenhuis	Heerlen
Limburgsche Scheepvaartvereniging	Maastricht
Stichting "Speeltuin Roermond"	Roermond
Provinciale Planologische Dienst in Limburg	Maastricht
Algemeen Mijnwerkersfonds voor de Steenkolenmijnen in Limburg	Heerlen
Gemeentebestuur	Valkenburg- Houthem
J. Slangen	Maastricht
Geologische Stichting	Heerlen
Katholieke Arbeidersbeweging Limburg	Heerlen
Sociale Raad	Maastricht
Mater Amabilisschool	Gennep
Limb. Provinciale Commissie van de Ongehuwde moeder en kind	Maastricht
R. K. Vereniging "Het Limburgse Groene Kruis", afd. Heerlen	Heerlen
Stichting "Werk en Vreugde"	Heerlen
R. K. Vereniging voor Gezinsvoogdij en Patronage in het arrondissement	Maastricht
Vereniging Medisch Maatschappelijk Consultatiebureau voor alcoholisme in Limburg	Maastricht
Maastrichtse Stichting voor Volkscrediet	Maastricht
Katholiek Sanatorium "Hornerheide"	Horn
Centraal Ziekenfonds	Sittard
Gemeentebestuur	Geleen
Stichting Bijzondere Sociale Zorg	Maastricht
Gemeentebedrijven	Heerlen
Nederlandse Maatschappij voor Handel en Nijverheid, Departement Limburg	Maastricht
Limburgse Kath. Bond van Woningbouwverenigingen	Heerlen
M. Weijers	Heerlen
Stichting Borgstellingsfonds voor de Middenstand, district	Maastricht
Konsulat der Bundesrepubliek Deutschland	Maastricht
Mr J. van Noorden	Maastricht
Coöperatieve Verkoopcentrale van eieren G. A. "Vece"	Roermond
J. A. H. Cremers	Maastricht
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Raad voor de Kinderbescherming	Maastricht
Diocesaan Sociaal Caritatief Centrum	Roermond
Gemeentebestuur	Bergen
Fa. Gebr. Plieger N. V.	Heerlen

Bataafse Rubberindustrie Radium N. V.	Maastricht
R. K. Limburgse Middenstandsbank	Venlo
Limb. Diocesane Bond "Credo Pugno"	Heerlen
Protestants-Christelijke Mijnwerkersbond	Heerlen
Katholieke Arbeidersjeugd Limburg	Heerlen
Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf	Heerlen
Kon. Ned. Papierfabriek N. V.	Maastricht
E. H. van Oppen	Maastricht
Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen	's-Gravenhage
R. K. Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
R. K. Vrouwengilde	Maastricht
Christelijk Nationaal Vakverbond	Utrecht
Katholiek Verbond van Overheidspersoneel	's-Gravenhage
Ned. Kath. Bond v. Administratief Verkoops- en Verzekeringpersoneel	Amsterdam
Gemeentepolitie	Heerlen
Katholieke Emigratiestichting	's-Gravenhage
Katholieke Bond voor het Gezin	Amsterdam
Centraal Bureau "Sobrietas"	Utrecht
Algemeen Ziekenfonds Zuid-Limburg	Sittard
Centraal Comité van de R. K. Universiteit	Nijmegen
Historische Kring "Het Land van Herle"	Heerlen
Kath. Vrouwelijk Jeugdwerk in het Bisdóm Roermond	Meerßen
Het Kath. Onderwijzersverbond in Nederland	's-Gravenhage
Koninklijke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond	's-Gravenhage
Wesly en Cie's Papierfabriek N. V.	Maastricht
Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond	Heerlen
R. K. Werknemende Middenstand	Utrecht
J. C. Sleebe	Maastricht

DOCUMENTATIE

Reeds gedurende een aantal jaren werd door het Sociaal Historisch Centrum een documentatie opgebouwd van alle sociaal-economische artikelen over Limburg uit dag- en weekbladen. Deze worden gelezen, geknipt, opgeplakt, op fiches gebracht en systematisch gerangschikt.

Bovendien werden uit een groot aantal tijdschriften en vakbladen de artikelen, mededelingen en berichten, betrekking hebbende op het sociaal-economisch leven in Limburg, geficheerd en de betreffende fiches systematisch opgeborgen.

Daarnaast bevat de documentatie ook een groot aantal sociaal-economische artikelen en berichten uit de vorige en de eerste decennia van deze eeuw. In de loop der jaren werden op deze wijze o. a. reeds verwerkt:

"Le Courier de la Meuse",	1851-1892,
"Le Journal du Limbourg",	1839-1854,
"De Limburger",	1848-1864,
"L'Intelligence",	1854-1857,
"Het Limburgs Dagblad",	1918-1932,
"De Nieuwe Venlosche Courant",	1926-1940,
"Het Zuiden",	1923-1927,
"De Limburger Koerier",	1899-1925,
"De Mijnwerker", vakblad van de Ned. Kath. Mijnwerkersbond,	1903-1940,
De Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal,	1900-1940.

Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke documentatie vooral in de toekomst van onschatbare waarde zal zijn.

Gezien de moeilijkheden, die aan een regelmatige raadpleging van het aanwezige documentatiemateriaal waren verbonden, werd in 1955 het initiatief genomen om voortaan een veertiendaagsedagblad- en tijdschriftendocumentatie te doen verschijnen, waarin een selectie is opgenomen van alle belangrijke feiten en gebeurtenissen op sociaal en economisch

gebied. Deze uitgave "Spiegel van Limburg" geheten werd met ingang van 1956 begonnen met een sociale en een economische editie. Het periodiek, dat tegen kostprijs aan inschrijvers wordt verstrekt, heeft een redelijke verspreiding. Van meerdere zijden ontmoette deze uitgave grote waardering. Per 1 januari 1960 is de vijfde jaargang ingegaan.

EXTERNE WERKZAAMHEDEN

OPDRACHTEN

Talrijk waren de opdrachten, die in de loop der jaren aan het Sociaal Historisch Centrum werden verleend. Hieruit resulteerde een reeks publicaties, die wij hierna laten volgen.

Deze publicaties kunnen in twee categorieën worden onderscheiden:

I Uitgaven, rechtstreeks verzorgd door het Sociaal Historisch Centrum:

P. Drs Remigius Dieteren O. F. M. "Veertig jaar arbeiderswoningen in Limburg", "Ons Limburg" 1911-1951, Heerlen 1951, 224 blz.

P. Drs Remigius Dieteren O. F. M. "Mens en Mijn". Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, Heerlen 1953, 342 blz.

P. Drs Remigius Dieteren O. F. M. "In Dienst der Zieken". Het St. Joseph Ziekenhuis te Heerlen, 1904-1954, Bussum 1954, 318 blz.

P. Dr Remigius Dieteren O. F. M. "De Migratie in de Mijnstreek, 1900-1935", Heerlen 1959, 232 blz.

P. Dr Remigius Dieteren O. F. M. "25 Jaar Planologie in Limburg", Maastricht 1959, 49 blz.

Drs J. H. A. E. Cornips "50 Jaar Bouwvereniging St. Servatius", Maastricht 1952, 205 blz.

Drs J. H. A. E. Cornips "De "sociale" Ruys", opgenomen in: "De Nieuwe Mens", 4e jrg. nr. 12, maart 1953, apart nummer, gewijd aan Jhr Mr Charles Ruys de Beerenbrouck.

Drs J. H. A. E. Cornips, "Bijdrage tot de geschie-

denis van de krankzinnigenzorg te Maastricht", Maastricht 1952, 80 blz.

Drs J. H. A. E. Cornips "Een provinciale school voor apothekers te Maastricht". Bijdrage tot de geschiedenis der pharmacie te Maastricht in de Franse tijd (Maastricht) 1953, 20 blz.

Drs J. H. A. E. Cornips "100 jaar Gemeente-Spaarbank voor Maastricht". Maastricht 1953, 194 blz.

Drs J. F. R. Philips "De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Venlo in historisch perspectief, 1830-1955". In Verslag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg over de jaren 1955-1956, eveneens opgenomen in Jaarboek 1957 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 97 blz.

Drs J. F. R. Philips "De groei naar een nieuwe tijd", opgenomen in "Onze Spreekbuis", Staalwerken "De Maas" N. V., 13e jaargang, nrs. 1-2, jan-febr. 1958 blz. 98-115.

Drs J. F. R. Philips "Beknopt overzicht van de moderne geschiedenis van Geleen", in Schoolmuseum Geleen, 1958, 21 blz.

Drs J. F. R. Philips "Het Limburgse Groene Kruis 1910-1960" (ter perse).

Drs J. F. R. Philips "Gedenkboek Burgerlijk Armbestuur Maastricht". Maastricht 1959 (in voorbereiding).

R. K. Gesticht "De Nieuwenhof", voorheen R. K. Armenhuis. Geschiedkundige bijdrage ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan. Maastricht 1955, 71 blz.

Resultaten van de misbezoek-telling, gehouden te Maastricht op 19-2-1956. Maastricht 1956, 54 blz.

Rapport over de arbeid vande gehuwde vrouw buiten haar gezin, uitgebracht in opdracht vande Kath. Arbeiders-Vrouwenbeweging in Nederland. Maastricht 1957, 54 blz.

Gedenkschrift 40 jaar Katholieke Reclassering in Maastricht. Maastricht 1959, 145 blz.

Gemeentebedrijven Maastricht sinds 1853. Maastricht 1959, 94 blz.

II Uitgaven en publicaties, waaraan het Sociaal Historisch Centrum in meerdere of mindere mate zijn medewerking verleend heeft.

F. Th. W. Smeets, Provinciale Almanak voor Limburg, Heerlen 1951.

P. Jac. Jacobs M.S.C., Het Gouden Boek der K.A.B., 1900-1950, Heerlen 1952.

Dr H. P. M. Litjens, Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht. Proefschrift Utrecht. Assen 1953.

Gedenkschrift Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken, 1804-1954. Maastricht 1954, 24 blz.

J. W. Omloo, De Venlose K. A. B. in het Goud (Venlo) 1954.

Het Arbeidsvraagstuk der blinden in Limburg. Publicatie Provinciaal Opbouworgaan Roermond, 1954.

P. J. Colsen C. M., Poels. Roermond 1955.

G. W. H. Cox, Vaals en zijn arbeiders. Publicatie Provinciaal Opbouworgaan Limburg, nr. 26. Roermond '57.

Drs E. J. R. van der Mast, Sociografisch onderzoek Cadier en Keer. Maastricht 1956 (getypt).

P. H. Hoefnagels S. J., Een eeuw sociale problematiek. Van sociaal conflict naar strategische samenwerking. Assen 1957.

Dr W. A. C. Zwanikken, Volkshuisvesting en samenleving. Sociologische beschouwingen over het vraagstuk van de huisvesting, getoetst aan een voorbeeld in de praktijk; een sociografisch-statistische studie naar de activiteit van de Zuid-Limburgse gemeenschap op het terrein van de volkswoningbouw, 1900-1956. Proefschrift Nijmegen. Assen 1957.

Dr M. Mathijssen, Onderwijs en sociaal milieu in Zuid-Limburg. Verslag van de resultaten van een samenwerking tussen het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut gehouden enquête in de scholen voor voortgezet onderwijs in Zuid-Limburg in 1956. Overdruk uit: Sociaal Kompas, jrg. 5, nr. 4, nov.-dec. 1957.

Dr A. J. Fr. Maenen, Petrus Regout, 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht. Proefschrift. Tilburg, Nijmegen 1959.

P. Dr F. Wassenaar S. J., Een eeuw particuliere liefdadigheid in Maastricht (proefschrift in voorbereiding).

DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Uiteraard is het vrijwel niet doenlijk een volledig overzicht te geven van de talrijke diensten en inlichtingen, die in de afgelopen tien jaar werden verstrekt. Om echter een indruk te geven van de veelzijdige mogelijkheden, die het Sociaal Historisch

Centrum in dit opzicht kan bieden, geven wij hier een opsomming van de voornaamste aanvragen, die het Centrum bereikten.

Werkzaamheden inzake de biografie van Dr Poels.

Het bureau van het Centrum werd reeds eind 1949 ingeschakeld voor het verzamelen en de eerste bewerking van de gegevens, van belang voor de levensbeschrijving van deze markante Limburgse pionier. Zo werden o. m. nageslagen de "Handelingen van de Staten-Generaal van 1900-1940", de "Maasbode", de "Tijd" en "Het Centrum" vanaf 1890. Tegelijkertijd werden tevens alle verslagen, berichten, enz. op Limburg betrekking hebbende, geficheerd en systematisch gerangschikt. In 1952 werd de gehele verzameling door de biograaf de Z. E. Heer Colsen, aangelegd, naar het Centrum overgebracht, aldaar geïnventariseerd, op fiches gebracht en daarna chronologisch-systematisch geordend, m. a. w. dienstbaar gemaakt voor onmiddellijk gebruik. Eveneens werden alle onderwerpen, voorkomend in de correspondentie van Dr Poels, met Pater Muckermann S.J. (enkele honderden brieven) geficheerd.

Ordering van bibliotheken en archieven.

Op desbetreffende verzoeken werden achtereenvolgens op doelmatige wijze geordend de bibliotheken van de Kamers van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken te Maastricht, voor Noord-Limburg te Venlo en voor Midden-Limburg te Roermond. Bovendien werd in hun archieven enige gewenste ordening gebracht.

Ook het Provinciaal Opbouworgaan Limburg te Roermond liet zijn bibliotheek door het Centrum ordenen.

In de loop van 1960 zullen het archief en de bibliotheek van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek te Heerlen aan de beurt komen.

Deze werkzaamheden hadden voor de respectievelijke instellingen dit onmiddellijk resultaat, dat zij op deze wijze een inzicht kregen in het belangrijke

bronnenmateriaal, dat voor de sociaal-economische geschiedschrijving vaak van grote betekenis is. Voor het Sociaal-Historisch Centrum is de ordening van deze bibliotheken en archieven evenmin van belang ontbloom, omdat men thans weet welk bronnenmateriaal elders in de provincie aanwezig is en waarop men bij eventuele aanvragen voor literatuur-documentatie over een of ander sociaal-economisch onderwerp kan terug-grijpen.

Voor de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond werd volgens een uitgebreid systematisch schema een inventarisatie samengesteld van de voornaamste artikelen en mededelingen, verschenen in het vakblad van de bond van 1907 t/m 1940, en voor de na-oorlogse periode tot en met jaargang 1952.

Bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van deze organisatie werd door het Centrum een maquette ontworpen en volledig afgewerkt, plastisch uitbeeldend de groei van het ledental vanaf 1903 t/m 1953.

Ten behoeve van de Katholieke Limburgse Middenstandsbond

werd in samenwerking met het E. T. I. L. aan de hand van de uitkomsten van de bedrijfstelling 1950, verlangde gegevens verstrekt over het aantal, de soort en de spreiding van de middenstandsbedrijven in Limburg.

Door de Centrale van Woningbouwverenigingen "Ons Limburg"

werd verzocht om verwerking van gegevens, verkregen uit een onderzoek naar de behuizing en de samenstelling van de gezinnen in het woningcomplex Lauradorp.

De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken

vroeg om een onderzoek in te stellen naar het jaar van oprichting van deze Kamer. In samenwerking met Drs Mr H. Wouters, stadsarchivaris te

Maastricht, werd dienaangaande een rapport aan de Kamer uitgebracht.

Een excursie van Leuvense studenten door de Mijnstreek werd door het Centrum voorbereid en vond plaats onder leiding van de directeur.

De Stichting Bijzondere Sociale Zorg Limburg. te Heerlen kreeg, op verzoek, een verwerking van een enquête, gehouden in de buurtschap "De Voort" te Nieuwenhagen, onder auspiciën van die Stichting.

Aan een tweetal studenten van het Groot-Seminarie te Roermond werd medewerking verleend aan de opzet van een jeugd-registratie ter voorbereiding van een studie over het probleem der rijpere jeugd.

De gemeentebesturen van Amby, Bergen, Beek en Margraten wendden zich tot het Centrum om een historisch verantwoorde naamgeving aan de nieuwe straten, gelegen in hun uitbreidingsplan. Aan de hand van historische navorsingen werd aan elk dezer gemeenten 'n uitvoerig rapport toegezonden.

Het R. K. Gesticht "De Nieuwenhof" droeg aan het Centrum op de ordening van zijn omvangrijk archief te Maastricht, als voorbereiding voor de geschiedschrijving van dit gesticht bij gelegenheid van zijn 200-jarig bestaan, eveneens door het regentencollege opgedragen aan het Sociaal Historisch Centrum.

Het Provinciaal Opbouworgaan Limburg vroeg onze medewerking voor de volgende objecten:
de verwerking van een door dit instituut ingestelde enquête naar de sociale omstandigheden van blinden en slechtzienden in Limburg. De statistische verwerking van een onderzoek naar de onmaatschappelijk-

heid te Venlo. Medewerking aan de verwerking van cijfers en het opstellen van tabellen inzake het aantal bejaarden in Limburg en betreffende de a-socialiteit in de gemeenten Brunssum en Heerlen. Over tal van onderwerpen werd documentatiemateriaal verschaft.

Het Gemeentebestuur van Valkenburg-Houthem verzocht het Centrum ten behoeve van een voorgenomen sociografisch onderzoek om een telling en verwerking van cijfers inzake het toerisme, aan de hand van de door alle hotels en pensions ingeleverde toeristenformulieren, resulterend in een grote verscheidenheid van tabellen over de jaren 1953 en 1954. Daarnaast werd een onderzoek ingesteld naar de huwelijksfrequentie in de betreffende gemeente. Op verzoek van het gemeentebestuur werd ten behoeve van het gemeentelijk beleid een soortgelijke bewerking der toeristenformulieren verricht voor de jaren 1955, 1957, 1958 en 1959.

De Katholieke Arbeidersbeweging in Limburg te Heerlén vroeg o. m. om: de samenstelling en uitvoering van een aantal grafieken betreffende de ontwikkeling van de organisatie en haar neveninstellingen gedurende de periode 1900-1950, ten gebruike voor eententoonstelling bij gelegenheid van haar gouden jubileum, de verwerking in overzichtelijke staten van de gegevens, vermeld op de jaarlijks binnekomende vragenformulieren, die deze organisatie richtte aan hare afdelingen in de jaren 1948 tot 1957, de jaarlijkse opstelling van de totale ledenlijst, gesplitst naar vakgroepen. Beide laatste gegevens dienden als grondmateriaal voor het manuscript van Pater Jacobs M. S. C., uit te geven bij gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de K. A. B. Limburg.

Ten dienste van het jubileumnummer van het Dagblad "De Maas- en Roerbode" te Roermond werden aan enkele medewerkers aan deze uitgave uitvoerige inlichtingen verstrekt over de sociaal-

economische ontwikkeling van Midden-Limburg. Eenzelfde hulp werd verleend bij gelegenheid van een jubileum-uitgave, naar aanleiding van het 40-jarig bestaan van het Limburgs Dagblad te Heerlen.

Aan de vraag van het Diocesaan Sociaal Caritatief Centrum te Roermond

naar gegevens van de werkelijke en beroepsbevolking in de laatste halve eeuw in het zuid-westelijk deel van Zuid-Limburg en van het nieuwe Midden-Limburgse Mijng gebied werd uitvoerig voldaan.

Voor het R. K. Vrouwengilde te Heerlen

werd een analyse opgesteld over het verloop van het aantal alleenstaande werkende vrouwen in de Mijnstreek. De opstelling en verwerking van de resultaten der misbezoektelling, die op 19 februari 1956 in alle parochies van Maastricht, Heer en Amby werd georganiseerd, geschiedde onder leiding van onze secretaris Pater Remigius Dieteren O. F. M. gedeeltelijk op en door het bureau van het Centrum.

Aan de gemeenten Born en Horn

werd een samenvattende literatuurstudie verstrekt over de geschiedenis van deze gemeenten aan de hand van vroegere publicaties.

De afdeling Heerlen en Omstreken van de Kon. Ned. Mij. tot bevordering der Geneeskunde

ontving gegevens over de vroegere medische verzorging in de Mijnstreek.

De Stichting tot Oprichting en Beheer van een R. K. Ziekenhuis te Brunssum

kreeg een overzicht in kort bestek van de ontwikkeling van ziekenhuizen en verpleeg-inrichtingen in de Mijnstreek.

Aan de Limburgse Katholieke Werkgeversvereniging werd bij haar 40-jarig bestaan documentatie-materiaal verstrekt over de geschiedenis van deze or-

ganisatie.

Ten behoeve van het Ministerie van Maatschappelijk Werk

werd bronnen-materiaal verstrekt voor een studie over de sociale mentaliteit in Limburg.

Aan de totstandkoming van het Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs van Dr H. J. E. Endepols werd belangrijke medewerking verleend.

Meermalen werden bij de gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraden de uitslagen voor Limburg op een speciale wijze verwerkt, welke gegevens in en buiten Limburg grote belangstelling trokken.

Ook het Provinciaal Bestuur

wendde zich enkele malen tot het Centrum met verzoek om bepaalde diensten te verrichten. Zo werd o. m., in samenwerking met het Rijks- en Stadsarchief, eendiepgaand onderzoek ingesteld naar de eigendomsrechten, het gebruik en de bewoning van het pand Bouillonstraat no. 8 te Maastricht, terwijl onze secretaris Pater Dr Remigius Dieteren werd verzocht om de tekst samen te stellen van een gedenkschrift, dat verscheen bij de herdenking van het 25-jarig bestaan van de Provinciale Planologische Dienst op 13 mei 1960.

JAARBOEK

In 1954 werd besloten om met ingang van 1955 de jaarverslagen van het Sociaal Historisch Centrum uit te breiden tot een Jaarboek, waarbij ieder jaar bepaalde historische facetten van het maatschappelijk leven in Limburg zouden worden belicht. Te zelfder tijd werd de mogelijkheid geschapen om als contribuant in de persoonlijke sfeer het Centrum financieel te steunen. Aan de contribuanten van het Centrum werd als blijk van waardering dit Jaarboek elk jaar

aangeboden. Ook de subsidiërende overheidsinstanties, ondernemingen en instellingen kregen uit erkentelijkheid voor hun financiële steun een exemplaar toegestuurd.

In het Voorwoord van het eerste Jaarboek (1955) schreef de voorzitter Ir C. E. P. M. Raedts o. m. :

"Dat dit Jaarboek verschijnt, is een uiting van de verdere groei en uitbouw van ons instituut, maar meer in het bijzonder is dit bedoeld ter versterking van de band, die ons bindt aan al degenen, die ons steunen zowel moreel als materieel".

"Dit eerste Jaarboek is een bescheiden begin, zoals ook ons instituut zeer bescheiden is begonnen. Wij hopen, dat ook deze nieuwe uiting mag slagen, zoals verschillende andere initiatieven zich tot dusverre voorspoedig hebben ontwikkeld".

Dat deze uitgave inderdaad geslaagd is blijkt uit de groeiende omvang en uit de grote belangstelling er voor, zowel in als buiten ons gewest.

Het aantal contribuanten bedroeg in 1955 ongeveer 50, thans (maart 1960) is dit aantal gestegen tot 210. Het Centrum meent te mogen verwachten, dat het aantal contribuanten nog aanmerkelijk zal toenemen.

In de jaarboeken werden respectievelijk de volgende studies opgenomen:

JAARBOEK 1955, deel I, Drs J. F. R. Philips. Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de negentiende eeuw.
J. Wachelder. Relatieve Limburgse bevolkingsgroei van 1830-1955.

JAARBOEK 1956, deel II, Drs J. F. R. Philips. Enkele grepen uit de geschiedenis van de industrialisatie van Limburg gedurende de laatste 60 jaren.

J. Wachelder. Het geboorte-overschot in Limburg in de laatste eeuw.

JAARBOEK 1957, deel III, Drs J. F. R. Philips. De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Venlo, in historisch perspectief, 1830-1955.

J. Wachelder. De Limburgse migratie in de laatste eeuw.

JAARBOEK 1958, deel IV, Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg.

P. Dr Remigius Dieteren O. F. M. De Migratie in de Mijnstreek, 1900-1935.

Tevens werd in de jaarboeken telkens opgenomen een lijst van de schenkers van boeken, tijdschriften, archieven, enz. en een vermelding van begunstigers en contribuanten.

Het Jaarboek 1958 heeft een gedaanteverwisseling ondergaan. Niet alleendat het groter van formaat is, maar er heeft ook een naamswijziging plaats gehad. Het Jaarboek werd namelijk uitgegeven als deel IV van "Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg".

Dank zij een bijzonder gewaardeerde, royale geste van een onderneming, die de vermenigvuldiging van de Jaarboeken 1956, 1957 en 1958 kosteloos verzorgde, konden deze verschijnen zonder belasting van het budget.

TOEKOMST-PERSPECTIEVEN

Aan het slot vandit overzicht meent het Bestuur, dat een woord van erkentelijkheid niet mag ontbreken aan al degenen, die in de afgelopen jaren het Sociaal Historisch Centrum hebben gesteund en mede tot zijn huidige groei hebben bijgedragen. Vooreerst een woord van dank aan de stichter en initiatiefnemer, Pater Dr Remigius Dieteren O. F. M., die met rechtmatige trots mag terugzien op de thans bereikte resultaten. Met nimmer aflatende ijver en geheel belangeloos heeft hij het Centrum gedurende deze tijd terzijde gestaan; te allen tijde was hij present om de belangen van het Centrum te bepleiten; legio waren de bezoeken, die hij bracht en de waardevolle adviezen, waarvan het Centrum dankbaar gebruik heeft gemaakt. Zijn dissertatie over "De Migratie in de Mijnstreek, 1900-1935", op het einde van het tiende bestaansjaar van het Centrum met uitstekend gevolg aan de R. K. Universiteit van Leuven verdedigd, was niet enkel de bekroning van een jarenlange studie, maar eveneens een duidelijke demonstratie van de mogelijkheden, die het Sociaal Historisch Centrum door zijn vruchtbaar initiatief weet te bieden.

In dit dankwoord moeten tevens worden betrokken de overige bestuursleden en in het bijzonder de leden van het Dagelijks Bestuur, die niet enkel de leiding van het Centrum op vooruitziende wijze hielpen bepalen, maar ook persoonlijk op velerlei manier van hun medeleven met het wel en wee van ons instituut blijk gaven.

Niet het minst tenslotte mag een woord van erkentelijkheid worden onthouden aan de talrijke maatschappelijke groeperingen in Limburg, die de groeiende ontwikkeling van het Sociaal Historisch Centrum mede hebben helpen bereiken. Vooreerst aan hen, die door hun financiële medewerking het Centrum in staat hebben gesteld zijn taak naar behoren te vervullen. Vervolgens evenzeer aan hen, die in zo grote getale gedrukte en geschreven stukken ter be-

schikking stelden, waardoor onze verzamelingen werden uitgebreid en gecompleteerd. Tenslotte aan hen, die het Sociaal Historisch Centrum belangrijke opdrachten verstrekten en daarmee van hun vertrouwden in dit instituut getuigenis aflegden.

Toen ruim tien jaar geleden de plannen tot oprichting van het Sociaal Historisch Centrum werden gerealiseerd, stond als leidraad voor de toekomst voorop, dat het Centrum in de provincie een goodwill zou moeten kweken voor de zelfstandige waarde van de sociale geschiedbeoefening, niet als een liefhebberij zonder reele betekenis, maar als een waardevolle verrijking voor de cultuur van dit gewest, als een blijk van respect en piëteit ten opzichte van vroegere generaties en bovendien als een onmisbare bron van kennis voor het heden, voor de thans levenden, die de erfenis van het verleden moeten voortzetten in eigentijdse vormen.

Bij de realisering van deze grondgedachte heeft het Sociaal Historisch Centrum gedurende de voorbije tien jaar getracht alle belanghebbenden in Limburg in staat te stellen zich een oordeel te vormen over de feitelijke en concrete betekenis, die een verantwoorde sociale geschiedbeoefening voor de provincie kan hebben. Het Centrum heeft derhalve in de loop der jaren er naar gestreefd om zijn bestaansrecht te bewijzen.

Twee momenten hebben bij dit streven een belangrijke rol gespeeld. Op de eerste plaats wilde men dit werk met de uiterste soberheid verrichten. Deze weg werd welbewust gekozen en bewandeld om te bereiken, dat zo weinig mogelijk geld van de Limburgse gemeenschap werd besteed aan een instituut, dat slechts op weg was om zijn eigen nut te bewijzen. Dat dit inderdaad zo ook verwezenlijkt is, zal ieder beamen, die met de interne toestand enigszins op de hoogte is. Met de nodige improvisatie werd het gebouw ingericht, kasten en rekken werden eigenhandig getimmerd en ineengezet, alle meubilair en kantoorbehoeften werden tweedehands aangeschaft, kortom

de gehele inrichting van kantoor en depot is bewust zeer primitief, zodanig zelfs, dat de momentele outillage eigenlijk niet aan de minimum-voorwaarden voldoet.

Op de tweede plaats heeft het Centrum er naar gestreefd om binnen het kader van zijn beperkte mogelijkheden inzake personeel en financiën desondanks zoveel mogelijk bewijzen van een veelzijdige werkzaamheid over te leggen, waaruit men de waarde van de sociale geschiedbeoefening voor Limburg kon ervaren. Het overzicht, dat wij van de afgelopen jaren gaven, geeft hiervan een duidelijk beeld; intern door de opbouw van een unieke bibliotheek van ca. 16.000 delen, door het aanleggen van een verzameling van ca. 20.000 berichten uit dag- en weekbladen en tijdschriftartikelen, door de ruim 1.000 verschillende soorten tijdschriften en statistische uitgaven en vooral door het nut, dat deze bronnenverzameling mocht hebben bij een regelmatige raadpleging door studenten en mensen uit de praktijk, resulterend in een aantal van welhaast 50 grotere werkstukken. Extern heeft deze werkzaamheid een logische voortzetting gevonden door ook zelf een aantal van 28 publicaties te verzorgen, daarmede de mogelijkheden van dit Centrum demonstrerend; naar buiten heeft het Sociaal Historisch Centrum getracht deze mogelijkheden in ruimere kring bekendheid te geven door de uitgave van zijn documentatieblad "Spiegel van Limburg" en door de jaarlijkse uitgave van het Jaarboek, thans omgezet in de serie "Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg".

Hoewel deze opsomming van de reeds verrichte werkzaamheden op zich zelf niet onbevredigend mag schijnen, mag desondanks niet worden verheeld, dat als gevolg van de primitieve omstandigheden, waaronder het Centrum zijn taak moest en wilde verrichten, er ook diverse tekorten zijn opgetreden, die men noodzakelijkerwijze voor lief heeft moeten nemen. Zo is men nog niet toe aan een volledige do-

cumentatie van alle Limburgse sociaal-economische vraagstukken in hun historisch verloop gedurende de laatste honderd jaar, voor zover deze problemen tenminste aan de hand van de aanwezige literatuur op bevredigende manier worden samengevat. Een grote achterstand in de ordening en beschrijving van boeken, tijdschriften en andere documentatiebronnen verhindert het Centrum vooralsnog dit ideaal te bereiken.

Een nog grotere achterstand heeft het Centrum opgelopen in de ordening en het toegankelijk maken van de aanwezige archiefcollecties, doordat het Centrum niet in de mogelijkheid verkeert deze werkzaamheden systematisch aan één vaste kracht op te dragen en zich ook te weinig kan belasten met het opsporen van archieven van particuliere aard, die dreigen verloren te gaan.

Deze tekorten, verklaarbaar door het gebrek aan mankracht en door de primitieve situatie, waarin het Centrum zich bevindt, zijn wellicht aanvaardbaar geweest in het experimenteel stadium, dat het Centrum bewust heeft geaccepteerd in de afgelopen jaren; deze tekorten betekenen echter even zo vaak een tekortschieten in de doelstelling, die het Centrum zich gesteld heeft. Het is om deze reden, dat het Bestuur thans het moment gekomen acht om zich te beraden of dit experimentele stadium nog langer moet worden voortgezet. Het acht het evenwel onverantwoord op dezelfde manier voort te gaan. Er zullen noodzakelijk meer definitieve voorzieningen moeten worden getroffen. In principe staan er slechts twee wegen voor de toekomst open, nu de eerste phase voltooid kan heten. De eerste weg zou zijn, indien er geen vooruitzichten bestaan op een verbetering van de huidige situatie, dat het Sociaal Historisch Centrum zijn taak zou beëindigen. De tweede weg zou zijn een meer hechte en verantwoorder opzet, die ons instituut in staat stelt om zijn taak naar volledig behoren te vervullen.

Als men zijn oor te luisteren legt bij diverse personen en instellingen, dan krijgt men voortdu-

rend sterker de indruk, dat een groeiend aantal instanties en personen in Limburg de taak van het Sociaal Historisch Centrum op prijs stelt en een verdere ontwikkeling in het kader van zijn doelstelling waardevol acht voor het sociale en culturele leven van deze provincie.

Als motief voor een verdere uitbouw van het Sociaal Historisch Centrum wordt niet enkel aangehaald het beeld van de verrichte werkzaamheden, die reeds op zichzelf een argument vormen, maar eveneens worden uit de toekomstige ontwikkeling argumenten geput, die deze uitbreiding gewenst maken. De blijvend actuele vraag naar een eigen universiteit in deze randprovincie doet steeds meer de noodzaak aanvoelen van een concentratie van het aanwezige studiemateriaal en van een wetenschappelijke accommodatie, waartoe het Sociaal Historisch Centrum bij een volwaardige uitbouw zijn bijdrage kan leveren. Het waardevolle van een dergelijke opzet is thans reeds uit de contacten met de R. K. Universiteit te Nijmegen en met de Katholieke Economische Hogeschool te Tilburg gebleken uit de uitnodiging tot samenwerken bij het uitgeven van sociaal-historische publicaties en in de regelmatige verwijzing van studenten naar dit instituut als bronnencentrale voor sociale geschiedschrijving.

De mogelijke engewenste voorbereiding van een eigen universiteit heeft ook als voorwaarde de reeds langer bestaande samenwerking van het Sociaal Historisch Centrum met Stadsarchief en -bibliotheek en met de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, uiteindelijk uitmondend in samenwoning van deze drie instituten als grondslag voor een werkelijk academisch centrum.

Indien dit toekomstperspectief als een na te streven realiteit wordt ervaren, dan impliceert zulks een volwaardige uitbouw van het Sociaal Historisch Centrum, hetgeen inhoudt dat de aangeduide achterstanden zo snel mogelijk moeten worden ingehaald en in de toekomst worden voorkomen. Dit vereist een uitbreiding van de tegenwoordige personeelsbezet-

ting, met name door de aanstelling van een archivist-bibliothecaris, documentalist-statisticus, enz. Dit veronderstelt de mogelijkheid een bevredigende post op de begroting voor de aanschaf van background-literatuur, dit vereist een uitbreiding van de tegenwoordige outillage en tenslotte een aan verantwoorde eisen voldoende huisvesting met de mogelijkheid tot het inrichten van een leeszaal.

Het ligt voor de hand dat dit toekomstplan belangrijke financiële consequenties zal hebben. Een bevredigende oplossing van deze financiële problemen is enkel mogelijk, indien zoveel mogelijk personen en instituten in Limburg door hun bijdrage de uitbouw van dit werk helpen mogelijk maken.

In dit verband hoopt het bestuur op de medewerking van velen te mogen rekenen bij de verwezenlijking van de geschetste opzet. Met name verwacht het bestuur ook uitbreiding van het aantal contribuanten, die door hun bijdrage niet enkel het Sociaal Historisch Centrum steunen, maar tevens het uitgeven van sociaal-historische publicaties mogelijk maken.

De thans begonnen serie heeft daarbij als belangrijk voordeel, dat deze de mogelijkheid opent om proefschriften over Limburgse onderwerpen in het vlak van de sociaal-economische geschiedenis op te nemen zonder ernstige financiële belasting van de promovendus. Dit laatste is voor Limburg van grote betekenis, omdat het relatief gering aantal gepromoveerden voor een niet gering deel een verklaring vindt in de financiële consequenties, die het uitgeven van een proefschrift en de daarmee samenhangende universitaire promotie met zich meebrengt. Deze financiële offers, door de aanwezige fondsen slechts in relatief geringe mate gecompenseerd, wegen doorgaans zwaar in een periode van het leven, waarin deze kosten moeilijk uit het lopend inkomen van een promovendus kunnen worden betaald. Bij de voortgaande democratisering van het Hoger Onderwijs zullen deze moeilijkheden een nog

groter accent krijgen. Daarom verdient deze poging van het Centrum om hierin op bescheiden wijze iets bij te dragen, de steun van velen, niet het minst van hen, die als contribuant het uitgeven van deze publicaties mogelijk maken.

Het bestuur spreekt als zijn verwachting uit, dat het Centrum zijn taak ongehinderd mag blijven voortzetten en steeds meer verankerd zal worden in de gewestelijke samenleving. Het hoopt dat de Limburgse samenleving aan dit instituut de kans mag geven de gewenste uitbouw te bereiken om zijn taak nog beter te kunnen vervullen. De groeiende belangstelling in de afgelopen jaren betekent voor het Sociaal Historisch Centrum een stimulans om zijn nog steeds unieke doelstelling naar beste vermogen te verwezenlijken.

De Voorzitter
Ir C. E. P. M. Raedts

De Secretaris
P. Dr Remigius Dieteren O.F.M.

De Directeur
Drs J. F. R. Philips

I N H O U D

Voorgeschiedenis en ontstaan van het Sociaal Historisch Centrum voor Lim- burg (1946-1949)		blz. 199
De plaats van vestiging	blz. 208	
Het Bestuur	blz. 209	
Doel en Taak	blz. 213	
De Eerste Opbouw (1949-1950)		blz. 216
De afgelopen tien jaren (1950-1960)		blz. 220
Bestuur	blz. 220	
Contacten	blz. 227	
Bureau	blz. 228	
Huisvesting	blz. 229	
Financiën	blz. 232	
Interne Werkzaamheden		blz. 239
Archieven	blz. 239	
Bibliotheek	blz. 246	
Documentatie	blz. 254	
Externe Werkzaamheden		blz. 256
Opdrachten	blz. 256	
Diensten en Inlichtingen	blz. 259	
Jaarboek	blz. 265	
Toekomst-Perspectieven		blz. 268

BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

Abbenhuis Mr C. W. E.	Maastricht
Adams G., Aalmoezenier	Heerlen
Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf	Heerlen
Algemene Culturele Raad	Maastricht
Amsterdamsche Bank N. V.	Maastricht
Arnoldts W.	Maastricht
Baeten Mr A. M. I. H.	Maastricht
Banens Drs J. H. M.	Maastricht
Bartels J. C. Bouw- en Bctonbedrijf	Maastricht
Bartholomeus Chr.	Maastricht
Ba'aafe Rubberindustrie Radium N. V.	Maastricht
Bates Cepro Zakken Maatschappij N. V.	Maastricht
Beaujean-Voncken Fa Wed. H.	Heerlerheide
Be-Ce Ateliers N. V.	Maastricht
Bedrijf Openbare Werken	Maastricht
Berenschot A.	Maastricht
Bibliotheek Groot Seminarie	Roermond
Bierbrouwerij "De Leeuw"	Valkenburg
Bierbrouwerij "De Ridder"	Maastricht
Bierbrouwerij "St Servatius"	Maastricht
Bisschop Boele Mr E. H.	Heerlen
Bisschoppelijk College	Sittard
Bisschoppelijke Kweekschool	Roermond
Bisschoppelijke Kweekschool "Christus Magister"	Heerlen
Bommel W. J. G. van, Pastoor	Maastricht
Brand's Bierbrouwerij "De Kroon" N. V.	Wijlré
Broeders Eerw. van de Onbevleete Ontvangenis	Maastricht
Brouwers P. J. H., Notaris	Heerlen
Burgelijk Armbestuur	Maastricht
Centrale Caritas	Maastricht
Chambille de Beaumont P.	Maastricht
Clichéfabriek "Maastricht"	Maastricht
Cluitmans Drs J. H.	Swalmen
Coenen L. W.	Hoensbroek
Congregatie H. Catharina van Sienna	Reuver
Coöperatie "Ons Dagelijks Brood"	Heerlen
Coöperatie Tegelen	Tegelen
Coöperatieve Roermondse Eiermijn G. A.	Roermond
Coöperatieve Zuivelvereniging "Zuid Limburg" G. A.	Sittard
Cox Drs G. W. H.	Tilburg
Cremers Gebr. Fa.	Maastricht
Crijns J. F. A.	Maastricht
Daenen N.	Maastricht
Dakpannen- en Kleiwaren Industrie "De Valk"	Echt
Dassen H. M. J.	Sittard
Dassen Mr Dr J. M. H.	Heer
Dekkers Dr H. C.S.R.	Wittem
Delft M. van C.S.R.	Wittem
Delissen Th. M. J.	Sittard
Delnoz M. H. Constructie Werkplaats N. V.	Maastricht
Diederden Drs J. A. M.	Naarden
Directeur van het Telefoondistrict	Maastricht
Dittrich M. J. A. R.	Maastricht
Doesborgh en Zn W.	Tegelen
Dohmen F. S.	Heerlen
Dom. van den Bergh	Maastricht
Dresen Ir H. J. E.	Brunsum
Driessen Th. W. J., Pastoor	Mook-Middelaar
Duijsens Ir F. J. M.	Heerlen
Eerste Nederlandse Cement Industrie N. V.	Maastricht
Electro Industrie Krumm	Heerlen

Ensink J. H.	Maastricht
E. T. I. L.	Maastricht
Eyck Drs F. A.	Maastricht
Fanchamps Dipl. Ing. J. J.	Kerkrade
Fciter L. J., Aalmoezenier	Maastricht
Felix Fr.	Maastricht
Fissette N. en Zn.	Maastricht
Flohil Ir J. C.	Heerlen
Franck J., Pastoor	Grevenbicht
Frantzen J. W. H.	Sittard
Fréling Ing L.	Heerlen
Gelissen Prof. Dr Ir H. C. J. H.	Maastricht
Gelissen Dr M. G. H., Pr.	Tilburg
Gemeentebestuur Amby	Amby
Gemeentebestuur Amstenrade	Amstenrade
Gemeentebestuur Arcen en Velden	Arcen en Velden
Gemeentebestuur Baexem	Baexem
Gemeentebestuur Beegden	Beegden
Gemeentebestuur Beek	Beek
Gemeentebestuur Beesel	Beesel
Gemeentebestuur Belfeld	Belfeld
Gemeentebestuur Bemelen	Bemelen
Gemeentebestuur Berg en Terblijt	Berg en Terblijt
Gemeentebestuur Bergen	Bergen
Gemeentebestuur Bocholtz	Bocholtz
Gemeentebestuur Broekhuizen	Broekhuizen
Gemeentebestuur Brunssum	Brunssum
Gemeentebestuur Echt	Echt
Gemeentebestuur Eijsden	Eijsden
Gemeentebestuur Elsloo	Elsloo
Gemeentebestuur Eygelshoven	Eygelshoven
Gemeentebestuur Geleen	Geleen
Gemeentebestuur Gennep	Gennep
Gemeentebestuur Geulle	Geulle
Gemeentebestuur Grönsveld	Grönsveld
Gemeentebestuur Grubbenvorst	Grubbenvorst
Gemeentebestuur Gulpen	Gulpen
Gemeentebestuur Haelen	Haelen
Gemeentebestuur Heel en Panheel	Heel en Panheel
Gemeentebestuur Heerlen	Heerlen
Gemeentebestuur Helden	Helden
Gemeentebestuur Herten	Herten
Gemeentebestuur Heythuysen	Heythuysen
Gemeentebestuur Hoensbroek	Hoensbroek
Gemeentebestuur Horn	Horn
Gemeentebestuur Horst	Horst
Gemeentebestuur Iitteren	Iitteren
Gemeentebestuur Kerkrade	Kerkrade
Gemeentebestuur Limbricht	Limbricht
Gemeentebestuur Linne	Linne
Gemeentebestuur Maasbracht	Maasbracht
Gemeentebestuur Maasniel	Maasniel
Gemeentebestuur Maastricht	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo	Meerlo
Gemeentebestuur Meerssen	Meerssen
Gemeentebestuur Meijel	Meijel
Gemeentebestuur Melick en Herkenbosch	Melick & Herkenb.
Gemeentebestuur Merkelbeek	Merkelbeek
Gemeentebestuur Montfort	Montfort
Gemeentebestuur Mook-Middelaar	Mook-Middelaar
Gemeentebestuur Munstergeleen	Munstergeleen
Gemeentebestuur Nederweert	Nederweert
Gemeentebestuur Neer	Neer
Gemeentebestuur Nieuwenhagen	Nieuwenhagen

Gemeentebestuur Nuth	Nuth
Gemeentebestuur Odilienberg St.	Odilienberg St.
Gemeentebestuur Ottersum	Ottersum
Gemeentebestuur Posterholt	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond	Roermond
Gemeentebestuur Roggel	Roggel
Gemeentebestuur Schaesberg	Schaesberg
Gemeentebestuur Schinnen	Schinnen
Gemeentebestuur Schinveld	Schinveld
Gemeentebestuur Sevenum	Sevenum
Gemeentebestuur Simpelveld	Simpelveld
Gemeentebestuur Sittard	Sittard
Gemeentebestuur Spaubeek	Spaubeek
Gemeentebestuur Stein	Stein
Gemeentebestuur Stramproy	Stramproy
Gemeentebestuur Susteren	Susteren
Gemeentebestuur Swalmen	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen	Tegelen
Gemeentebestuur Ubach over Worms	Ubach over Worms
Gemeentebestuur Urmond	Urmond
Gemeentebestuur Vaals	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg-Houthem	Valkenburg
Gemeentebestuur Venlo	Venlo
Gemeentebestuur Venray	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal	Voerendaal
Gemeentebestuur Wanssum	Wanssum
Gemeentebestuur Weert	Weert
Gemeentebestuur Wessem	Wessem
Gemeentebestuur Wijlré	Wijlré
Gemeente Spaarbank van Maastricht	Maastricht
Gerrits H. P., Aalmoedenier	Sittard
Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg	Heerlen
Gijsen Chr.	Maastricht
Glasmaatschappij N. V.	Heerlen
Globe de N. V. IJzer- en Metaalgieterij	Tegelen
Grand Bazar N. V.	Maastricht
Crinten Dr P. van der	Venlo
Grondmaatschappij "Tijdig"	Heerlen
Grooten H. C., Pastoor	Spekholzerheide
Groothoff Dr Ir Ch. Th.	Valkenburg
Gulpener Bierbrouwerij N. V.	Gulpen
Haart Ir P. de	Heerlen
Habets J., Pastoor	Eygelshoven
Haesen V.	Maastricht
Haffmans Mr F. M. A.	Helden
Hansen Drs J. H. W. M.	Roermond
Hardy L. V. H.	Heerlen
Hekkens' IJzergieterij N. V.	Tegelen
Hendriks W. Th. M.	Venlo
Henri van Veldeke College	Maastricht
Heyen Drs F. J.	Kerkrade
Hommers Mr Mej. A. H. M. H.	Maastricht
Höppener Mr R. G. A.	Roermond
Hundscheid Dipl. Ing. F. J.	Heerlen
Hustinx Mr F. P. J.	Maastricht
Huurman Mr M. G. J. Fr.	Maastricht
Huydts Ir H.	Maastricht
Janssen Mr C. M. J. M.	Heerlen
Janssen J. Th.	Heerlen
Jelinger A. J.	Maastricht
Jenneskens Mgr M., Pastoor-Deken	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en omstreken	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg	Venlo

Kamm J. V. P.	Maastricht
Kapó N. V.	Heerlen
Katholieke Arbeidersbeweging Limburg	Heerlen
Katholieke Standsorganisatie voor de Werknemende Middenstand	Heerlen
Katholieke Vereniging van Mijnbeambten	Heerlen
Kets Ir J.	Horn
Kleynen H. A. J.	Roermond
Kon. Industriële Mij v/h Noury & v. d. Lande N. V.	Roermond
Kon. Ned. Papierfabriek N. V.	Maastricht
Kon. Papierfabriek van Gelder & Zn N. V.	Maastricht
Kon. Sphinx - Céramique v/h Petrus Regout N. V.	Maastricht
Kraaijeveld Drs F. A.	Heerlen
Krijn F., Pastoor	Asselt
Laumans Gebr. Fa.	Tegeleen
Leiter-Nijpels Drukkerij & Uitgeverij	Maastricht
Leith Dr P. J. M.	Maastricht
Liefdezusters Carolus Borromeus	Maastricht
Limburgia-Pers	Roermond
Limburgse Economische Raad	Hasselt (B)
Limburgse Kaarsenfabriek	Maastricht
Limburgse Katholieke Werkgeversvereniging	's-Gravenhage
Limburgse Land- en Tuinbouwbond	Roermond
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie	Heerlen
Limburgse Tramweg Maatschappij N. V.	Heerlen
Litjens Dr H., Pr.	Roermond
Lousse Prof. E.	Blanden (B)
Lyceum "Immaculatae Conceptiones"	Venray
Maasgrind- en Zandexploitatie "Juliana"	Urmond
Maastrichtse Broodfabriek	Maastricht
Maastrichtse Spaarbank	Maastricht
Maastrichtse Verwarmingsindustrie	Maastricht
Maastrichtse Zinkwit Maatschappij	Eijsden
Maatman Mr Fr. P. L.	Heerlen
Maatschappij tot Exploitatie van Bruinkolenvelden "Carisborg"	Heerlen
Maatschappij v. d. Griendts Landexploitatie N. V.	Griendtsveen
Mabi N. V.	Maastricht
Machinefabriek en IJzergieterij P. Konings	Swalmen
Maenen Dr A. J., Fr.	Maastricht
Maenen Jan	Heerlen
Maenen Jos, H.	Heerlen
Maison Louis N. V.	Maastricht
Marres P. J. Th.	Maastricht
Maussen W. H., N. V.	Maastricht
Melotte Technisch Bureau	Maastricht
Mertens C. G. A.	Venlo-Blerick
Mosa N. V. Porselein- en Tegelfabriek	Maastricht
Mous J.	Heerlen
Muisenbergh Mr C. W. F. H. v. d.	Goirle (Nrd-B)
Mulders W. P. A.	Heerlen
Nadaud Drs R. M. H. C.	Maastricht
Nedam Garage	Roermond
Nederlandse Credietbank N. V.	Maastricht
Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond	Heerlen
Nederlandse Patent- en Kristalsodafabriek N. V.	Roermond
Neelen Dr J. J. L. H.	Heerlen
Nelissen J., S. M. M.	Hoensbroek
Nieuwe Limburger De	Maastricht
Noordman Ir H. G.	Heerlen
Notenboom Drs H.	Venlo
Notermans F.	Heerlen
Onderwijsstichting "St. Bernardinus"	Heerlen
Onland Mr J. C. A. N.	Born
Ons Limburg Vereniging	Heerlen
Oppen E. H. van	Maastricht
Ottenheim C.	Maastricht

Overste P. P. Franciscanen	Maastricht
Falmen Mr P. M. M. C.	Heerlen
Papierfabriek Gennep N. V.	Gennep
Papierfabriek Gebr. Tielens & Co.	Meerssen
Paters Jezuleten Z. E.	Maastricht
Paulussen Mr H. G. J. H.	Heerlen
Paulussen Mr Ch. Adv. en Proc.	Maastricht
Peeters J. G. H.	Venlo
Pelzer Prof. L. H., Pr.	Roermond
Philips J. H.	Valkenburg
Pieters-Dortu N. V.	Maastricht
Pope's Draad- en Lampenfabriek N. V.	Venlo
Prof. Chr. Vereniging van Beambten in het Mijnbedrijf	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits-Maatschappij	Maastricht
Putzeist L., Cinema Royal	Maastricht
Receveur C. K. J. M.	Venlo
Rector Minderbroedersklooster	Heerlen
Regout Ir Petrus	Maastricht
R. K. Schoolvereniging "St. Anthonius"	Bleijerheide
R. K. Vereniging "Het Limburgse Groene Kruis"	Sittard
R. K. Limburgse Middenstandsbond	Venlo
R. K. Openbare Leeszaal en Bibliotheek	Heerlen
Romans N. A. J.	Maastricht
Roovers Drs J. H.	Maastricht
Rosenmüller R. B.	Eindhoven
Rotterdamsche Bank N. V.	Maastricht
Rottier Drs A. C. J.	Heerlen
Sampermans Fa.	Maastricht
Sauter L. H. A. M. Dipl. Ing.	Beek
Schoonhoven R. H. G.	Maastricht
Schrammen M. H. A. J.	Maastricht
Schreinemacher Mr L. R.	Maastricht
Schreurs Drs J. J. C.	Valkenburg
Schure Drs H. H.	Maastricht
Seelen Th. L. A. M.	Venlo
Simons H. G.	Maastricht
Simons Ir J. P. J.	Swalmen
St. Bernarduscollege	Heerlen
St. Ignatiuscollege	Amsterdam
Sleebe J. C.	Maastricht
Soeters Mr L. M.	Maastricht
Speetjens Mr Dr Th.	Venlo
Spitz E. J. C.	Maastricht
Spijker- en Draadnagelfabriek N. V.	Maastricht
Staalwerken "De Maas" N. V.	Maastricht
Stadsarchief en Bibliotheek	Maastricht
Steegmans H., Pastoor-Deken	Meerssen
Stichting Bijzondere Sociale Zorg	Maastricht
Stokvis R. S. & Zn N. V.	Maastricht
Suhr A.	Maastricht
Swinkels Ir A.	Maastricht
Technisch Bureau Vromen N. V.	Brunssum
Teeuwen Paul N. V.	Tegelen
Tonnaer J. J. G.	Hoensbroek
Twentsche Bank N. V.	Maastricht
Vaessen L.	Bocholtz
Vesters H.	Maastricht
Volkshogeschool Kasteel Chaloen	Valkenburg
Vroom & Dreesmann N. V.	Heerlen
Vroom & Dreesmann N. V.	Maastricht
Wagemans J. M. J.	Roggel
Wagemans en van Tuinen N. V.	Maastricht
Waltmans Drs H.	Valkenburg
Westlandsche Hypotheekbank N. V.	Maastricht
Wetzels Mr Nic. J.	Kerkrade

Wiel Mr M. H. J. van de
Wijnans R.

Woe-Pen

Wolf & Hertzdahl N. V.

Zeepfabriek Hustinx N. V.

Zuid-Limburgse Waterleiding Maatschappij

Zusters Ursulinen

Zusters Ursulinen

Zwanikken Dr W. A. C.

Heerlen

Maastricht

Maastricht

Maastricht

Maastricht

Maastricht

Maastricht

Sittard

Sittard

